

Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta

Magisterská práce

**Helénistický synkretismus s přihledem
k egyptskému kultu**

(Hellenistic syncretism with a respect to the Egyptian cult)

Lena Magdala Hanzelková

Praha 2006

Jméno autora: Lena Magdala Hanzelková

Studijní obor: Husitská teologie v kombinaci s religionistikou

Název magisterské práce: Helénistický synkretismus s přihledem
k egyptskému kultu

Vedoucí práce: PhDr. Jan Janoušek

Pracoviště: Katedra religionistiky

Rok obhajoby: 2006

Abstrakt:

Tato práce se zabývá helénistickým synkretismem jako náboženským fenoménem rozšiřujícím pojetí a vnímání popisovaných božstev v daném období, a to s důrazem na kult, jenž má svůj původ v Egyptě. Tato božstva jsou porovnávána s jinými bohy, pocházejícími z oblasti řecké či v Řecku již zdomácnělými.

Speciální pozornost je zde věnována bohyni Isis, která měla na náboženské a tím i na kulturní prostředí helénistického světa nemalý vliv. Samostatná kapitola je věnována mystériím, zvláště těm, jež byla s Isidou přímo spojena.

Klíčová slova:

Synkretismus, Zlatý osel, orientální kultury, bohové, Isis, Osiris, Sarapis, mystéria

Author`s name: Lena Magdala Hanzelková

Branch of study: Hussite theology in combination with comparative religion

Title of the master thesis: Hellenistic syncretism with a respect to Egyptian cult

Department: Department of comparative religion

Supervisor: PhDr. Jan Janoušek

The year of presentation: 2006

Abstract:

The submitted research work concerns with Hellenistic syncretism as a religious phenomenon that widened approach and reception of described deities in a given period, all that with emphasis on Egyptian cult. These deities are compared with other gods originating in Greek region or domesticated therein.

Particular attention is paid to goddess Isis, which had considerable influence on religious, and herewith as well a cultural world of Hellenism. An outstanding chapter applies to mysteries, especially those connected with Isis.

Keywords:

Syncretism, The Golden ass, oriental cults, gods, Isis, Osiris, Sarapis, mysteries

Prohlašuji, že jsem magisterskou práci zpracovala samostatně pod vedením PhDr. Jana Janouška a uvedla veškeré použité prameny a literaturu.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 212/2000 Sb. Zejména se skutečností, že UK v Praze HTF má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je UK v Praze HTF oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním v knihovně UK v Praze HTF.

V Praze 21. 3. 2006

.....

Děkuji vedoucímu své práce PhDr. Janu Janouškovi za podněty, připomínky, konzultace a zejména za jeho laskavost, vstřícnost a trpělivost.

Rovněž děkuji všem zainteresovaným lidem, tedy rodičům za mnohou podporu a přátelům za pomoc při korekturách textu.

Zvláštní dík věnuji egyptským a jiným bohům, kteří mi poskytli podnětný materiál k této práci.

A konečné speciální poděkování chci věnovat svému počítači za to, že celé tohle dílo ustál v relativním počítačovém zdraví a u celkové funkčnosti.

Tuto práci bych chtěla věnovat svým rodičům a našim kočkám.

OBSAH

ÚVOD.....	9
1 <u>Helénistický synkretismus</u>.....	11
1.1 Helénistický kosmopolitismus a jeho kulturní důsledek.....	12
1.2 Příčiny synkretismu.....	13
1.3 Kult panovníků.....	15
1.4 Orientální kultury.....	16
2 <u>Zlatý osel</u>.....	18
2.1 Zlatý osel jako soteriologické drama.....	19
2.2 Příběh Eróta a Psýché.....	21
3 <u>Dílčí náboženské fenomény vycházející ze Zlatého osla, včetně pasáže</u>	
<u>přibližující syrskou bohyni</u>.....	23
3.1 Magie.....	23
3.2 Modlitba.....	24
3.3 Zjevování božstev ve snech.....	25
3.4 Atargatis.....	27
3.4.1 <u>Kultovní sochy</u>	32
4 <u>Egyptská božstva v helénistickém světě</u>.....	34
4.1 Řekové a Egyptané – setkání kultur.....	34
4.2 Mýtus o Isidě a Osiridovi.....	35
4.3 Sarapidův kult.....	38
4.3.1 <u>Harpokrates</u>	40
4.3.2 <u>Osiridův ústup</u>	40
4.3.3 <u>Isis, Sarapis a jejich suita</u>	41
4.3.4 <u>Chrámy a kněží</u>	43
4.4 Isis v helénistickém světě.....	45
4.5 Svátky a slavnosti spojené s Isidou a Osiridem.....	47

4.6	Isis a jiné bohyně.....	50
4.6.1	<u>Isis a Osiris versus Démétér a Dionýsos.....</u>	51
4.6.2	<u>Isis a Ió.....</u>	53
4.6.3	<u>Isis a Štěstěna.....</u>	54
4.6.4	<u>Isis – Afrodita – Atargatis.....</u>	57
4.6.5	<u>Další bohyně spojované s Isidou.....</u>	57
4.7	Podoba Isidy.....	58
4.8	Isidiny léčitelské a jiné schopnosti.....	60
4.9	Svědectví aretologií o Isidě jako o universální bohyni.....	63
4.10	Egyptský kult a křesťanství.....	67
5	<u>Mystéria.....</u>	69
5.1	Zasvěcování do Isidiných mystérií.....	72
5.2	Mysterijní symbolika smrti.....	74
5.3	Vztah eleusinských mystérií k mystériím Isidiným.....	75
5.4.1	<u>Eleusinská mystéria.....</u>	75
5.4.2	<u>Isis a Démétér.....</u>	76
5.4	Mystéria a současnost.....	78
6	<u>Teorie „egyptského spiknutí“.....</u>	80
7	<u>Obliba a přínos orientálních kultů.....</u>	82
	ZÁVĚR.....	84
	BIBLIOGRAFIE.....	87
	PŘÍLOHA.....	90

Úvod

Období helénismu má svůj počátek ve výbojích Alexandra Makedonského, později Velikého, jenž se svým megalomanským tažením pokusil uskutečnit touhu po ovládnutí známého světa od oceánu k oceánu. Konec helénismu už není tak jednoznačný. Co do politického hlediska považujeme za jeho ukončení připojení Egypta Augustem k Římské říši roku 30. př. Kr. Co do hlediska náboženského můžeme hovořit o jeho ukončení nástupem křesťanství coby státního náboženství ve 4. století po Kr. A kulturní vliv helénismu můžeme zaznamenat až do časů renesance.

V tomto údobí můžeme také sledovat nebyvale rozvinutý náboženský fenomén zvaný synkretismus, který prolнул celým tehdejším civilisovaným světem a zanechal nesmazatelné stopy ve vnímání dobových bohů. Typickým příkladem takového synkretismu je Egyptský kult Isidy a Osirida, potažmo Sarapida, na nějž je práce zaměřena. Z těchto bohů byla nejprůraznější bohyně Isis, jejíž prolnutí s jejími božskými současnicemi dosáhlo ve své době možného maxima.

V této práci se zaměřuji na náboženské úkazy, jež se egyptského kultu dotýkají a popisují jeho projevy ve světě helénismu.

Vycházím při tom především z knihy *Zlatý osel* Apuleia z Madaury, jehož dílo poskytuje závažné informace o bohyni Isis a jejích mystériích. Apuleius zde letmo nadnáší i otázky dílčích prvcích náboženských tradic, jakými jsou modlitba, magie, snová zjevení božstev a jiné jejich projevy. Zmiňuji zde ve stručnosti i tyto aspekty náboženských vztahů. V návaznosti na *Zlatého osla* zařazuji též kapitolu o syrské bohyni Atargatis, již antický autor staví jako svého způsobu kontrast k velebnosti Isidině.

Kromě *Zlatého osla* jsem zařadila mezi primární prameny Hérodotovy *Dějiny*, výňatek z *Library of History I.* Diodóra Sicilského a Plútarchovo *Isis and Osiris*, popisující kult Isidy a Osirida v Egyptě a mýty s nimi spojované. Dále zařazuji Iuvenalovy *Satiry*, Ovidiovy *Proměny* a *Obrázky z řeckého života*, jež zahrnují některé ódy a hymny. Z Lúkiánových *Šlehů a úsměvů* pak čerpám zejména informace o bohyni Atargatis.

Do literatury sekundární zařazuji knihy renomovaných autorů vědeckého světa zabývající se helénismem, mystérii, egyptským kultem a mytologií s těmito spojenou. Pro závěrečný seznam bohů v práci uvedených jsem užila knihy Michaela Jordana

Encyklopedie Bohů, dovoluji si ji proto rovněž zařadit do bibliografie. Pro výklad některých pojmů jsem použila elektronického slovníku který v literatuře pro pořádek také uvádím.

Veškeré citace z cizojazyčných knih jsou dílem mého nevelkého překladatelského umu, nicméně věřím, že co do obsahu odpovídají předloze.

Přínos této práce vidím v přiblížení některých aspektů prostředí helénistického náboženského vnímání a jevů s ním spojených a v podání co možno široké obrazu bohyně Isidy, jež proplula celým údobím helénismu a zanechala v něm nesmazatelné stopy.

1 Synkretismus v helénistickém světě

Veliká část helénistického náboženského dění se odehrává ve jménu synkretismu. Jde o pozoruhodný fenomén a máme-li hovořit o Isidě, Osiridovi a dalších bozích tohoto období, nemůžeme se mu vyhnout.

Synkretismus prolíná prakticky od počátku dějinami náboženství. Kdekoliv kdy došlo k dlouhodobějšímu styku dvou náboženských struktur, docházelo k ovlivnění, potažmo k obohacení jedné druhou. Obecná slovníková definice synkretismu, coby „úsilí o spojení různorodých prvků myšlení, náboženství apod. v jednotný útvar“¹ v sobě zahrnuje obraz vědomého a cíleného vpravování jednoho náboženského vzoru do druhého.² Synkretismus v sobě nicméně pokaždé nezahrnuje nějaký apriorní plán a může se jednat i o proces nevědomý či polovědomý, jehož důsledkem je větší či menší prolnutí dvou tak či onak se lišících náboženských systémů.

Jak známo, úzký kontakt mezi Řeckem a Římem vyústil v řadu ekvivalentů mezi jejich božstvy. Došlo tak k takřka naprostému prolnutí Héry s Junonou, Athény s Minervou, Área s Martem, Héfaista s Vulkánem atp. Bohové spolu splynuli natolik, že v nich nepocítujeme v podstatě žádný rozdíl. Jejich osudy se propojily. Expanze impéria pak vyústila v mnohem obsáhlejší synkretický proces, na jehož konci byla náboženská scéna nejen ve středomořské oblasti obohacena o značný počet jiných božstev a jejich kultů.

Co se římského náboženství týče, inkorporovalo do sebe v podstatě cíleně nová a nová božstva. Ne snad proto, že by Římané pocítovali ve svých bozích nějaké nedostatky, spíše šlo o vědomou adaptabilitu, jakýsi „otevřený polytheismus“. A v neposlední řadě šlo i o politický krok, umožňující lépe a bez náboženských roztržek včlenit nové území do širšího celku. Římané nepocítovali potřebu vnucovat podrobeným územím své bohy (snad s výjimkou několika výstřelků, které se týkaly převážně panovníkova kultu) a nějaký nový bůh sem nebo tam, to na jejich náboženské scéně nemohlo o mnoho změnit. Noví bohové neměli proto se vstupem do římského prostředí takový problém, jako tomu bylo v prostředí řeckém.

¹ Ladislav Rejman, *Slovník cizích slov*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1966, s.585

1.1 Helénistický kosmopolitismus a jeho kulturní důsledek

V počátečním období vedl k synkretismu zejména kosmopolitismus³, typický pro expandující říši Alexandra Velikého⁴. Ten ve své touze po ovládnutí známého světa na krátkou dobu mocensky propojil oblasti Makedonie, Řecka, Malé Asie, Sýrie, Egypta, Mezopotámie, Babylónie, Parthie, Baktrie a Indie. Tento výkon, vskutku úctyhodný, poněvadž byl výsledkem vůle jediného člověka, neměl dlouhého trvání, neboť Alexandr zemřel tak říkajíc v rozpuku mládí. Jeho čin však zanechal na dalším vývoji politického, ale zejména kulturního světa, nesmazatelné následky.

„Když ...dal Alexandr povel k ústupu, byla již nejbližší budoucnost Indie, ale také budoucnost tehdejšího dějinného světa určena: Asie je od té doby ‚otevřena‘ středomořským vlivům a styky západu s východem se už nikdy nadobro nepřeruší.“⁵

Je možno říci, že Alexandr umetl cestu budoucímu rozmachu helénistického synkretismu, a to jak na poli geografickém, tak co do obecného postoje k jiným kulturám⁶. Jeho ambice ovládnout známý svět a zbavit jej hranic byla zároveň ambicí po sjednocení jazykovém a kulturním. „Přál si..., aby všechen lid světa mohl žít společně v harmonii a jednotě srdce a ducha.“⁷ Obří impérium, které bylo Alexandrovi založit, stálo a padalo s charismatem jeho zakladatele. Po jeho smrti se proto záhy rozdělilo na jednotlivá panství. Antické pojetí světa však po Alexandrovi nabylo odlišných dimenzí; dobové chápání neslučitelnosti městsky orientované polis⁸ a světa barbarů pozvolna ustoupilo prohlubujícímu se kosmopolitismu a universalismu⁹. Kosmopolitní humanismus se sice nedotkl širokých mas prostých lidí, na nichž se společnost zakládala, stal se naopak předmětem zájmu inteligence a vzdělavců, ale postupně začal prorůstat i do nižších společenských vrstev, a to právě ve formě náboženské. Šířením helénistické kultury na Alexandrem dobytých územích nastalo nevyhnutelné kulturně-náboženské prolínání.

---

² Příkladem plánovaného synkretismu byla třeba náboženská situace v Číně 10. století, kdy byly podnikány snahy o spojení buddhismu, konfucianismu a taoismu. Jiným typickým cíleným synkretistickým proudem je baháismus, příznávající pravdu všem náboženstvím a přebírající z nich jednotlivé prvky.

³ Idea zdůrazňující sounáležitost jedince i národů s lidstvem i jeho kulturou v protikladu k úzkoprsému vlastenectví; též světoobčanství.

⁴ 356–323 př. Kr.

⁵ Mircea Eliade, *Dějiny náboženského myšlení II., Od Gautamy Buddha k triumfu křesťanství*, OYKOYMENH, edice OIKÚMENÉ, vydání I., Praha 1996, s. 183-4

⁶ Sám byl znám tím, že ctil bohy jakéhokoliv území, které dobyl.

⁷ *Dějiny náboženského myšlení II.*, s. 184-5

⁸ Ve starém Řecku – městský stát jako základní ekonomická a politická jednotka.

⁹ Snaha obsáhnout něco jako celek, zdůrazňování všeobecného nebo celkového oproti dílčímu.

Tento nově probuzený synkretismus nelze pojímat toliko z politického hlediska, jakkoliv toto stálo na počátku jeho vzniku, tedy ne jako náhodnou směsici různorodých jevů, ale spíše jako souhrn spolu souvisejících vzorů, jejichž dílčí aspekty jsou nahlíženy ve vztahu k sobě navzájem. Charakter říše se změnil; již nebylo potřeba pouze jednotlivých božstev, rozdělujících si mezi sebou zemské obce. Vystala tendence nalézt univerzální božstvo – božstvo nad celou říší, ačkoliv záhy opět poněkud rozkouskovanou. Tuto vnitřní tendenci pochopil, ač z hlediska ryze politického, Ptolemaios I. a dal jí podobu Sarapidova kultu.

1.2 Příčiny synkretismu

Příčinou synkretismu nebylo tedy pouze otevření kulturních hranic. Popravdě řečeno k němu docházelo již před Alexandrem, a to na určitých, geograficky a kulturně příznivých územích, jakým bylo například Černomoří se svou námořní obchodní dopravou. Tudy proudily nové orientální kultury a probíhalo „stěhování bohů“, a to již nejpozději od 6. století před Kristem.¹⁰ Helénismus oživuje tento výměnný trend, jenž prodělal jistou stagnaci v období hegemonie Athén.

I zde ovšem byly přejímány pouze náboženské vzory, u nichž byl předpoklad jisté návaznosti na již vyznávané kultury. *„Nejvíce byla Řeky uctívána božstva chthonická, úzce související se zemí a její tajemnou silou, ať už plodící nebo zničující. A právě tato síla byla určující i pro většinu přejímaných orientálních kultů. Největší mocí oplývaly Velké bohyně, vládkyně přírody... Vedle takové matriarchy se často objevuje její muž či milenec, v mnoha případech i jejich dítě.“*¹¹ Božstva tohoto typu již také mívala v nové domovině své ekvivalenty, synkretická fúze měla proto volné pole působnosti.

Dá se říci, že olympská božstva pomalu přestávala plnit svou původní funkci. Synkretismus znamenal příliv „nové krve“ na olympskou půdu. Vtipně to vystihuje satirik Lúkiános ve svém díle *Sněm bohů*, kde si božstva zoufají na nové přistěhovalce, přicházející mnohdy v podobě zvířat. Původní Olympané setrvali i nadále v úlohách patronů měst a smluv a byly jim zasvěcovány nové chrámy, ale naděje s nimi spojované se poznenáhlu přesouvaly na nová, exotičtější božstva, do té doby neznámá, neokoukaná a tudíž přinášející určitý výhled do budoucnosti, zvláště došlo-li k syntéze

¹⁰ Archeologické nálezy dotvrzují přítomnost nejrůznějších „cizích“ kultů již v době zakládání prvních zdejších kolonií.

s některým známým bohem. „Barbarští bohové nebyli zatíženi kompromitujícími mýty a byli považováni za nositele nenarušené a nedegenerované božské síly...“¹² Docházelo v podstatě k novému neotřelému výkladu božstev, což bylo pro běžného věřícího nepochybně mimořádně atraktivní.¹³ Na místo původních Olympanů, představujících do jisté míry stále neosobní přírodní síly, nastoupila osobní, dá se říci důvěrná božstva, jež zde zdomácněla. „Postupně začala být rozdílná božstva chápána spíše jako aspekty společného helénistického náboženského systému, než jako projevy historicky nesouvisejících tradic.“¹⁴ Nové kultury byly mimoto, zejména zpočátku, spíše soukromou záležitostí, byly tedy jistým způsobem odděleny od původního veřejného uctívání. Tento aspekt dobrovolnosti sehrál v jejich oblibě jistě svůj význam.

Setkání řeckých božstev s řeckými, zvláště na půdě tak odlišné od místa jejich počátečního uctívání, mělo u bohů i bohyň za následek změny jejich funkcí a postavení, ale také vzhledu a atributů, potažmo božských partnerů. Bohové si mezi sebou tvořili nové příbuzenské vztahy. Vzájemné prolínání vytvořilo nový obraz božstev a jejich nové nazírání. Stoupenci jednotlivých přišedších božstev začali prohlašovat staré bohy za jejich vtělení. Nutno ovšem podotknout, že proces začleňování nového boha do pantheonu se nemohl odehrát jen tak, ze dne na den. Nový člen „božského pléna“ musel být nejprve helenizován, tedy přijmout určité penzum nových, helénistických, vzorů, vstoupit do povědomí veřejnosti a být akceptován. Přeneseně řečeno, „chtěl-li být v Římě, musel se chovat jako Říman“.

Vlivu helénistického synkretismu se do značné míry podařilo vyhnout snad pouze židovskému náboženství. Až na několik výjimek, řekli bychom z jistého pohledu černých vran, si Židé dokázali zachovat svou víru v Hospodina relativně neporušenou a bez radikálních vlivů nábožensky různorodého okolí. Jednou z oněch „černých“ výjimek byla například osada na egyptské Elefantině, která ovšem zanikla zhruba na počátku helénistické doby. Zde byla krom Hospodina uctívána ještě dvě další božstva, z nich jedno ženské.

---

¹¹ Dufková, Marie, *Orientální kultury v antickém černomoří, Čtení o antice*, 1984/1985, Antická knihovna, Svoboda 1986, Praha (článek), s. 94

¹² Pokorný, Petr, *Řecké dědictví v Orientu (Helénismus v Egyptě a Sýrii)*, ISE, edice OIKÚMENÉ, vydání I., Praha, 1993, s. 269

¹³ Proces nového výkladu byl později nazván „řeckou interpretací“ (lat. *interpretatio graeca*).

¹⁴ Martin, Luther H., *Helénistická náboženství*, Masarykova Universita, Brno, 1997 (přel. Iva Doležalová, Dalibor Papoušek), s. 10

Krom klasického propojování jednotlivých božstev jsou příkladem helénistického synkretismu eschatologické a apokalyptické kultury, které se našeho tématu tak úzce nedotýkají, dále kult panovníků a v neposlední řadě řecko-orientální mystéria.

1.3 Kult panovníka

Kult panovníka byl jednou z důležitých ideologických opor Alexandra Velikého a později i ostatních helénistických vládců. Alexandr sám se nechal při tažení po Egyptě prohlásit živoucím bohem, synem Ammónovým¹⁵, a nechal si prokazovat božské počty – podle dvorského ceremonálu jej poddaní zdravili proskynésí¹⁶, pozdravem vyhrazeným pouze bohům. V perském ceremonálu byl králi rovněž poslán polibek, příznačný pro tamější uctívání bohů. Mezi vlastními lidmi narazil v tomto bodě na radikální odpor. Jeho následovníci nicméně zjistili, že Alexandrův postup byl přinejmenším politicky užitečný, proto ho časem napodobili. V Egyptě začal prosazovat kult panovníků Ptolemaios II., když prohlásil svého otce, Ptolemaia I., za nanebevzaté božstvo. On sám spolu se svou manželkou se nechali uctívat jako živoucí božstva. Od dob Ptolemaia IV. pak započiná uctívání egyptských panovníků společně s jinými božstvy v chrámech.

„Mezi jednotlivými králi a císaři byly rozdíly v tom, jak svůj kult prosazovali a osobně prožívali. Po panovníku, který se královskou ‚božností‘ snažil prohloubit (Antiochos IV., Caligula, Nero), přišel často vladař, který hledal jiné opory své autority a svou božskou hodnost chápal víc jako symbol. Jen v některých oblastech vedl kult panovníka ke skutečnému spojení osobních nadějí poddaných se zbožněnou osobou.“¹⁷ Zbožštění panovníků a prosazování jejich kultů jako povinného náboženství se setkávalo s odporem různých komunit, zejména monotheistických (Židé, křesťané).

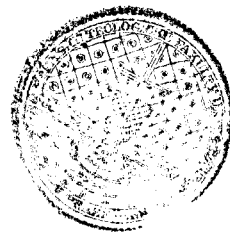
„Na konci ptolemaiovské doby se některé královny dávaly uctívat jako Isis...“¹⁸ a zároveň jako Afrodita, což podpořilo spojení obou bohyň. Bylo to zřejmě v souvislosti s ptolemaiovským ztotožněním se s božstvem – mnozí králové vystupovali coby vtělení Hora, jejich mrtvý otec pak coby vtělení Osirida a královna byla Isidou.

V seleukovské říši byly poměry poněkud složitější – uctívání panovníka se neřídilo jednotným řádem a každé město zachovávalo v tomto ohledu jiné zvyklosti. Navíc kult

¹⁵ Ammón byl od dob Střední říše ztotožňován s Reem a posléze i s Diem.

¹⁶ Způsob klanění, při němž se čelo zpravidla dotkne země. Je např. součástí modlitby v islámu.

¹⁷ *Řecké dědictví v Orientu*, s. 130

panovníka splýval s kulty jiných místních i olympských bohů. I zde však byl panovnický kult z politických důvodů hojně podporován.

1.4 Orientální kulty

Kulty, pocházející ze vzdálenějších krajin, získaly si brzy popularitu hlavně pro svou novost a exotičnost. A možná také pro pocit, že „se v nich něco děje“. Každý jednotlivý kult se vázal k určitému bohu, či bohům, a k mýtu s ním spojenému. K těm nejznámějším patřil kult fryžské Kybely, popisované také jako orientální Velká matka (později nazývána Matkou bohů či jen Matkou) nebo efezská Artemis, někdy jako Rhea. Do Řecka se dostala přes maloasijská řecká města a její kult má orgiastický charakter. Bohyně má funkci plodnosti. Jejím milencem byl Attis, zosobňující vegetaci, rodící se i hynoucí. Jeho kult někdy vystupuje samostatně a jeho původním domovem je Sýrie. Oba, Kybela i Attis, byli uctíváni při mystériích.

Skoro na konci helénismu přichází kult boha Ména, původem ve Frygii. Mén byl bohem lunárním, měl moc nad úrodou a nad zdravím. Vystupuje též jako ochránce hrobů. Mén je bohem noci, Attis bohem dne a v oblasti Bosporu byli spojeni v jediné božstvo – Ména-Attise.

Dalším, tentokrát opravdu až notoricky zmiňovaným bohem, byl Mithra, perský bůh světla a slunce. Arsakovci učinili jeho kult státním, vyzískal proto značnou popularitu a jeho expanze tím byla usnadněna. Do Říma se dostal zřejmě s římskými legionáři, kteří ho na válečných taženích uctívali jako „nepřemoženého“ a „nepřemožitelného“. Jeho mystéria měla sedm stupňů a připomínala v základních rysech křesťanskou nauku. Bývala proto někdy považována za jakýsi předstupeň křesťanství. „*Na západě Pontu se vyskytuje Mithra v čisté podobě, na severu jsou jeho zobrazení čistě synkretická, například Mithra-Attis, Mithra-Mén, která nemají jinde obdoby.*“¹⁹

Dalším, z východu přišedším kultem, je kult Sabaziův. Ten je původně bohem chthonickým se sídlem v Thrákii. Obohacen o fryžské rysy vchází do helénistického světa jako vládnoucí bůh, ne nepodobný Diovi, zároveň však také Dionýsovi. Jeho popularita spadá více méně do doby římské – i jeho kult byl šířen římskými legionáři.

¹⁸ *Řecké dědictví v Orientu*, s. 131

¹⁹ *Čtení o antice*, s. 96

Synkretisace Sabazia zde samozřejmě pokračovala – byl běžně spojován i s ostatními orientálními bohy.

Jupiter Dolichenus získal svůj přídomek podle města Doliche ve své syrské vlasti. Byl rovněž oblíben v Římě. Z původního Baala se vyvinul v boha podobného Diovi, ovšem s tím, že si ponechal svou původní vládu nad úrodou.

K orientálním bohům počítáme také ty, kteří přišli z Egypta, jimž se však budu podrobně věnovat níže, na tomto místě proto uvedu pouze Dia-Ammóna, který si vytvořil vlastní samostatný kult a snad až na několik sporadických výjimek není doložen v souvislosti s ostatními egyptskými bohy – Isidou, Osiridem/Sarapidem a Harpokratem.

2 Zlatý osel

Román *Proměny*, nazývaný též *Zlatý osel*, vznikl ve druhé polovině 2. století po Kristu. Jeho autor, Apuleius z Madaury, byl všestranným člověkem, vzdělavcem se širokým polem působnosti, rétořem, básníkem, ale také člověkem nábožensky založeným, nespokojujícím se suctíváním tradičních olympských božstev, ale hledajícím nové duchovní podněty. Toužil po hlubším poznání a dával se zasvěcovat do tajných nauk, kdykoli k tomu měl příležitost, nešetře při tom svým jměním. Hlásil se především k platónské filosofii, jež v oné době již přerostla v populární novoplatonismus, nevyhýbal se ani magii a astrologii a úrodnou půdou pro jeho náboženské vyžití se ukázala být rovněž mystéria. Jeho román vzniknul zřejmě podle starší řecké předlohy, jak dokazuje i jeho stručnější verze připisovaná Apuleiovu současníkovi Lúkianovi. Apuleius ovšem námět rozpracoval do mnohem větší šíře, přidávaje drobné příběhy a události coby vsuvky, a vdechuje mu v závěru nový, náboženský motiv, jehož ústřední postavou je bohyně Isis.

Apuleius líčí ve svém díle peripetie váženého občana Lucia, jehož zlý osud v podobě Tyché, Štěstěny, zavede do Hypat, kraje to známého řáděním čarodějnic. Mladý Lucius neodolá milostnému vábení služky svého hostitele, Fotidy, ani pokušení proniknout do tajů čarodějnického umění její paní Pamfily, které ho záhy dovede k takřka životní tragédii – omylem je proměněn v osla a vzápětí ukraden lupiči, kteréžto události rozběhnou celou řadu nečekaných protivenství, nebezpečností a nástrah, jaká jen mohou na němého osla v helénistickém světě čekat. Lucius se snaží ze svého nezáviděníhodného postavení dostat nalezením protiléku na oslí kouzlo, kterým má být požití obyčejné růže, což se mu podaří až v závěru příběhu přispěním milostivé bohyně Isidy, přemožitelky vrtkavé Štěstěny. Než ovšem dojde zdárného konce, stává se Lucius čtenářovým průvodcem uvádějícím ho do prostředí své doby, popisujícím množství příhod, jichž se stal aktérem či které vyslechl kryt svou zvířecí podobou, a jež nám mohou ovzduší helénismu do určité míry přiblížit.

Apuleiovo svědectví o Isidině kultu v jedenácté kapitole jeho *Zlatého osla* je jedním z nejcennějších dokladů starověké literatury pojednávající o mystériích.

2.1 Zlatý Osel coby soteriologické²⁰ drama

Jeden z nejpravděpodobnějších výkladů příběhu je ten, že vše, co se Luciovi přihází, je vůle boží a všechny jeho strasti mají nakonec zákonitě vést ke spáse, jejíž iniciátorkou je právě Isis. „...opětovně mi nařizovala a radila (Isis), abych se aspoň nyní dal zasvětit v její obřady, jsa již k tomu dávno určen.“²¹ Zdá se, že Lucius by se konec konců nebyl prožitým útrapám vyhnul, neboť měl být svými osudy poučen a přiveden na cestu boží, podobně jako byl kupříkladu biblický Pavel oslepen, aby mohl záhy „prohlédnout“. Isis je zde líčena jako spasitelské božstvo^{22, 23}.

Mezi spasitelské osobnosti antiky nepatřila pouze božstva, jako byli Zeus, Hérakles, Asklépios, Štěstěna či v křesťanské tradici Ježíš, ale i slavní smrtelníci jako Epikúros, Alexandr, Ptolemaios či římsí císařové. Spasitelské osobnosti zasahovaly aktivně do světových záležitostí s intencí dobra a změny k lepšímu. V našem případě přináší spásu Isis – její vstup do Luciova života značí konec chaosu a neštěstí a navozuje lepší, náboženskou alternativu. Oproštěním se od nebezpečného vlivu Štěstěny dosahuje hrdina opravdového a stálého štěstí.

Vzdor původní směšné předloze, z níž autor vychází, se jeví celé Luciovo vyprávění ve světle rozuzlení románu jako chtěná spleť útrap, které mají za úkol připravit vyvoleného jedince na zasvěcení, jehož se nedostává každému. Vše, čemu je během svého putování podroben, má za úkol umocnit jeho závěrečné odevzdání se bohyni, která ztělesňuje všechny ctnosti, náležející spasitelským osobnostem.

„Líčení Apuleiovo přechází pojednou neorganicky po všech bizarních příbězích člověka zakletého v osla do velebných apostrof a modliteb, extatického vizionářství a mysticismu, a končí oslavou kultu Isidina, přičemž se autor zjevně demaskuje jako hrdina románu. Osudy člověka v oslí podobě jeví se tak životními zkouškami, které nakonec vedou k spočinutí v bohu a k vytoužené blaženosti.“²⁴

Vyprávění ve svém závěru představuje zcela jiného hrdinu, proměněného přestálým utrpením a strádáním z rozkošichtivého floutka, hejska a duchovního zelenáče v umírněného a zbožného adepta nejvyšších zasvěcení. Je zjevné, že záměrem autora

²⁰ Z řec. *sótér* - spasitel

²¹ Apuleius z Madaury, *Proměny čili Zlatý osel*, Odeon, Praha, 1968 (přel. Ferdinand Stiebitz), s. 202

²² „...zúčastni se průvodu bohyně Spasitelky krokem jásavým!“, *Zlatý osel*, s. 200

²³ Přídomek Sótaira si Isis přinesla již z Egypta, tak, jako si Sarapis přinesl přídomek Sotér.

²⁴ *Zlatý osel*, Stiebitzův doslov, s. 216-217

bylo poukázat na to, že všechny životní strasti mají zákonitě vést do náruče milosrdného božstva.

Osel, v němž je Lucius proměněn, je tradičně spojován Isidiným nepřítelem Týfónem. Oslí podoba zde značí bezbožnost a odcizenost, je symbolem Luciovy separace od božstva a všech duchovních prožitků z toho plynoucích, které od něj bohyně odnímá. Zsvěcení do mystérií pro něj pak znamená nalezení nové rodiny, tedy svým způsobem i nové identity a jsoucnosti. Pro Lucia jsou mystéria završením vysvobození z planého a slepého života, neužitečného přecházení od jednoho ke druhému bez možnosti naplnit se tím či oním.

Pokorný²⁵ uvažuje o tom, zda si z nás nakonec Apuleius nedělá legraci, když si jeho hrdina Lucius po slavném a kýženém zsvěcení začne vydělávat na chléb svůj vezdejší advokátní praxí. Ale, vzato kolem a kolem, bohové helénistického světa trpí nakonec sami veskrze lidskými nešvary a jejich osobní spory si v ničem nezadají s obyčejnou pozemskou pří. Proč by potom povolání advokáta nemohlo být bohy požehnanou a vcelku záslužnou činností? Ostatně i Pokorný svou letmou domněnku nakonec sám popírá s tím, že to Apuleius se svým zsvěcením nepochybně myslel vážně a jistě by si ze své osobní zkušenosti ze setkání s božstvem neutahoval. Autoři knihy *Religions of Rome* (Cambridge 1999) nicméně uvádějí pasáž z jedenácté kapitoly *Zlatého osla*, kdy Apuleius popisuje Isidin průvod a praví: „Čtvrtý (kněz) ukazoval znamení spravedlnosti: levou rukou s dlaní rozevřenou a nataženými prsty; neboť ta, poněvadž je od přírody pomalá a prostá vši dovednosti, vši obratnosti, zdála se pro spravedlnost vhodnější, než pravice.“²⁶ V *Religions of Rome* je tato poněkud jízlivá poznámka okomentována jako nejasná, jde však „...podle všeho o ironickou kritiku kultu naznačující, že symbolem jeho spravedlnosti byla ‚deformovaná‘ ruka.“²⁷

Apuleiovo líčení Isidiných obřadů slouží často coby vzor ke kultickým výkladům některých dalších řeckých románů, např. románu Achillea Tatia o Kleitofónovi a Leukippě, v němž dochází mimo jiné ke zdánlivé smrti, jež je vykládána mysticky a má tedy souvislost s mysterijním zsvěcením, jak uvedeno níže.

²⁵ *Řecké dědictví v Orientu*, s. 256

²⁶ *Zlatý osel*, s. 197

²⁷ Beard, Mary, John North and Simon Price, *Religions of Rome*, Volume I., vydání II., Cambridge University Press, 1999, s. 136

2.2 Příběh Eróta a Psýché

Jakýsi střed Apuleiova vyprávění představuje pohádka o Erótovi a Psýché. Nejde zřejmě pouze o jednu ze vsuvek, z nichž je skoro celé dílo poskládáno, ale má trochu mysteriózní nádech daný tím, za jakých okolností mu Lucius v podobě osla naslouchá. Hrdina vyprávění je polapen loupežníky a hrozí mu u nich nebezpečí smrti. Z úst opilé bláznivé stařeny²⁸, vyprávějící pohádku zajaté dívce, pak slyší poutavý příběh o nebezpečnostech, z nichž Psýché vyvázla a dostává se mu tím jakéhosi ujištění, že ani jeho situace není bezvýchodná a že „nemá ztrácet hlavu“.

Pohádka o Erótovi a Psýché představuje klasický vzor pohádek s černobílým pojetím dobra a zla, které však není na závalu, neboť od toho pohádky jsou, aby nás přiučily těmto protipólům, jež se v opravdovém životě vyskytují zřídka v čisté podobě. „S Psýché proto kontrastují postavy jejích sester, které ji nenávidí, obelhávají a štvou proti Erótovi. Chtěly by mít to, co obklopuje Psýché, ale chybí jim éros – ona pozvedající láska, a proto nejsou skutečně zdatné a ,ctnostné‘. Proto také, když se později s radostí nad neštěstím své sestry přiblíží k Erótovu sídlu, mizejí v propasti a hynou.“²⁹ Psýché představuje dobro a léčkám podléhá ze zvědavosti. Tyto léčky a podlehnutí představují opět působení osudu, Štěstěny, která se na svých cestách nevyhýbá nikomu. Jakkoliv se hrdinům příběhů jeví tyto zvraty nečekanými, čtenář vidí, že jim bylo lze předejít a často ukazují, že „...cesta k překonání osudovosti vede přes spojení s nějakou hlubší a základnější skutečností.“³⁰ Po překonání útrap cesty k této skutečnosti se začíná dílo Štěstěny jevit jako zásah Prozřetelnosti, kterou v Luciově případě představuje Isis. „Zde tedy jsem, slitovavši se nad tvými osudy, zde jsem, plna milosti a lásky. Zanech již pláče a bědování, zapuď žal: z mé prozřetelnosti již ti svítá den spásy.“³¹

Ve vyprávění se vyskytují mnohé paralely s Luciovým dobrodružstvím. Psýché se stává služebnicí Afrodity, Lucius vystupuje jako služebník Isidy. Lucius, podobně jako Psýché, podléhá zvědavosti a je za to krutě potrestán. Jako ona musí putovat a procházet nebezpečnostmi, než se mu podaří spojit se s bohyní. V závěru románu se v souvislosti s mysterijním zasvěcením odráží také cesta Psýché do podsvětí za

²⁸ Jak podotýká Pokorný ve svém výkladu příběhu, adepti mystérií se často uváděli opilostí do extáze a blázní mívají tendenci mluvit pravdu – *Řecké dědictví v Orientu*, s. 250

²⁹ *Řecké dědictví v Orientu*, s. 251

³⁰ *Řecké dědictví v Orientu*, s. 251

³¹ *Zlatý osel*, s. 194

Persefonou. I ona vstoupí na podsvětní práh a ocitá se tak na pokraji smrti, ale i ona je z ní boží pomocí nakonec vysvobozena a pozvednuta na roveň bohů tím, že je jí nabídnut božský pokrm, v němž můžeme v případě Luciově vidět akt zasvěcení, jímž je pozvedán do společenství mystů a vyzískává tím, přinejmenším z pohledu tohoto společenství, výhodnější postavení mezi jinými smrtelníky.

Apuleius zařadil pohádku do svého románu se zřejmým cílem dát mu úlohu klíče k mysterióznímu závěru, kdy je Lucius proměněn zpět v člověka a oddává se službě Isidě. Naplňuje se tak povzbuzení, jehož se mu dostalo v průběhu jeho cesty. Afrodita zde představuje Isis a její úlohou je ukázat, že jakkoliv dobré božstvo člověka zkouší, v posledku se od něj neodvrací a naopak ho pozvedá k sobě.

Příběh Psýché hledající svého božského druha evokuje rovněž příběh Isidy hledající a nalézající svého zavražděného manžela. „*Stejně jako se Isis nakonec opět spojila s Osiridem a Psýché s Erótem, byl také Lucius spojen s bohyní – a tím se svou vlastní podstatou.*“³²

---

³² *Helénistická náboženství*, s. 18

3 Dílčí náboženské fenomény vycházející ze Zlatého osla, včetně pasáže přibližující syrskou bohyni

3.1 Magie

Magické praktiky jsou snad tak staré, jako lidstvo samo. Jsou známy už z prehistorických nalezišť a setkat se s nimi lze v reálné podobě i v dnešní, tak řečené civilisované společnosti. Magie nemusela vždy znamenat zrovna kouzelnické praktiky – Apuleius označuje ve své *Apologii* za mágy i filozofy Anaxagora, Leukippa, Démokrita, Epikúra a Pýthagora, neboť zkoumali elementární podstatu hmotných věcí.

Je však pravdou, že pro prostého člověka znamenala magie vždy cosi jako zařikávání, namnoze spojené s kontaktem s neviditelnými silami, ať už dobrými či zlými. Magie představovala také jakousi alternativu k náboženství a vědě. Rovněž se jednalo o soubor praktik, vycházejících z určitého poznání kosmického systému a možnost, že by člověk mohl být nejen pasivně přihlížející a božskými silami ovládanou loutkou, ale třeba tím, kdo sám aktivně zasahuje do dějů a životů, byla příliš lákavá, než aby se o to čas od času někdo nepokusil.³³

Není tedy divu, že i v době, o níž píše Apuleius, se setkáváme s četnými magickými praktikami. Vždyť i on sám byl z čarodějnictví jednou obžalován, což ho mohlo v krajním případě stát i život.³⁴ Kraj, do nějž Lucius přijíždí, zdá se přímo hýřit magií. Nejprve se mu dostane poučení o neštěstí způsobených čarodějnicemi jeho spolucestujícím, posléze se ocitá s čarodějnici přímo pod jednou střechou. Pamfila, žena jeho hostitele, je známá tím, že dokáže kohokoliv proměnit v kámen nebo ve zvíře. Lucius je před ní varován, ale podlehne pokušení proniknout do magických tajemství a tato nemístná zvědavost mu záhy připravuje krutý osud osla.

V antice znamenal jakous takous ochranu proti zlým silám domov. Kdo byl doma, měl šanci ujít magickým nástrahám a vyhnout se zlu. Kdo se ocitnul mimo domov, byl neustále v určitém ohrožení. Dům chránila ochranná božstva, např. Hestie (lat. Vesta), a člověk se nemusel obávat útoku zlých sil. Lucius se, přeneseně vzato, ocitnul v ohrožení proto, že se ocitl mimo příbytek bohyně, tedy že se svým lhostejným a prázdným životem, nezasevěným čemukoliv vyššímu, ocitl mimo Isidin vliv, který měl

³³ Nástup křesťanství bujení magie na konci helénismu zastavil, dostala se tedy do „disentu“ spolu s ostatními antickými náboženskými praktikami.

³⁴ Viz. Apuleiova *Apologia*

potenciál jej podobného utrpení uchránit. Jeho ignorance a touha po senzaci, namísto ušlechtilých snah ho dostala do nepříjemností. Magie je zde jedním z obrazů temnot, do nichž může člověk upadnout, je-li odvrácen od bohů.

3.2 Modlitba

Jedním ze základních prvků většiny náboženství je modlitba. Kde je bůh, tedy vyšší bytost, již možno vzdávat slávu a jež může mít potenciální moc nad světem, tam je vždy i prosebník, snažící se naklonit si vyšší sílu na svou stranu či prostě vyjadřující slovně svou úctu a oddanost. Nejinak je tomu u přehršle kultů v helénistickém světě.

Každá správná modlitba obsahuje oslovení boha (připomeňme notoricky známé „Otče náš...“), k němuž se věřící modlí, doplněné patřičnými epitety³⁵. Starověký člověk mohl být ovšem právem na rozpacích, ke kterému bohu se to má vlastně modlit. Někdy se tato situace řešila dotazem u věštírny, na kterého boha se s tím kterým problémem obrátit. Problém vyvstal též v případě, kdy člověk nevěděl, jaký bůh na dotyčném místě vládne. Pak bylo nasnadě vyjadřovat se opatrně a patřičně uctivě, aby božstvo nebylo uraženo. V podobné situaci se ocitá i Apuleiův Lucius, který, nevěda, ke které bohyni to vlastně mluví, oslovuje ji: „*Královnno nebes – ať jsi ty živná Ceres...ať jsi ty nebeská Venuše...Diana...Proserpina...nechat' jakýmkoli jménem, jakýmkoli obřadem, v jakékoli podobě je dovoleno tebe vzývat: ty mi nyní již přispěj ve svrchovaných strastech mých...*“³⁶ Toto opatrnické oslovování se nemíjí účinkem – Isis se mu takřka vzápětí zjevuje ve snu a potvrzuje, že je všemi těmito bohyněmi zároveň.

Modlitba antického člověka se ovšem značně lišila od toho, co si pod tímto pojmem představujeme vlivem křesťanské tradice. Řekové i Římané se modlili za konkrétní věci a nešlo jim většinou o nějaké osobní pozvednutí se k vyššímu. Byli to praktičtí lidé s praktickými požadavky a, zvláště Římané, předpokládali, že pokud vykonají modlitbu či obřad přesně podle předpisu, dostáli svému a nyní je na řadě božstvo, aby splnilo závazek vůči nim. I kdyby šlo třeba o pomstu na jiném člověku či o prokletí.

Modlitba však nemusela mít vždy charakter požadavku, byly i modlitby děkovné. Za příklad můžeme opět uvést Lucia, jenž se po svém zasvěcení vrhá k nohám Isidiny sochy a vzdává jí horoucí díky, slibuje věčnou službu a opěvá ji mnoha přívlastky.

³⁵ Epiteton je druh obrazného pojmenování potažmo přívlastek, hojně užívaný v modlitbách, ale i v ódách a chvalozpěvech určených oslovovanému či opěvovanému božstvu.

³⁶ *Zlatý osel*, s. 192-193

Apuleius nám zde uvádí výstižný příklad děkovné modlitby, která se svým charakterem blíží spíše aretalogii³⁷. Lucius k Isidě provolává: „...*tišíš přívally Osudu a škodlivý běh hvězd zadržuješ. Tebe ctí nebešťané, tebe si váží podsvětní bozi, ty otáčíš světem, dáváš svit slunci, řídíš vesmír, šlapeš nohama po Tartaru...Na tvůj pokyn vanou větry a živí mračna, pučí semena, vzrůstají puky...*“³⁸ Svůj proslov k božstvu zakončuje slibem, že bude její obraz nosit navždy ve svém srdci, neboť je příliš chud, aby jí nabídl něco víc.

Při modlitbě si počíná zřejmě velmi hlučně a nápadně, každý ho může slyšet, vidět, jak líbá bohyni nohy a smáčí je svými, jistě upřímnými, slzami. I soukromé modlitby měly tehdy takřka veřejný charakter. Tiché modlitby byly výjimečné, neboť mohly vzbudit podezření z magických praktik a uvrhnout modlíciho se do podezření z čarodějnictví. Hlasitou modlitbou se tedy lidé vlastně chránili před pomluvami, jež mohly snadno vzniknout a znepříjemnit jim život.

Klasická modlitba se většinou odehrávala vstoje s pozvednutýma rukama, někdy se věřící dotýkali jednou rukou oltáře či sochy. Poklek byl velmi řídký, s výjimkou proskyněze, jíž se prokazovala úcta panovníkům. Klečení při modlitbě je až křesťanským přínosem. Lucius, determinován při první ze svých modliteb svou oslí podobou, vykonává před modlitbou alespoň důkladnou očistu v moři, aby bohyni neurazil.

3.3 Zjevování božstev ve snech

Když se věřící chtěl poradit s nějakým božstvem, měl, kolem a kolem vzato, dvě možnosti: buďto si nechal věštit za pomoci nějakého média, jako tomu bylo například v Delfské věštině, kde mu byl k dispozici bůh Apollón, nebo ulehl ve k tomu určené svatyni a nechal k sobě promlouvat božstvo ve snech. Tato metoda, jíž se říká „inkubace“, byla hojně praktikována u léčitelského boha Asklépia³⁹. „...*mnoho Řeků se obracelo v případě nemoci na Asklépiovu svatyni, kde mohli, strávíce v ní noc, obdržet radu.*“⁴⁰ Lidé, modlíci se o pomoc v nemoci, slibovali zpravidla božstvu dary, budou-li uzdraveni. Asklépios pak ve snu buďto nemocného vyléčil, nebo mu dal radu, jak dojde zdraví sám. Anebo, jak už to chodí, nezjevil se vůbec a dotyčný byl nucen chorobu si ponechat. Známým dokladem snové Asklépiovy pomoci jsou *Svaté řeči* rétora a sofistů

³⁷ V podstatě jde o chvalozpěv, vypočítávající ctnosti a zásluhy toho kterého boha.

³⁸ *Zlatý osel*, s. 206-207

³⁹ Asklépiov kult se rozvíjí v pátém století př. Kr., zvláště rozšířen je na území Řecka.

⁴⁰ Price, Simon, *Religions of the Ancient Greeks*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 109

Aristeida, jenž, stížen vleklou nemocí, vedl si záznamy, ve kterých mimo jiné popsal sny, v nichž mu Asklépios udílel léčebné rady. Aristeides zůstal božstvu věren, přestože se svých chorob nikdy nezbavil.

Dotazování ve snech se stalo populárním také v Isidině a Sarapidově kultu. Existovali i specializovaní vykládači snů, kteří rozespalým tazatelům objasňovali, co se jim vlastně zdálo a jak se podle toho zařídit. Chtěl-li někdo vejít v kontakt s božstvem, byl toto zřejmě ten nejpřímější a nejjednodušší způsob komunikace. Sarapidovy chrámy, stejně jako chrámy Asklépiovy, sloužily tedy i k inkubaci: „...*pacient spal v prostorách chrámu a byl ve snu léčen bohem.*“⁴¹ Co se týče snových rad mimo pole chorob, existovali prý také jacísi profesionální spáči, kteří ulehli do chrámu namísto tazatele a po kontaktu s božstvem mu sdělili, jaká byla snová rada.

Apuleius popisuje několik ukázek promluv božstva v závěrečné kapitole *Zlatého osla*, kdy se mu však bohyně zjevuje sama, bez cíleného užití inkubace. Lucius se modlí o pomoc ve svém soužení a bohyně jej vyslyší - zjeví se mu ve snu a poradí, jak se zachovat. K dalším zjevením dochází přímo v souvislosti s jeho zasvěcením do mystérií. Jak se Lucius dozvídá od Isidina kněze, „...*bohyně prý vždycky vnuknutím označuje den, kdy kdo má býti zasvěcen, a její prozřetelnost vybírá i kněze, který by měl provádět posvátný úkon, a z jejího příkazu je také ustanoven náklad potřebný na slavnostní obřad.*“⁴² Lucius je varován, aby se přílišným spěchem a konáním mimo příkaz bohyně nedopouštěl svatokrádežného úkonu a v klidu počkal, až se mu dostane božského pokynu, jemuž ovšem předchází časté návštěvy bohyně ve spánku. Isis zřejmě dbala o to, aby její budoucí zasvěcenec získal opravdu důkladnou průpravu, neboť „...*nebylo jediné noci a jedinéno spánku, aby se mi nebyla ukázala podoba bohyně a nenapomínala mne...*“⁴³ Lucius je v pravý okamžik bohyní upozorněn, a zároveň s ním i kněz, jenž jej má zasvěcovat, že přišel vhodný čas pro obřad. Lucius je zasvěcen. Pak přichází další zjevení ponoukající ho, aby podstoupil další, vyšší zasvěcení. I tato zjevení jsou snová a opět se opakuje případ, kdy je příslušný kněz taktéž ve snu upozorněn, že je třeba zasvětit nového kandidáta.

Jiným příkladem zjevení Isidy ve snu je níže zmíněný příběh o Ífidě⁴⁴, kdy se Isis zjevuje těhotné Theletuse, aby jí z vlastní iniciativy, nežádána, udělila radu.

⁴¹ Tarn, William a G. T. Griffith, *Hellenistic Civilisation*, METHUEN & CO LTD, London, 1966, s. 307

⁴² *Zlatý osel*, s. 203

⁴³ *Zlatý osel*, s. 202

⁴⁴ Publius Ovidius Naso, *Proměny*, Odeon, Praha, 1967 (přel. Ferdinand Stiebitz), s. 214-218

Ve snech se zjevoval běžně i Sarapis - v káhirském muzeu je dodnes uložen dopis⁴⁵ jistého Zoila z Aspendu, jenž žádá egyptského ministra financí Apollónia o příspěvek na stavbu Sarapidova chrámu. Bůh dal ve snu Zoilovi opakovaný rozkaz ke stavbě a již dvakrát ho potrestal za to, že jeho přání nesplnil. Zoilos i Apollónios byli zřejmě oba zasvěcenci Sarapidova kultu.

Podobných případů je popsáno mnoho a některé z nich jsou přímo odstrašující, to když ten, jenž byl božstvem osloven, nesplnil jeho příkaz. Bohové jsou, zdá se, jaksi od přirozenosti mstivé a ješitné povahy a takováto neuposlechnutí trestají nejrůznějšími pohromami, nejčastěji nemocemi, šílenstvím, ztrátou pozemských statků atp. Když se hříšník polepšil a na výzvu božstva pozitivně zareagoval, byl od něj seslaný trest většinou zase odňat.

Snů se také používalo odedávna hojně jako prostředků věštění.⁴⁶ Panovalo obecné přesvědčení, že ten, kdo chtěl věstit tímto způsobem, musel žít spravedlivým a umírněným životem. Morální čistota byla ostatně podmínkou jakéhokoliv, nejen snového věštění. Tato čistota umožňovala duši zaujmout jiné postavení v kosmickém řádu, tudíž i vidět věci jinak skryté nebo zkreslené. Jediným zcela dochovaným starověkým dílem o snech je Artemidórov *Snář*.

3.4 Atargatis

Říká se, že z měsíce spadlo vejce, které padlo do Eufratu. Ryby je pak dotlačily ke břehu, kachny je vuseděly a vylíhla se z něj syrská Bohyně lásky⁴⁷. Atargatis je bohyně s domovem v Sýrii. „*Měla původ v zašpičatělém kameni, ale pod vlivem vpadnuvší perské bohyně Anáhity se dávno stala ženou.*“⁴⁸ Její kult prolul s kulty jiných bohyň a postupně se dostal i do oblastí vzdálenějších od místa svého původu. Atargatis občas vystupovala i jako řecká městská bohyně.

Jako mnoho jiných božstev, vykazovala i ona shodu s dalšími bohy, v jejím případě bohyněmi: se semitskou Aštoret (řec. Astarté), mezopotámskou Ištarou, také s foinickou Ašerou a Anat atp. Jejím mužským protějškem byl Haddad, později pak Tammúz a Baal, ale také El. Na řeckých územích figurovala jako Atargatis či Derketó, v Římě to byla Dea Syria. V její původní vlasti ji ztotožňovali s Afroditou a především s Hérrou.

⁴⁵ Vyd. Deißmann č. 121 nn. = *PCair.Zen.* 59034

⁴⁶ Věštění ze snů - oneiromantie

⁴⁷ Graves (*Řecké mýty*, s. 207) se zde odvolává na Pausania a Eratosthena

Ačkoliv je syrská bohyně v jiných pramenech ztotožňována také se Isidou, Apuleius se tomuto spojení naopak vyhýbá a přisuzuje syrské bohyni vcelku nelichotivou úlohu božstva zvrhlíků a chlípníků, kteří se oddávají homosexuálním a sodomistickým hrátkám a cizí jim nejsou ani drobné krádeže a podvody. „Příběh...vyjadřuje populární představu, kterou eunušští kněží vzbuzovali v mnoha skeptických Římanech.“⁴⁹

Tak, jako je Apuleiův *Zlatý osel* klíčovým pramenem pro Isidin kult, jedním z hlavních zdrojů informací o syrské bohyni – Atargatidě – jsou *Šlehy a úsměvy* Apuleiova současníka, satirika Lúkiána⁵⁰. Jeho popis je místy poněkud zmatečný, neboť v něm figuruje bez širšího kontextu množství rozmanitých bohyň i bohů, ale spis, který se nám od něj zachoval, svědčí o mimořádné popularitě syrské bohyně v dané oblasti a o jejím napojení na různorodé božské vzory.

Atargateiony, chrámy syrské bohyně Atargatidy, byly doloženy na mnoha místech. Jedním z nejnámějších jsou chrám v pevnosti Karnion nedaleko Galilejského jezera a chrám v syrské Hierapoli. Lúkiános označuje toto město jako „Svaté“⁵¹ a svatyni v něm coby největší a nejsvatější⁵². Připouští ale, že na otázku po stáří chrámu a bohyni, jež je zde uctívána, se mu dostalo několika protichůdných odpovědí.

V jedné z pověstí se tvrdí, že chrám nechala postavit Semiramis pro svou matku Derketó, jíž je nepochybně Atargatis. Ta, jak Lúkiános píše, je ve Foinikii zobrazována od pasu nahoru jako žena, od pasu dolů pak jako ryba. V dalším jeho textu (viz. níže) je Héra zmiňována v souvislosti s obřadem „sestupů do jezera“, v nichž hrají ryby důležitou roli. Lúkiános nicméně zmiňuje, že toto zpodobení bohyně jako ryby nebylo v Hierapoli známo, přesto zde byly ryby posvátné a nedotknutelné. Posvátné byly také labutě, neboť Semiramis, dcera Derketó, měla podobu labutě.

Jiná pověst zase říká, že chrám, který byl v Hierapoli vystavěn, byl prý již druhým chrámem, postaveným na místě starého Héřina chrámu. Jeho původkyní je prý rovněž Héra, jež poručila Stratoníce, králově manželce, aby jej pro ni postavila. Doprovázet a chránit v místě stavby ji měl jistý Kombabos, jenž se ze strachu, že bude obviněn z nedovoleného styku s krásnou královnou, dobrovolně vykastroval. Později byl

⁴⁸ *Hellenistic civilisation*, s. 342

⁴⁹ Meyer, Marvin W. (ed.), *The Ancient Mysteries, A Sourcebook of Sacred Texts*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1987, s. 141

⁵⁰ Lúkiános se narodil roku 120 po Kristu v Syrské Samosatě. Studoval rétoriku a stal se již ve své době vyhledávaným spisovatelem a přednášečem. Jeho díla v sobě nesou nádechy ironie a satiry, jimiž častuje jak lidskou společnost, tak soudobou náboženskou scénu, zejména pak božstva neřecká.

⁵¹ Lúkiános, *Šlehy a úsměvy*, vydání I., Svoboda, Praha, 1969, s. 236

skutečně obviněn z podobného zločinu, ale jeho sebezmrzačení, jež tím vyšlo najevo, mu zachránilo život. Usadil se poté v chrámu, který dostavěl a spolu s ním i jiní muži, kteří se, prý na podnět Héry, jež s ním soucítila, nechali též vykastrovat. Takto se zde odvozuje tradice kastrace od bohyně Héry. Tito kastráti se často odívali do ženských oděvů a vůbec se chovali jako ženy.

V chrámu byly ve zvláštní komoře, přístupné jenom určitým kněžím, umístěny sochy bohyně Héry sedící na lvu a Dia sedícího na býku. Zeus, jakkoliv nazýván v dané oblasti jiným jménem (Lúkiános toto jméno neuvádí), byl prý si sobě natolik podoben, že nebylo možno zmýlit se v jeho určení. Héra naproti tomu vykazovala znaky Athény, Afrodity, Selény, Rhey, Artemidy, Nemesidy a Sudic (Moir). Atributy, jako věžová koruna (s níž bývaly zobrazovány i Moiry), která odkazovala na božstvo coby ochránce města, a lev, jasně ukazují na Atargatis, Afroditu zase připomíná vyšívaný pás⁵³, paprsky okolo její hlavy připomínají Seléné. Lunární povahu měly i Artemis a Nemesis, Artemis navíc používala jako atributu přeslice, již je možno na soše spatřit. Prolnutí s jinými bohyněmi vytvořilo zcela nové, či zcela nově pojaté, božstvo. Množství božských fúzí, jež tato varianta Héry (ale spíše syrské bohyně) prodělala, nám nemohou než připomenout konečnou, vpravdě „multifunkční“ podobu Isidy, jež do sebe vstřebala snad každou bohyni, s níž se dostala do styku.

V chrámu syrské bohyně byla vedle sebe chována rozličná zvířata, jako býci, koně, orli, medvědi či lvi, všichni ochočení. Dále tam bylo možno nalézt množství kněží, z nichž každý měl jiný úkol – obětníka, ohňonoše, oltářníka či toho, jenž prováděl úlitby. Byli v bílých rouchách a vysokých čepicích. Rok co rok střídáný velekněz měl roucho nachové a na hlavě zlatou tiáru. Bylo zde možno potkat i tzv. posvátné lidi: pištce, hráče na syrinx a šílené ženy.

Lúkiános popisuje některé svátky a obřady slavené v Sýrii. Jedním z nich je slavnost „sestupů do jezera“, při nichž se do posvátného chrámového jezírka spouštějí posvátné předměty. V jezírku jsou chovány ochočené ryby. Uprostřed vody se tyčí hojně zdobený oltář, k němuž denně připlouvají prosebníci a kde jsou pořádány slavnosti. „...*první tam sestupuje Héra, a to kvůli rybám, aby je první neuzřel Zeus. Neboť stane-li se tak, všechny prý zahynou. A tak když on přichází, aby je zhlédl, ona se*

---

⁵² *The Ancient Mysteries*, s. 133

⁵³ Byl to pás, jímž mohla Afrodíté přimět kteréhokoliv smrtelníka, aby se do ní zamiloval, měla-li jej zrovna na sobě. Bohyně jej nerada půjčovala – mnohé bohyně ji totiž přemlouvaly, aby si mohly s jeho pomocí přičarovat lásku kýženého muže.

postaví před něj a brání mu a s mnohými prosbami jej posílá pryč.“⁵⁴ Účastníci obřadu s sebou nesou nádoby s vodou zapečetěné voskem, který nechají vyklovat kohoutovi žijícímu u jezera. Ten je tam k onomu účelu zvláště chován a je mu za tuto službu bohatě placeno. V chrámu pak poutníci vykonávají úlitbu a obět' a navracejí se domů.

Lúkiános zmiňuje i slavnosti spojené s mořem, ale nic bližšího o nich neuvádí. Možná má tato slavnost nějakou souvislost s Isidiným „otevíráním moře“, ale to již zacházíme na pole spekulací. Při jiném, prý největším ze svátků, nazývaném „pochodní“ či „ohnivou hranicí“ jsou vykopány veliké stromy a postaveny na nádvoří. Na tyto stromy jsou pak zavěšena živá užitková domácí zvířata, ptáci, roucha a zlaté a stříbrné ozdoby. Okolo jsou kladeny posvátné předměty a to vše je zapáleno. Autor se nezmiňuje, co bylo účelem tohoto hrůzného zvyku ani jaký je jeho možný původ. O kněžích říká, že prováděli kruté obřady na sobě, bičovali se a zraňovali za zvuků píšťal a bubínků, to vše mimo chrám, což potvrzuje i Apuleius ve svém popisu zvrhlých cinaidů. Kněží bývali tetováni buďto na zápěstí nebo na šíji.

Mezi uctívači syrské bohyně bylo mnoho kastrátů. Lúkiános o nich píše takto: „Když totiž druzí hrají na píšťaly a vykonávají obřady, mnoho mužů je náhle zasaženo tímto šílenstvím a mnozí z těch, kteří přišli jen na podívanou potom udělají takovouto věc...mladý muž, kterého to posedne, odhodí šaty, vstoupí s velkým křikem doprostřed a pozdvihne meč. A rázem se vyklestí, běží městem a v rukou nese to, co si uřízl. A z domu, do kterého to odhodí, dostane dívčí šat a ženské ozdoby.“⁵⁵

Jednou z bohyní, jež měla k Atargatidě blízko, bývala Afrodita, s níž ji ve *Šlezích a úsměvech* v kapitole *O syrské bohyni* ztotožňuje Lúkiános. Obě byly bohyněmi lásky a radosti a jejich kult prolul až k celkovému ztotožnění. Lúkiános popisuje své zážitky z cesty Sýrií, kde viděl „například velikou svatyni Afrodity Byblijské v Byblu, kde se konají i tajné obřady na počest Adónidovu.“⁵⁶

K Adónidovi se váže následující mýtus: Afrodita z pomsty za jakousi urážku dopustila, aby se Smyrna, dcera krále Kinyra zamilovala do vlastního otce. Ta jej opila a záhy s ním otěhotněla. Když král zjistil, co se stalo, pokusil se Smyrnu zabít. To však Afroditě připadalo příliš a proměnila dívku v myrhu. Když Kinyras rostlinu rozťal ve dvě, vypadl maličký Adónis. Afrodita jej zachránila a svěřila Persefoně, aby jej ukryla, ale ta si rozkošného chlapce zamilovala, vychovala ho ve svém paláci a pak učinila

⁵⁴ *Šlehy a Úsměvy*, s. 249

⁵⁵ *Šlehy a Úsměvy*, s. 250

⁵⁶ *Šlehy a úsměvy*, s. 236

svým milencem. Afrodité se to přirozeně doneslo a požadovala Adónida nazpět, ale Persefona jí ho odmítla vydat a celá záležitost se dostala až k Diovi, kterému připadala věc nechutná a předal spor k vyřešení Kalliopé. Ta rozhodla, že Adónis bude trávit vždy čtyři měsíce u každé z nich a další čtyři měsíce bude „čerpát zaslouženou dovolenou“.

Nicméně Afrodita podváděla a získala mladíka pro sebe na celých osm měsíců a navíc ho přiměla k tomu, aby Persefoně její nároky upřel, což se stalo předmětem nového bouřlivého sporu mezi oběma sokyněmi. Rozlícená Persefona si stěžovala Áreovi, jenž byl Afroditiným „hlavním“ milencem a ten v poctivé žárlivosti poslal na Adónida, dlícího na lovu v Libanonu, divokého kance, který ho zabil. Tak se Adónis nadobro ocitl v Tartaru, nicméně na Afroditinu žádost tam tráví jen část roku a v letních měsících přebývá jeho duše u ní.

Lidé v okolí Byblu si přisvojovali svůj kraj jako dějiště Adónidovy smrti, a z toho důvodu konali každoročně smuteční zpěvy a tajné obřady za mrtvého. Druhého dne jej vynášeli a holili si po Egyptském zvyku hlavy.

Atargatidin kult je mnohdy zaměňován s kultem Kybeliným. Takto jej zaměňuje i Apuleius v *Proměnách*⁵⁷. Atargatis je zde ztotožněna s Kybelou, nicméně v následujícím textu ji Apuleius jmenuje již coby syrskou bohyni^{58, 59}, jedná se tedy nepochybně o Atargatidu, jejíž kněží, potulní cinaidé, se živili žebrotou a krvavými produkcemi a byli chováni v obecném opovržení. Apuleius líčí tyto kněze jako bandu nemravů a chlípníků. Syrská bohyně se ale i tak těšila nemalému uctívání, neboť z Apuleiova vyprávění lze usoudit, že potulní kněží při své žebrotě nouzí netrpěli⁶⁰ – vždy se našel dostatek příznivců bohyně, kteří je obdarovali jídlem, naturáliemi či penězi, které si tito boží služebníci, jak Apuleius poněkud jízlivě poznamenává, občas vydělávali falešnými věštbami.

Celkový jeho pohled na bohyni je tedy negativní a přístup k jejímu spodobnění vypovídá o jeho satirických sklonech. I přesto nám ale poskytuje dobový pohled na určité kultické zvyklosti. Cinaidé, když se vydávali po žebrotě, odívali se do pestrobarevného šatu, barvili si obličej a líčili se. S sebou nosili či vozili sochu bohyně, křepčili, tančili, zpívali a hráli na hudební nástroje, zejména na píšťaly, dále jim k doprovodu sloužily různé řehtačky, bubínky a jiné rámus vyluzující instrumenty.

⁵⁷ *Zlatý osel*, s. 139

⁵⁸ *Zlatý osel*, s. 140 a dále

⁵⁹ Na řeckém kultickém nápisu *Orientalis Graeci inscriptiones selectae* splývá s Kybelé, Matkou bohů, pro změnu Isis

⁶⁰ *Zlatý osel*, s. 142-143, 148-149

Někteří z nich se při tom oháněli meči a sekerami, probodávali se, bičovali a jinak se trýznili, při čemž se snažili uvést se do extáze (nebo tak alespoň vypadat).

V porovnání s takřka cudným Isidiným kultem musel Apuleiův popis, pomineme-li jeho směšnost, působit vskutku pobuřujícím dojmem.

3.4.1 Kultovní sochy

Ještě než zcela opustíme Lúkiána a jeho syrskou bohyni, zmiňme se o pozoruhodném fenoménu spojeném se sochami božstev, který se netýká pouze syrského prostředí, ale je možno jej pozorovat v mnoha dalších náboženských oblastech. Existovalo mnoho způsobů, jak zjistit mínění bohů. Jeden z nich popisuje Lúkiános: „*Když se bohovi zachce vydávat věštby, pohne se v křesle, načez jej kněží ihned zvednou. Když jej nezvednout, potí se a ještě více se hýbe, jakmile jej vezmou do náručí, vede je, smýká jimi všemi směry a přeskakuje od jednoho k druhému. Nakonec se proti němu postaví velekněz a dává mu rozmanité otázky. A on, nemá-li se něco splnit, ustupuje dozadu, jestliže však něco schvaluje, žene ty, kteří jej nesou, dopředu, jako by je řídil otěžemi.*“⁶¹

Věštění za pomoci soch případně úkazy se sochami spojené jsou známy dodnes. Čas od času k nám doléhají zprávy o tom, že nějaká socha pláče, pije mléko, roní krev či pot nebo se jinak navenek projevuje – zdrojem takovýchto „živých“ skulptur je převážně buddhistické prostředí, fenomén však není výjimkou ani v křesťanství. Syrští bohové, soudě podle historických záznamů, byli vůbec velice vitální: jejich sochy se nejen hýbaly a potily - v uzamčených chrámech se ozývaly hlasy a výkřiky. Pohyblivým sochám-božstvům byla někdy připisována značná svévole a panovaly obavy, aby bůh z nějakého důvodu neopustil své stanoviště. To by mohlo znamenat pohromu, zvláště pak šlo-li o městského či zemského patrona. „*Kultovní socha božského ochránce města byla někdy přímo spoutána řetězy, aby bůh nemohl opustit město, které by tím bylo vydáno všanc nepřátelům.*“⁶²

Záznamy o podobných jevech jsou hojné též v Egyptě, kde se běžně užívalo věštné techniky spojené se sochou. Ta představovala alter ego toho kterého boha. Příčinou těchto věr, jež měly povětšinou lidový charakter, byla touha po konkrétnosti, po něčem,

⁶¹ Šlechta a úsměvy, s. 247

⁶² Vidman, Ladislav, *Od Olympu k panteonu, antické náboženství a morálka*, vydání II., Vyšehrad, Praha, 1997, s. 85

co by bylo možno uchopit. Tak se z původního pouhého zobrazení stává samo božstvo a vzniká jakýsi antropomorfní kult soch.

Také Isis se mohla tímto způsobem projevit, což učinila v legendě o Ífidě. Ovidius píše: „*Bohyně, jak se zdálo, svým oltářem pohnula (vskutku pohnula jim)! a chrámová vrata se zachvěla, vzplály růžky v podobě lúny a řehtačka zazněla zvučně.*“⁶³ Na tato znamení se udá proměna dívky Ífidy v chlapce Ífise.

Kultovním sochám byla projevována mimořádná úcta, byly jim např. líbány nohy. Křesťanský apologeta Minucius Felix se v jednom ze svých dialogů s pohrdáním zmiňuje o tom, jak nějaký člověk cestou k moři se svými přáteli zahlédl sochu Sarapidovu a na dálku mu poslal polibek políbením své ruky. Šlo o tehdy vcelku běžné gesto projevu úcty k bohu.

V Egyptě se se sochami zacházelo jako s živoucími bytostmi – ráno byly buzeny, podstupovaly toaletu atp. To bylo pro Helény něco nového a nejspíš i poměrně atraktivního – bohové přišedší z Egypta byli denně přítomni a veřejně s nimi bylo zacházeno jako s vysoce postavenými lidmi, jako s panovníky.

4 Egyptská božstva v helénistickém světě

4.1 Řekové a Egypt'ané – setkání kultur

Styky Řeků a Egypt'anů se neodehrávaly pouze na politické úrovni. Když Hérodotos v polovině pátého století před Kristem navštívil Egypt, mohl vedle Egypt'anů vidět žít i Řeckou komunitu. Zprvu to byli obchodníci a piráti, s nimiž se egyptští panovníci rozhodli žít v míru a umožnili jim usídlit se podél Nilu, jenž byl přirozenou obchodní trasou a stal se proto místem setkávání obou skupin, které se od sebe ostatně ne vždy daly přesně odlišit. Tito lidé zde žili po generace a v průběhu doby se promísili s místním obyvatelstvem. Přejali některé egyptské zvyky a naopak předali řecké zvyky Egypt'anům. Vznikl tak mimo jiné zajímavý okruh bilingválního obyvatelstva. Došlo k částečnému promísení kultur a Hérodotos, jenž se s těmito lidmi setkal, „... našel mezi Řeky mnoho těch, co mu mohli poskytnout informace o egyptských zvycích a náboženských praktikách, ale také značný počet Egypt'anů vcelku důvěrně obeznámených s vírou a zvyky Řeků a schopných při hovoru s ním myslet ‚řeckým způsobem‘.“⁶⁴ Hérodotos sám se pokusil o jakousi komparaci obou náboženství – Isis prohlásil za řeckou Démétér, Osirida za Dionýsa, Ammóna za Dia atp. To, že rozpoznával ve v podstatě cizích božstvech vlastní bohy svědčí o příbuznosti obou božských uskupení. Hérodotos se snažil tuto příbuznost vysvětlit a došel k závěru, že řecká božstva jsou „výpůjčkou“ z Egypta, neboť s výjimkou Héry a Poseidóna našel ke každému řeckému božstvu egyptský ekvivalent.

Vzdor Hérodotovu přesvědčení dospěla moderní věda k názoru, že božstva, jaká možno vidět v Egyptě či v Řecku, jsou obecně platným modelem a je možno je nalézt i na jiných místech, kupříkladu v Babylónii či v jižním Rusku. Nicméně Hérodotův závěr nám může trochu nastínit dvojí náboženské vnímání, které mělo potenciál na základě jistých podobností najít společnou řeč a tím také nastolit půdu synkretismu, jenž se pro následující staletí stal jedním z podstatných prvků dalšího náboženského vývoje.

⁶³ *Proměny*, s. 217

⁶⁴ Solmsen, Friedrich, *Isis among the Greeks and Romans*, for Oberlin College by Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1979, s. 7

4.2 Mýtus o Isidě a Osiridovi

Mýtus se zachoval značnou měrou díky Plútarchovi, jenž mýtické vyprávění vyslechnul a zaznamenal. Jeho verze je směsicí starší egyptské tradice a řeckých úvah. Ve svém díle popisuje mimo jiné i Sarapidův kult, uctívání zvířat, očistné rituály a další. Verze mýtu o Isidě a Osiridovi, již nám Plútarchos předkládá, je ve zkratce tato:

Bůh země Kronos a bohyně nebes Rhea se oddali nedovolenému styku. Když se to dozvěděl bůh slunce, zařídil, aby Rhea nemohla porodit v žádném dni v roce. Hermes, který měl Rheu rád, však vyhrál na bohyni měsíce pět dní navíc, v nichž pak Rhea porodila pět potomků. Byli jimi Osiris, Apollón starší (Arueris), Týfón, Isis⁶⁵ a Nefthys⁶⁶. „*Existuje zde také tradice, podle níž Osiris a Arueris vyskočili ze Slunce, Isis z Herma a Týfón a Nefthys z Krona.*“⁶⁷ Nefthys se stala ženou Týfónovou. Isis a Osiris byli sebou okouzleni a stali se manželi již ve Rheině těle – někteří tvrdí, že Apollón starší vzešel právě z tohoto svazku.

Osiris, prvorozený z božských potomků, se stal egyptským králem a přivedl zemi k řádu a k prosperitě, naučil lidi uctívat bohy a dal jim zákony. Isis se stala jeho manželkou. Týfón se chtěl zmocnit trůnu namísto svého bratra, ale zatímco tento cestoval po vší zemi a civilisoval ji, vládla Isis, proti které se Týfón neodvážil vystoupit. Když se však Osiris navrátil a opět převzal moc, vymyslel jeho bratr spolu se svými dvaasedmdesáti přívrženci vražednou lest – nechal vyrobit vzácnou truhlu podle míry Osiridova těla a prohlásil, že ten, kdo ji svým tělem vyplní, ji dostane darem. Osiris se nechal obelstít a do truhly uleh, v tu chvíli ji ale Týfónovi komplicové zavřeli a pustili po Nilu. Proud ji zanesl až do Středozemního moře.⁶⁸

Týfón se zmocnil trůnu. Nešťastná Isis si na znamení smutku ustříhla kadeř, oblékla smuteční oděv a spolu s Anúbidem⁶⁹, synem Osirida a Nefthys⁷⁰, bloudila zemí tak dlouho, až se jí mrtvého manžela podařilo nalézt.⁷¹

⁶⁵ Plútarchos o Isidě píše, že je mimo jiné prohrašována za dceru Prométheovu, neboť ten je původcem moudrosti a rozvahy a též za dceru Hermovu, neboť ten vynalezl abecedu a hudbu.

⁶⁶ Nefthydu podle Plútarcha nazývali Egyptřané také Konečností (Finality), Afroditou a Viktorií.

⁶⁷ *Isis and Osiris*, kap. 12

⁶⁸ Říká se také, že jako první zjistili, co se stalo, Panové a Satyrové žijící v okolí Chemmisu a od těch dob je zmatek a zděšení, které vypuknou v davu, nazýváno „panika“.

⁶⁹ Anubis se podle Plútarcha (kap. 14) zrodil z omylu – Osiris si Nefthydu spletl se svou ženou. Nefthys pak Anubida odložila, neboť se bála Týfónova hněvu. Isis chlapce našla a udělala z něj svého ochránce.

⁷⁰ Nefthys je ochránkyní Osiridova mrtvého těla a vůbec ochránkyní mrtvých, zvláště v dobách pozdějších. Podle některých verzí bloudila Isis přímo s Nefthydou.

⁷¹ Kde hledat, jí poradily děti, proto Egyptřané věřili, že děti mají schopnost prococtví.

Truhla zarostla do obrovského stromu, který sloužil v paláci Byblijského krále coby sloup. Isis se spřátelila se služkami královny, upravila jim vlasy a předala jim trochu z ambrosické vůně svého těla. Královna, seznavši, co se služkami udělala, zatoužila ji poznat. Isis zaujala královnu natolik, že z ní tato udělala kojnou svého malého syna. Isis kojila dítě tak, že mu vkládala do úst prst a v noci se pokusila darovat dítěti nesmrtelnost tím, že je zapálila a pak, křičíc, létala co vlaštovka kolo sloupu s tělem Osiridovým. Byla tak přistižena matkou, jež se pokusila syna z ohně zachránit, a kouzlo bylo přerušeno. Isis se pak dala poznat a vyžádala si sloup s truhlou svého manžela a odvezla jej zpět do Egypta.

Isis pak šla navštívit svého syna Hora⁷² a truhlu ukryla, ale Týfón, který byl zrovna v oněch místech na lovu, truhlu našel, roztrhal Osiridovo tělo na čtrnáct kusů a rozhodil je po zemi. Isis znovu putovala a hledala kousky manželova těla – podařilo se jí jich třináct nalézt, čtrnáctý kus – pohlavní úd - však už nenalezla, protože jej Týfón vhodil do Nilu.⁷³ Každou nalezenou část obřadně pohřbila – o mnoha Egyptských Osiridových svatyních se proto tvrdí, že je v nich jeho hrob. Také se říká, že Isis vytvořila několik kopií Osiridova těla a rozeslala je do různých měst, aby v nich byl „pohřben“ a uctíván a také aby Týfón již nemohl znovu tělo najít.

Osiris, jenž se stal vládcem podsvětí, přichází ke svému synu Apollónovi, aby jej připravil k boji s Týfónem. V tomto souboji Apollón zvítězil a svého otce pomstil. Týfón nakonec nebyl zabit, ale na přimluvu Isidy mu byla dána svoboda. To Apollóna rozlítlo a strhnul Isidě s hlavy korunu, kterou pak bůh Hermés nahradil helmicí připomínající kraví hlavu. V jiných verzích jde o čelenku s kravími rohy.⁷⁴

Plútarchos uvádí verzi mýtu zkrácenou o pasáži, jež podle svých slov nepovažuje za stěžejní a které mu připadají v souvislosti s vyprávěním o bozích nevhodné.⁷⁵ Verzi tohoto mýtu je ostatně několik; v některých jsou sourozenci jen čtyři, nikoliv pět, Apollón je počat až po Osiridově smrti, spor bohů se odehrává jinak a zápas Apollóna s

⁷² Osiris se spojil s Isidou po smrti a zrodil se Hor.

⁷³ Sežrali jej prý mořský cejn a štika, proto se Egyptané těchto ryb stranili a nejedli je.

⁷⁴ Mýtus interpretován podle anglického překladu Plútarchova pojednání o Isidě a Osiridovi: Plútarchos, *Isis and Osiris*, internetový zdroj ze 17. 2. 2006,

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Moralia/Isis_and_Osiris*/A.html, kap. 12-18.

⁷⁵ Plútarchos, sám kněz, měl pravděpodobně zábrany hovořit o bozích, jež choval v úctě, slovy, jež považoval za neuctivé. Proto se také záměrně vyhnul příběhům, které pojednávaly o tom, jak byla Isidě useknuta hlava či jak byl Hor rozřezán na malé kousky.

Týfónem má jiný závěr.⁷⁶ Původně je mýtus rozdělen do dvou příběhů – v jednom je Osiris zabit uzavřením do truhly, ve druhém je roztrhán. Plútarchova verze v sobě spojuje obě varianty. Existuje také více variant Osiridova vzkříšení – v jedné z nich je jeho oživovatelem Asklépios.

Na paměť sloupu, v němž byla zarostlá Osiridova truhla pak před všemi Isidinými chrámy stávaly kultovní sloupy, znázorňující její opětovné spojení s manželem. S tímto sloupem je také spojena falická symbolika upomínající na nenalezený falus Osiridův a náhražku, již mu Isis podle jedné z verzí příběhu vytvořila a posvětila. S tímto nově vytvořeným falem byl v Egyptě spojen zvláštní svátek.

Původní charakter mýtu je vegetační – Osiris v něm představuje úrodu, která horkem hyne a jejíž naději představují vody Nilu, jenž zároveň symbolizuje podsvětí. Nil se svým ničivým i plodivým charakterem zakrývá v době záplav pole a Osiris v podobě půdy se utápí. Po opadnutí vody nastává setí – pohřbívání mrtvého. Pak, když zrno vzklíčí, je slaveno Osiridovo znovuzrození a žeň je zas opětovným připomenutím jeho smrti. Podle Plútarcha bývala Isis ztotožňována se zemí, kterou zavlažoval a oplodňoval rozlévající se Nil – Osiris je tak s Nilem, do nějž byl vhozen, identifikován.

„Séth (Týfón) byl podle jedné helénistické tradice mořem, do něhož se Nil vlévá a ztrácí se, roznášen na všechny strany. Zosobňoval beztvarost a chaos, ať už v podobě pouště nebo oceánu, a byl tak ztotožňován s tím, co stojí v protikladu k principu plodnosti a kultivace zosobňovanému Isidou a Osiridem.“⁷⁷

V současném mysterijním pojetí tvoří Isis/Eset, Osiris/Usire a Apollón/Hor triádu – *„Usire je duchem lidstva, snažícím se o sebeuvědomění, Eset je duší lidstva, přijímajícím a plodivým principem v člověku. Duch usilující o uvědomění se ‚zasmubuje‘ s duší, která jej přijímá. Z tohoto spojení vzniká poznání a sebepoznání. Vzniká člověk, který si je vědom ducha v sobě, pravého Já: Hora.“⁷⁸*

⁷⁶ Diodóros uvádí, že Isis pomstila s Horem Osiridovu smrt smrtí Týfóna a všech jeho přísluhovačů. Osiris zde byl rozkrájen na 26 kusů.

⁷⁷ *Helénistická náboženství*, s. 67

⁷⁸ Dietzfelbinger, Konrad, *Školy mysterií*, Volvox Globator, 2001, s. 32 (přel. Pavel Šafář)

4.3 Sarapidův kult

Mýtus o Isidě a Osiridovi byl rozvinut byl již okolo let 2600 – 2300 př. Kr.⁷⁹ Na tomto mýtu založený kult je jedním z mála, jehož původ a šíření lze zpětně vysledovat. Střediskem jejich kultu byla původně Heliopolis, později se kult rozšířil až za hranice Egypta, což se projevilo především v helénistické době. V řeckých pramenech o něm nacházíme hojně zmínky u Hérodota. Ten zde každé z božstev pojmenovává řecky. Dosvědčuje, že mystéria spojená s Esetou a Usirem a s jejich synem Horem hrála v náboženském životě Egyptanů důležitou roli: „*Všichni Egyptané...neuctívají stejné bohy, kromě Isidy a Osirida...ty uctívají všichni.*“⁸⁰ Největší popularitu požíval kult ke konci egyptské samostatnosti. V řecké oblasti nacházíme častější zmínky o kultu egyptských bohů až v době Ptolemaiovců.

Na počátku 3. století př. Kr. byl kult nově vyložen podle stoicko-platónské filosofie, a to za účelem posílit říši a spojit řecké a egyptské tradice.⁸¹ Strůjcem této „renovace“ byl Ptolemaios I.⁸², který si po přisvojení moci v Egyptě dobře uvědomoval, že je nutné najít spojovací článek mezi makedonskými vojáky, řeckými usídlenci a domácím egyptským obyvatelstvem. Náboženské ujednocení se zdálo být ideální volbou. Ústředním božstvem se stal Sarapis, tedy v podstatě dědic Usira-Osirida, jenž byl z politických důvodů „povýšen“ na národního boha. Jak podotýká Ferguson, jeho snaha ztroskotala mezi Egyptany, kteří houževnatě lpěli na svých bozích a jejich podobách, ale úspěch slavil v řecko-římské oblasti, zvláště obyvatelé Říma měli pro něj jakousi slabost.

Jeho kult měl sídlo v Egyptské Alexandrii, kde byl božstvu vybudován veliký chrám – Sarapeion. Odtud se záhy začal šířit do ostatního helénistického světa. Jeho popularita byla podpořena postavením, jemuž se těšili již Eset a Usire. Kult byl úspěšný – Sarapis se záhy stal i patronem věd a umění. Byl bohem podsvětním a léčebným, ochráncem námořníků a vládcem moře. Jeho vliv postupně prorůstal z Egypta do Malé Asie⁸³ a do Řecka, pak do Itálie a v prvním století před Kristem ho již bylo možno

⁷⁹ Prozatím nejstarší archeologický nález s doklady o Usirovi je zhruba z roku 2465 před Kristem.

⁸⁰ Hérodotos, *Dějiny*, Academia, 2004 (přel. Jaroslav Šonka), s. 115

⁸¹ Strůjci tohoto nového výkladu byli řecký kněz a theolog Timotheos z rodu slavných eleusinských kněží Eumolpovců a egyptský kněz Manethó, autor řecky psaných dějin Egypta

⁸² Pausanios tvrdí, že Ptolemaiovi I. byl dán ve snu Sarapidem příkaz, aby přivezl jeho sochu ze Sinopy do Alexandrie. Bohabojný panovník tak učinil a byl založen kult.

⁸³ *Lúkiános zmiňuje tradici, podle níž je v okolí Byblu Osiris pochován a veškeré zdejší rituály nejsou prováděny k počtě Adónidově, jak je zde zvykem, ale právě Osiridovi. (Viz. Ancient Mysteries, s. 132, č. 7)*

nalézt přímo v Římě, kam se s ním samozřejmě uchýlila i jeho božská družka. Sarapis byl jen málokdy uctíván bez Isidy, která měla v tehdejší době značný vliv. O jejich božském manželství bývají občas vznášeny pochybnosti, jisté však je, že byli uctíváni společně a jejich vyznavači a zasvěcenci nepochybovali o jejich nerozdělitelném spojení. Společně je také provázela pověst božských spasitelů. „*Jako nejstarší svědectví kultu aegyptského v Itálii uváděn byl dosud nápis...z Puetoli, zcela přesně datovaný do r. 105 př. Kr.: tehdy byl již v Puteolích chrám Sarapidův.*“⁸⁴ V dalších letech se stal ochranným božstvem římské říše a císařů.⁸⁵ Byl brzy ztotožněn s hlavním bohem římského státu – Iovem a stal se hlavním božstvem římského vojska.

Ne všude byl však nový kult vítán místním obyvatelstvem s otevřenou náručí. Na Délu byl nalezen jeden z nejstarších Sarapidových chrámů – pochází ze třetího století před Kristem. Nebyl, pravda, příliš velký. Věřícími byli pravděpodobně povětšinou cizinci – obyvatelé ostrova ho měli v nelibosti a ve druhém století před Kristem se pokusili o uzavření chrámu. Sarapidův kněz podnikl tehdy cestu do Říma, aby za udržení chrámu orodoval. Na základě rozhodnutí senátu byl pak provoz zachován. Jednou z intencí obyvatel Délu tehdy s největší pravděpodobností bylo zbavit konkurence místní chrám boha Apollóna.

V průběhu třetího století po Kristu byl kult Isidy a Sarapida poměrně silnou konkurencí křesťanství, stejně jako tomu bylo u jiných kultů, např. Mithrova či Iova Dolichena. V té době již oba bohové splynuli s ostatními olympskými bohy: „*Isis se už dávno objevuje jako Démétér (nikoliv však jako Ceres u Římanů), jako Artemis-Luna-Diana, jako Tyché-Fortuna, Afrodité-Venus, Nemesis, Hekaté, ale jen zcela výjimečně jako Iuno (nikoli zase Héra). Sarapis byl už od počátku ztotožněn s Diem, resp. Iovem.*“⁸⁶ Jednou z mála bohyň s níž se Isis zdá nemít společného nic, je Vesta, ochránkyně domácího krbu.

Jakkoliv měli Isis a Sarapis v podstatě minimum styčných bodů s mithraismem, byl Sarapis uctíván i v mithraeích. Oba, Mithra i Sarapis, byli ztotožněni s Diem-Héliem a vyzískali od tohoto božstva společná epiteta (např. Nepřemožitelný). K jejich splnutí však nedošlo. Sarapidovy sochy byly nalezeny v mithraeích, nikdy tomu nebylo naopak.

⁸⁴ Salač, Antonín, *Isis, Sarapis a božstva sdružená dle svědectví řeckých a latinských nápisů*, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha, 1915, s. 68

⁸⁵ Jeho velikým ctitelům byl mj. císař Hadrián.

⁸⁶ *Od Olympu k Panteonu*, s. 50

Isis pak byla uctívána pouze v iseích a sarapeích.⁸⁷ O jakémsi slučování těchto orientálních kultů s kultem egyptských božstev lze mluvit až ve čtvrtém století⁸⁸, tedy v době, znamenající začátek jejich neodvratného konce. Nástup křesťanství ve čtvrtém století znamenal pomalou zkázu těchto kultů. Nejen že postupně ztratily oproti novému státnímu náboženství konkurenceschopnost - byly prostě zakázány.

4.3.1 Harpokrates

Bůh slunce a jeden z hlavních egyptských bohů, Hor, se netěšil v Řecku přílišné popularitě. Prakticky byl uctíván pouze ve spojitosti se svou matkou Isidou, sám o sobě takřka vůbec. Řekové ho znali více méně jako malé dítě sedící na matčině klíně a nazývali ho v této podobě Harpokratem. Někdy je zobrazován také jako chlapec držící si prst na ústech, což se vykládá jako pokyn k zachování mlčenlivosti a tajemství, zřejmě v odkazu na mystéria. V rámci mýtu, kdy bojuje s Týfónem jako dospělý muž, je znám jako Apollón, ale obzvláštním počtám se ani v této podobě netěšil. Jeho výskyt jako dospělého je mimo Egypt opravdu velice řídký. Zosobňován býval mimo jiné s Erótem, a to opět v souvislosti s Isidou, jež byla považována za Afroditu. Stejně jako Isis a Sarapis je i on patronem plavby a bohem spojeným s mořem.

4.3.2 Osiridův ústup

Osiris byl Egyptany nadále uctíván, ale jeho kult neproniknul příliš hluboko do řecké kultury. Jeho uctívání mimo Egypt je spíše sporadické. Na ostrově Kos byl doložen kult oseriastů. Není jisté, zda existoval zároveň se Sarapidovým kultem, který je tam rovněž doložen, či zda uctívači přešli časem od egyptského kultu ke kultu helénistickému. Podle Salače, jenž čerpá z pramenů aktuálních na začátku minulého století, pochází z Athén jen jedna zmínka o uctívání Osirida, ačkoliv jinde v Řecku byl jeho kult, byť ne zrovna rozšířený, znám. Z Říma také uvádí pouze jeden nápis, na němž Osiris nahrazuje Sarapida po boku Isidy.

⁸⁷ Salač zmiňuje odvěké rivalství až nepřátelství, které mezi egyptským a perským kultem panovalo a jež se udrželo až do doby pozdní. V jím zpracovávaných pramenech se nachází toliko jedna poznámka o spojení Sarapida a Mithry, ovšem jeho údaje jsou takřka století staré, tedy ne vždy aktuální.

⁸⁸ Viz. nápis z roku 376 po Kristu, kdy se římský senátor Ulpus Egnatius Faventinus označuje jako „...augur římského národa Quiritů, otec a posvátný hlasatel nepřemožitelného boha Slunce-Mithry, archibucolus boha Libera (Dionýsa), kněz Hekaty a Isidy...“ Nápis pak je věnován Velké matce bohů a Attidovi (viz *Od Olympu k Pantheonu*, s. 51)

Osiris byl i v době své největší slávy upozaděn svou populárnější manželkou. V Arrianově *Anabázi* je uvedeno, že když Alexandr Veliký zakládal v Egyptě po sobě pojmenovanou metropoli, založil v ní mj. i chrám pro uctívání Isidy. Na Osirida si při tom ani nevzpomněl, což evokuje ideu, že Osiridova hvězda byla již na rozbřesku helénismu zastíněna Isidinou, jasnější, a proto hodnější zájmu dobyvatelova. Ten samý osud čekal i Osiridův kult. Podle některých zmínek u Diodóra Sicilského předal Osiris veškerou moc své ženě. Tato se pak těšila většímu respektu, než on sám a tento vztah se posléze nutně přenesl i do jejího vztahu k Sarapidovi.

Většina badatelů uvádí Sarapida jako boha odlišného od Osirida, který pouze nastoupil na jeho místo. Jiní zase nastolují úvahy o totožnosti obou bohů. O první teorii svědčí například Apuleiova zmínka ve *Zlatém oslu*, kap. 11, kdy sice uvádí Sarapidovy hráče na trubku v průvodu Isidině, ale zároveň na několika místech hovoří o Osiridovi. Obě božstva tedy neztotožňuje. Teorii druhou by podporovala etymologie jména „Sarapis“, které bývá odvozováno z „Oserapis“, tedy „Osiris-Apis“. Je pravděpodobné, že ani uctívači Osirida a Sarapida neměli zcela jasno ve vztahu obou bohů. Každopádně „...*Osiris místa svého neuhájil, vyskytá se jen tu a tam jako přežitek doby starší.*“⁸⁹

4.3.3 Isis, Sarapis a jejich suita

Sarapis se nakonec nestal svrchovaně vládnoucím helénistickým bohem. Vypovídá o tom mimo jiné dochovaný přípis: „*Sarapidovi a bohům, kteří s ním sdílejí chrám.*“⁹⁰ Sarapis měl tedy společnost. Šlo o Isidu, Harpocrata⁹¹ a Hermanubida⁹², kteří bývali uctíváni společně s ním. Občas se k nim přidávala i Bastet/Búbastis⁹³ – bohyně-kočka. Ani tento výčet bohů v jednom chrámu není konečný. Byly například docela běžné „návštěvy“ bohů z blízkých chrámů, takže, jak o tom svědčí přípisy z chrámu egyptských božstev na ostrově Délu, nacházíme v jednom chrámu společně s egyptskými bohy například Atargatidu, Dia Kynthia či Athénu Kynthii. Také co se týče votivních nápisů bývají mnohdy věnovány celé skupině bohů. Bývalo též zvykem

⁸⁹ *Isis, Sarapis a božstva sdružená ...*, s. 4

⁹⁰ Ferguson, John, *The Heritage of Hellenism*, Thames and Hudson Ltd., London, 1973, s. 24

⁹¹ Jiné pojmenování Hora, syna Isidy a Osirida. Původní pojmenování je „Harpachered“ a značí „dítě Hor“, odtud pak řecké „Harpokratés“. Dalším stupněm Hora je „Haruer“, neboli „Hor starší“, tedy již dospělý bůh.

⁹² Šlo o Anubida, uctívaného jako Hermes, tedy o Herma-Anubida.

⁹³ Uctívání Búbastis mimo Egypt bylo nehojné, většinou se vyskytovala opravdu pouze coby doprovod Isidy a bylo možno vidět její vyobrazení ve společných chrámech egyptských bohů.

zasvěcovat chrámy zároveň celé božské trojici⁹⁴. Ve zmíněném chrámu na Délu nebyla kupodivu uctívána božská trojice Isis, Sarapis a Harpokrates. Místo Isidina syna se zde objevuje Anubis.⁹⁵

Výše popsané skutečnosti samozřejmě neznamenají, že by Sarapis trpěl nedostatkem příznivců. Dochovalo se velké množství řeckých i latinských nápisů, zmiňujících egyptské bohy jak samostatně tak ve skupinách. Salač píše: „*Je zcela patrné, že v latinských nápisech z Říma převládá Isis. Bohyně se vyskytá sama, beze spojení se Sarapidem... Isis byla tedy v Římě mezi obyvatelstvem latinsky mluvícím daleko nejoblíbenější.*“⁹⁶ Na nápisech řeckých nalezených v Římě, se zase jeví jako dominantnější Sarapis, jenž je často jmenován samostatně, kdežto Isis je spojená s jinými bohy. Ostatní egyptská božstva jsou na latinských nápisech viděna o mnoho řidčeji. Shrnuto se dá říci, že zatímco Řekové obecně dávali přednost Sarapidovi, mezi Římány vedla jednoznačně Isis.

Sarapis se, stejně jako jeho družka a před ním i Osiris, stal obětí synkretismu. Diodóros o jejich kultu píše: „*Obecně vzato panují ohledně těchto bohů rozdílné názory. Někteří nazývají bohyni Isidou, jiní Démétrou, další Thesmoforou, další Selénou, další pak Hérou, zatímco jiní stále používají všechna tato jména. Osiris je některými nazýván Sarapidem, jinými Dionýsem, dalšími zas Plutonem, jinými opět Ammonem, některými Diem a mnoho se domnívá, že je bohem Panem; a někteří říkají, že Sarapis je bůh, jehož Řekové nazývají Plutonem.*“⁹⁷ Je tedy zřejmé, jaký chaos panoval již na počátku tisíciletí, a že shoda v názvu toho kterého boha nikdy pořádně nenastala.

„*Sarapis na sebe bral majestát Dia i laskavý léčivý zevnějšek Asklépiův.*“⁹⁸ Byl známým léčitelským božstvem. Časté bylo jeho ztotožňování s jinými bohy, např. s Dionýsem a Hádem, v Římě pak s Diem Heliem. V Egyptě byl uctíván hlavně jako posvátný býk Apis, jenž se začasťe spolu s ptákem ibisem objevoval ve výzdobě Sarapidových chrámů. Každý z Apidů byl ztělesněním Usira, což by opět mohlo odkazovat k totožnosti obou bohů. Sarapis byl zobrazován coby vitální vousatý muž podobající se zároveň Hádovi i Diovi. Součástí jeho bohoslužeb byly hostiny a tance,

⁹⁴ Isis, Sarapis a Harpokrates

⁹⁵ *Hellenistic Civilisation*, s. 355

⁹⁶ *Isis, Sarapis a božstva sdružená...*, s. 78

⁹⁷ Diodorus Siculus, *Library of History I.* (kapitoly 13-27), Internetový zdroj ze 17. 2. 2006, <http://duke.usak.ca/~niallm/252/Diodisis.htm> (přel. C. H. Oldfather), kap. 25.

⁹⁸ *The Heritage of Hellenism*, s. 134

šlo tedy v podstatě o veselého boha, což však značně odporovalo jeho ztotožňování s pochmurným bohem podsvětí.

4.3.4 Chrámy a kněží

„*Voliti kněží na rok je...obyčej řecký, zcela odporující obyčejům aegyptským, kde bývali vesměs kněží celoživotní.*“⁹⁹ Šlo-li o kněze doživotní či určované na období delší jednoho roku, bývá to na nápisech jich se týkajících zvláště naznačeno. V řeckém prostředí bylo vskutku běžné, že kněží byli povoláváni do funkce na pouhý rok. Tato praxe byla hojná zejména v Athénách. Poté, co Athéňané dosáhli vlivu na ostrově Délu, zrušili tamější praxi doživotního kněžství a zavedli roční funkce. Dle mého názoru toto časově značně omezené kněžství postrádalo smyslu. Doba jednoho roku mohla poskytnout maximálně čas k zaběhnutí se ve funkci, takže kněží v podstatě poté, co se „zaučili“, definitivně odcházeli. Bereme-li ovšem tehdejšího kněze z hlediska správce chrámu a dohlázeatele na oběti, mohl by být při troše představivosti i tento limit přijatelný.

Kněží mohli být i mnohonásobní, tedy mohli sloužit i několika bohům zároveň, a to klidně i v několika různých městech. Jeden z dochovaných řeckých nápisů spojuje kněžství Poseidónovi a egyptským bohům do rukou jednoho člověka, jakéhosi Tita Flavia. Nápis pochází ze Rhodské oblasti a uvedená božstva jsou všechna patrony námořníků, není proto tato skutečnost příliš překvapující. Také v Aeclanu měly Matka bohů a Isis jednu kněžku, která měla nadto na starost i kněžství kultu panovnice. Kněžkami mohly být i vdané ženy z vážených rodin, ačkoliv v řeckém kultu byly kněžky Isidiny a Sarapidovy poměrně vzácné.

V Římské říši, a ostatně ani jinde ve starověku, nebyla funkce kněze, jak je tomu v euroamerické oblasti zvykem dnes, pastorální, ani v ní nešlo o nějakou obzvláštní péči o bližní. Do určité míry šlo o úředníky, kteří spravovali kult. Tyto funkce se daly charakterizovat jako jakési zkrácené úvazky, které byly „...zastávány římskou elitou, hned vedle vyložené politických úřadů, ačkoliv, na rozdíl od římských veřejných činitelů, nebylo kněžství postem na jeden rok, ale bývalo zpravidla doživotní. Kněžství zde bylo nedílnou částí státu, součástí politické kariéry mnoha římských senátorů, nešlo o monopol náboženských specialistů.“¹⁰⁰

⁹⁹ *Isis, Sarapis a božstva sdružená ...*, s. 46

¹⁰⁰ *Religions of Rome*, s. 197

Plútarchos nám zanechal cenné svědectví ohledně Isidina kultu v Egyptě na přelomu 1. a 2. století po Kristu. Popisuje mimo jiné chování tamějších kněží, kteří žili životem vsutku odříkavým – holili si hlavy, chodili ve lněných oděvech, vyhýbali se vlněným materiálům. Zvláštní předpisy měli ohledně jídla – vyhýbali se kupříkladu rybám, cibuli a jiným běžným pokrmům. Plútarchos píše: „*Kněží cítí takový odpor ke zbytečným (postradatelným) věcem, že se nejen zdržují většiny luštěnin, stejně jako skopového a vepřového*¹⁰¹ ...*ale také po období svého svatého života nesolí jídlo. Mají pro to mnoho dalších důvodů, ale nejhlavnější je ten, že sůl, zvýrazňující chuť, má je k hojnějšímu jídlu a pití.*“¹⁰² Po tato „svatá období“ se kněží rovněž vyhýbali vínu a věnovali svůj čas studiu, učení se a vyučování náboženství.

V souvislosti se Sarapidovým a Isidiným kultem docházelo také k věnování otroků bohu. Na začátku šlo zřejmě o opravdové odevzdání otroků Sarapidovi jako *hierodúloi*¹⁰³, později se z toho stala formalita, jež měla jistý ochranný charakter – mělo být zamezeno tomu, aby daného propuštěného otroka opět někdo zotročil – málokdo byl ochoten jen tak si to rozházet s nějakým bohem. Věnování otroka provázelo svědectví příbuzných bývalého majitele, případně hierarchy a otrok nabyt svobody obyčejně s podmínkou, že svému pánu doslouží do konce života. Jindy byla stanovena jiná podmínka. Někdy se hovoří přímo o vykoupení otroků chrámy. V některých případech pak opravdu sloužili jako *hierodúloi*, někdy však šlo o koupi fiktivní a otrok zůstal u pána v postavení služebném. Toto „vykupování“ sloužilo jistou měrou i jako propagace kultu a daného boha – vykupování otroků působilo dobrým dojmem zejména mezi prostými lidmi.

Bývalo také zvykem věnovat dívky službě chrámu, a to většinou až do doby jejich provdání. Někdy tak činili rodiče, někdy děd. Bývali věnováni i synové. Často šlo o formální věnování dítěte v podobě sochy a dítě samotné zůstávalo doma, někdy byl tento „dar“ opravdový. Prý se tak činilo proto, že Isis se jako matka starala o Harpokrata a chránila jej před zlým.

Samozřejmostí helénistických bohů a hlavně bohyň byla bohatá garderoba a hojnost šperků. Sochy bohyň, tedy v podstatě bohyně samotné, získávaly při nejrůznějších svátcích, ale i „jen tak“ od svých přívrženců množství darů. Isis samotná měla bohatý šatník už v Egyptě. Byly to vesměs šaty cudné, zakrývající celou postavu s výjimkou

¹⁰¹ Prasata zde byla, jako v mnoha dalších kulturách, zvířaty nečistými. Říkalo se dokonce, že po požití jejich mléka onemocní člověk leprou a prašivinou.

¹⁰² *Isis and Osiris*, kap. 5

¹⁰³ Šlo o otroky určené k posvátné službě.

rukou a sandálů. Nápis z hispánského města Acci, datovaný do císařské doby, uvádí tuto Isidinu šperkovou výbavu: „*Na čelence šest perel menších a jedna perla velká, sedm válcovitých berylů, rubín, hyacint, dvě tygří oka; v náušnicích dva smaragdy a dvě perly; na šíji náhrdelník z 36 perel a 18 smaragdů, na sponkách ještě dva smaragdy; na nohou (na kroužcích) dva smaragdy a 11 válcovitých berylů; na náramcích osm smaragdů a osm perel; na malíčku dva diamantové prsteny, na druhém prstě prsten bohatě zdobený smaragdy a perlou; na prostředním prstě prsten se smaragdem; na střevidcích osm válcovitých berylů.*“¹⁰⁴ Tato ne zrovna skromná výbava svědčí nejen o značné popularitě Isidy, ale také o bohatství, jež požívaly její chrámy. Chrámové pokladnice, coby něco nedotknutelného, se svého času stávaly i jakýmisi úložnami cenných předmětů a sloužily soukromníkům jako forma bankovního úřadu. Někdy byl do nich ukládán i státní poklad.

4.4 Isis v helénistickém světě

Isis byla v Řecku ojedinele uctívána již ve 4. stol. př. Kr.¹⁰⁵ Egypťany, kteří se do Řecka přestěhovali. Ti, když si chtěli v Athénách založit Isidinu svatyni, museli, stejně jako jiní cizinci ohledně jiných cizích božstev, požádat o povolení Athénskému shromáždění. Když jim bylo uděleno, museli se dohodnout s majiteli pozemku, na němž měl být chrám vystavěn – jako cizinci totiž nesměli vlastnit v atické oblasti půdu. Tato bohyně však ještě nebyla zdaleka onou pohelenističtělou Isidou, již uctívali Řekové. Ostatně je pravděpodobné, že tento chrám měl ryze soukromý charakter a Athéňanům byl do něj zamezen přístup. Oficiální uznání Isidina kultu v Řecku, potažmo jeho přijetí Athéňany, můžeme zařadit zhruba na konec třetího století před Kristem. Její kult se v řecké oblasti zpopularizoval až společně s kultem jejího božského druha Sarapida.

Apuleius se zmiňuje o chrámu na Martově poli, podle nějž nazývali Římané i Isidu – *Isis na Martově poli*¹⁰⁶. Isis byla, svým způsobem, městskou bohyní. V mnoha hymnech je ostatně oslavována coby zakladatelka měst a ustanovitelka zákonů, dle nichž byla města zakládána. I její svatyně se nacházely převážně ve městech, zejména pak v obchodních centrech a přístavech. Přitahovala proto převážně městskou intelektuální a společenskou elitu.

¹⁰⁴ *Od Olympu k Pantheonu*, s. 87

¹⁰⁵ Na základě analýzy theoforního jména Diodóra Isigéna se předpokládá, že Isidin chrám v Athénách byl založen již okolo 5. stol. př. Kr.

O popularitě bohyně v Římě svědčí některé dobové zmínky. Iuvenalis¹⁰⁷ se ve svých *Satirách* zmiňuje o Isidiných chrámech výstižnou poznámkou o tom, že „...*Isis malíře živí*,“¹⁰⁸ Bylo totiž hojným zvykem, že přeživší bouři na moři či jinou mořskou pohromu, věnovali do chrámu ochranného božstva, jímž byla namnoze právě Isis, obrázek lodní katastrofy. Je nasnadě, že z podobných zvyků slušně těžila malířská obec. Také se zde posměšně otírá o skutečnost, že římské paničky využívaly Isidiny chrámy jako místa milostných dostaveníček; „...*v Isidin chrám ji láká kuplířská kněžka*.“¹⁰⁹ Podobná povyražení byla tedy dost možná podporována přímo Isidinými kněžkami, které mohly mít z takovýchto „obchodů“ slušný profit.

Flavius Josephus uvádí ve svých *Starožitnostech židovských* pikantní příhodu o tom, že se jakýsi Decius Mundus rozhodl těžit z půvabů Pauliny, vážené dámy z dobrého rodu, která jej však tvrdošijně odmítala i přes hojné dary a vyslovené úplatky, jež jí zasílal. Mundus byl zoufalý a rozhodl se zemřít hladu. Jedna z jeho propuštěnek však zosnovala plán: podplatila kněze Isidina chrámu, kam Paulina pravidelně docházela. Ti jí vzkázali, že se do ní zamiloval bůh Anubis a že ji zve k sobě do chrámu. Paulina souhlasila s tím, že v chrámu stráví s bohem noc, což se taky stalo, a to za souhlasu jejího manžela a u vědomí široké veřejnosti, neboť žena se chlubila svým nevšedním zážitkem, kde mohla. Anubis však ve skutečnosti nebyl Anubidem, ale Deciem Mundem, kterého kněží v chrámu ukryli a který využil nastanuvší tmy, aby se nic zlého netušící Pauliny zmocnil. Celá, ve své podstatě komická situace, měla tragickou dohru, neboť když vypuknul skandál, za nějž si mohl Mundus sám, neboť se neuváženě prozradil, císař Tiberius nechal inkriminované kněží i Mundovu propuštěnku ukřižovat, Munda poslal do exilu, chrám dal srovnat se zemí a sochu Isidinu uvrhnout do Tibery. Flavius Josephus končí svůj popis události větou: „*Takto nestoudné byly činy kněžích v Isidině chrámu*.“¹¹⁰ Neměl tedy o služebnících tohoto kultu valné mínění.

Isidě byly přisuzovány mnohé vlastnosti. Je pravděpodobné, že byla původně čistě bohyní plodnosti. Setkáváme se s ní také jako s oboupohlavní bytostí vyjadřující oba principy, mužský i ženský. Isis byla rovněž pokládána za léčitelku, neboť se jí podařilo vzkřísit Osirida k životu. Byla tedy dárkyní života a tím pádem také vládkyní světa, protože přemohla říši mrtvých. Občas vystupovala také jako průvodkyně mrtvých do

¹⁰⁶ *Zlatý osel*, s. 207

¹⁰⁷ Římský satirik, žijící v 1. a 2. stol. po Kr.

¹⁰⁸ Iuvenalis, *Satiry*, vydání II. Svoboda, Praha, 1972 (přel. Zdeněk K. Vysoký), s. 150

¹⁰⁹ *Satiry*, s. 90

¹¹⁰ *The Ancient Mysteries*, s. 196

podsvětí, často bývá ztotožněna s Moudrostí¹¹¹. Během pozdějšího nástupu křesťanství¹¹² se některé její vlastnosti přenesly na Pannu Marii, čímž došlo k dalšímu náboženskému prolnutí. Křesťané mohou nesouhlasit, ale z jistého hlediska lze říci, že jedna bohyně nastoupila na místo bohyně jiné. Oproti nejrůznějším výkladům však v Isidině kultu nelze hledat předobraz křesťanského vzkříšení.

4.5 Svátky a slavnosti spojené s Isidou a Osiridem

Božstva a jejich myty provázely vždy nejrůznější společenské události konané na jejich počest. Mýtické příběhy byly vázány na roční období či určité měsíce v roce a v těchto byli bohové vzpomínáni a uctíváni, často formou mystérií. „*Isis byla například Séthem pronásledována 72 nejteplejších dní v egyptském roce, pronásledování Isidy a Hóra v bažinách Nilu končí před prvním květnem (trvá 9 měsíců). Vláda Sétha spadá do první poloviny, vláda Osírida do druhé poloviny egyptského kalendářního roku (ten měl 360 dní, 5 zbylých dní astronomického roku patřilo Ísidě, Osíridovi, Hórovi, Nefthydě a Sethovi).*“¹¹³

Hérodotos zmiňuje Isidinu slavnost, která se každoročně konala v egyptském městě Busiris, kde také měl stát její největší chrám. Slavnosti se účastnily desítky tisíc lidí, kteří truchlili a naříkali nad mrtvým Osiridem. Ve městě Sais se pak věřící shromažďovali k obětem. Kolem domů byly v kruhu zapalovány lampy. „*Lampy jsou ploché nádoby, naplněné solí a olejem, svrchu je na nich knot, který hoří celou noc. Proto se té slavnosti říká slavnost světel.*“¹¹⁴ Slavnost se koná na památku „posvátné historie“, čímž je zde míněn mýtus o Isidě a jejím smutku za Osirise.

V Tanagře se také každoročně konala Sarapidova slavnost Sarapeia, již se účastnili také umělci z Athén, kteří tam mezi sebou soutěžili. Časté bylo také najímání placených umělců, kteří měli v případě veselých slavností bavit účastníky.

V řeckém světě byly s Isidiným a Osiridovým kultem spjaty dvě velké slavnosti: *Navigium Isidis*¹¹⁵, jímž bohyně „otevřela moře“ a *Inventio Osiris*¹¹⁶, jež bylo slavností Osiridovou, připamatovávající hledání zavražděného a roztrhaného boha a vrcholící jeho následným slavným oživením. Apuleius popisuje v závěru *Zlatého osla*

¹¹¹ řec. Sofia

¹¹² Isidin kult byl zpočátku pro křesťanství silnou konkurencí.

¹¹³ *Čtení o antice*, s. 97

¹¹⁴ *Dějiny*, s. 121

¹¹⁵ Plavidlo Isidino

v podrobnostech první ze zmíněných slavností¹¹⁷, na níž dojde k Luciovu opětovnému proměnění v člověka.

Slavnostní průvod kráčel k moři. Někteří jeho účastníci byli oděni do slavnostních hávů, někteří vzali na sebe masky nejrůznějších profesí (lovce, gladiátora, úředníka, filosofa...). Celé procesí provázely žertovné výjevy, šlo tedy o veselou slavnost. Před těmito maškarami kráčel slavnostní průvod „bohyně Spasitelky“ – byly to ženy ve světlých oděvech, které sypaly květiny a ulévaly voňavek a balzámy, další sloužily bohyni dozadu otočeným zrcadlem či imaginárně pročesávaly hřebeny její vlasy. „*Mimoto veliké množství osob oběho pohlaví neslo svítilny, louče, voskovice a jiné druhy umělého světla, uctívající tak rozenku nebeských hvězd.*“¹¹⁸ Nedílnou součástí průvodu byla samozřejmě hudba vyluzovaná nejrůznějšími nástroji. Krom zasvěcenců a kněží Isidiných kráčeli zde i zasvěcenci Sarapidovi. Kněží v bílých rouchách nesli symboly božstev – svítilnu v podobě zlatého člunku, oltář, palmovou ratolest, Merkuriovu hlasatelskou berlu, stříbrnou nádobku v podobě prsu, z níž příslušný kněz uléval mléko, zlatou věječku sestavenou z vavřínových ratolestí a velký džbán.

Po kněžích „kráčeli“, jsouce nesení, samotní bozi. Nikoliv však pouze Isis, potažmo Sarapis, ale také Anubis, kráva (Isis často splývala i s Hathor – bohyní krávou) atp.

Součástí slavnostního průvodu byly též květiny, v našem případě růže, jež se staly spásou těžce zkoušenému Luciovi, jenž se jejich pozřením změní zpět ve člověka.

Když průvod došel až k moři, byly rozestaveny obrazy bohů, proneseny modlitby a kněz očistil pochodní, vejcem a sírou lodici speciálně k tomuto obřadu upravenou a kresbami egyptskými ozdobenou, do jejíhož plachtovní byly vetkány prosby o šťastnou plavbu. Pak byla lodice zasvěcena bohyni. Byly k ní snášeny dary a do moře byl vléván v mléce zadělávaný kvásek. Nakonec byla loď puštěna na volné moře a průvod se odebíral nazpět do města či osady. Jeden ze zasvěcenců pak slavnostně ohlásil, že se plavba započala.

Navigium, v řecky hovořících oblastech nazývané též *plouiafesia*, bývalo slaveno pátého března. Svátek se díky své oblíbě mezi lidem dostal i do oficiálního kalendáře, nicméně se s ním setkáváme spíše až ke konci helénistické doby, ačkoliv Isis jako ochránkyně plavby byla ctěna již v Egyptě.

---

¹¹⁶ Nalezení Osirida

¹¹⁷ *Zlatý osel*, s. 196 a dále

¹¹⁸ *Zlatý osel*, s. 197

Tato slavnost podtrhuje Isidino úzké sepětí s vodním živlem.¹¹⁹ V Egyptě byl slaven v souvislosti s Isidiným kultem začátek nilských záplav.¹²⁰ V Řecku byla voda považována za zdroj života¹²¹, zasvěcení do Isidiných mystérií tedy mohlo znamenat také spojení s tímto živlem a naději na „nový život“. Kult pronikl i do dnešní Anglie a řeka Temže byla v okolí Oxfordu nazývána Isis.¹²²

Slavnost má dva základní významy. Jedním z nich je přirozeně otevření moře pro plavbu po jeho jarním uklidnění – božstvu byla při tom symbolicky obětována první loď, aby byly ušetřeny lodě ostatní. Druhý význam má přímý vztah k mýtu – putování lidu k moři naznačuje jak putování Isidy k Byblu, kde nalézala svého muže, tak její pátrání po kusech jeho rozervaného těla. Předjímá tedy jaksi podzimní slavnost *Inventio*, při níž účastníci sdíleli Isidin žal nad ztraceným manželem a její radost při jeho nalezení. S tímto svátkem úzce souvisí zřejmě i symbolika blíže nespécifikovaného zvyku, jež nám popisuje křesťanský autor Firmicus Maternus: shromáždění přívrženci boha nařikali nad ležící sochou. Poté bylo přineseno světlo a kněz potřel hrdla truchlících se slovy: „Buďte veselí, zasvěcenci, protože bůh je zachráněn a my jsme spaseni od naší strasti.“ Pravděpodobně šlo o určitý moment mystérií, možná zrovna o takový, jenž neměl být vyneseno na veřejnost.

Krom těchto dvou velikých událostí byly konány také domácí obřady v domácnostech jednotlivých uctíváčů a v jejich soukromých svatyních. Obřady ve svatyních veřejných sestávaly z každodenních rituálů a modliteb na začátku dne a odpoledne. Okolo poledního bylo možno zajít do svatyně k modlitbě soukromé. To jsou prvky, které nebyly v klasickém Řecku zrovna běžné – věřící zde nemohl být v běžném denním styku s božstvem, neboť chrámy bývaly otevřeny pouze během slavností a v průběhu roku sloužily jako zasedací prostory senátu.

¹¹⁹ Byla tak patronkou námořníků a mořeplavby vůbec.

¹²⁰ Tam byla spojena také se hvězdou Sirius – když Sirius stoupal na noční nebe, přicházely nilské záplavy, hvězda se proto stala jedním z jejích symbolů.

¹²¹ Již Homér či Thalés z Milétu ji pokládají za princip života.

¹²² V Británii měla bohyně také jistý vliv, o čemž svědčí nálezy jejích chrámů v této oblasti.

4.6 Isis a jiné bohyně

Isis bývala často spojována s jinými bohyněmi, jak místními, tak převzatými. Na mnoha místech Apuleiova románu se lze setkat se zmínkami o nich. Jsou to mimo jiné syrská bohyně Atargatis, Matka bohů Kybelé, Afrodita, Démétér, Fortuna a jiné. Sama Isis, zjevujíc se snícímu Luciovi, přiznává se k mnoha jménům a hlásí k mnoha přívlastkům: „*Hle, pravila, zde jsem, Lucie, dojatá tvými prosbami, já, pramáti celé přírody, vládkyně všech živlů, prvorozený plod věků, nejvyšší z bytostí božských, královna Stínů, prvá z nebešťanů, já, jež slučuji ve své podobě představy všech bohů a bohyň, jež jasné výšiny nebes, léčivé vánky mořské i zamlklou říši oplakaných stínů svými pokyny sprádvává: jejíž jedinou božskou moc v mnohotvárné podobě, rozmanitými obřady a pod nespočetnými jmény uctívá celý svět! Frygové, praobyvatelé země, nazývají mě pessinutskou Matkou bohů, domácí obyvatelstvo atické kekropskou Minervou, Kypřané mořem oblévající pafijskou Venuší, Kréťané lukostřelci Dianou Diktynnou, trojjazyční Sicilané styžskou Proserpinou, Eleusiňané prabohyni Cererou, jiní Junonou, jiní Bellonou, jedni Hekatou, druzí rhamnuntskou Nemesi a ti, kdo jsou ozařováni prvními paprsky rodičího se boha Slunce, obojí Aethiopové a Ariové i Egyptané, slynoucí pradávňou vzdělaností, svými vlastními obřady mne uctívají a nazývají mne pravým jménem, Královnou Isidou.*“¹²³

Tento úryvek je jasnou ukázkou synkretismu, v němž zaznívá touha vyvýšit bohyni nad ostatní a dát jí universální charakter. Kult jiných bohyň je zde nepřímě označen za pouhý obraz pravého Isidina kultu. Pokorný¹²⁴ zde hovoří přímo o programové theologické syntéze některých kněží zažehnat náboženskou krizi ustavením jednoho významného božstva, jež by v sobě zahrnovalo ostatní. Tomuto pojetí nahrával i stoický pantheismus, ačkoliv ten se týkal zřejmě převážně Dia.¹²⁵ Podobných textů naznačujících integraci jiných božstev pod Isidino jméno je větší množství. Výčty jmen lze najít zejména v oslavných hymnech, jako například v tomto úryvku nalezeném v Medinet-Mádí, jehož autorem je jistý Isidóros: „*Astartou, Artemidou a Aianou Syřané zvou tě, Lyčanů plemena tobě zas říkají Vládkyně Létó, Matkou bohů tě zvou i muži ze země thrácké, vysokotrůnicí Hérou jsi pro Řeky či Afrodítou, také Hestií dobrou i*

¹²³ Zlatý osel, s. 194

¹²⁴ Řecké dědictví v Orientu, s. 297

¹²⁵ Víz oslavný hymnus na Dia stoika Kleantha (333–231 př. Kr.)

Démétrou, či zase Rheou, Thiús Egyptanũm – a přece jediná ty jsi všechny ty bohyně různé, jimž národy daly ta jména. ¹²⁶

4.6.1 Isis a Osiris versus Démétér a Dionýsos¹²⁷

Diodóros ve své verzi mýtu popisuje zrození pěti bohů, jejichž rodiči byli Zeus a Héra. „*Jmenovali se Osiris a Isis, Týfón, Apollón a Afrodíta; Osiris znamená v překladu Dionýsos a Isis je podobnější Démétrě, než jakékoli jiné bohyni.*“¹²⁸ V jeho spise se vyskytuje také etymologie jména „Dionýsos“: „*Říkají, že Osiris se zajímal také o zemědělství a že byl vychován v Nyse*¹²⁹, arabském městě poblíž Egypta a byl synem Dia; a jméno, které nese mezi Řeky, je odvozeno jak ze jména jeho otce, tak ze jména jeho místa narození, proto je nazýván Dionýsem.“¹³⁰

Také v Hérodotově svědectví o egyptsko-řeckém prostředí, je Isis ztotožněna s Démétrou a Osiris s Dionýsem, ačkoliv Démétriným manželem byl v řecké mytologii Zeus. Dionýsos nemá na první pohled s Osiridem nic společného, zdá se, že není v žádném ohledu spojen s říší mrtvých - podle Graves¹³¹ však přece jenom jednou sestoupil do říše mrtvých, aby odtamtud vykoupil svou matku Semelu, což se mu vskutku podařilo. Osirida si zase běžně nespojujeme s vínem ani s orgiastickým dováděním – je však bohem vegetace, nabízí se proto myšlenka, proč by nemohl mít, mimo jiné, na svědomí také víno, jak uváděno níže. Hérodotos podobné úvahy neřeší a doslova píše: „*Vládci podsvětí jsou podle Egyptanů Démétér a Dionýsos.*“¹³² Diodóros pak charakterizuje Osiridovy vlastnosti slovy: „*Osiris miloval smích a hudbu a tanec...*“¹³³ Dále popisuje Osiridův průvod, složený z postav podobného charakteru, jaké doprovázely Dionýsa: z muzikantů, satyrů, Múz, Apollóna a jiných podobných. Celá tato veselá suita ho doprovází na jeho cestě, mající stejnou trasu, jako cesta Dionýsova. Dionýsovy zásluhy jsou samozřejmě zásluhami Osiridovými – je tedy, minimálně v několika ze sebe navzájem těžících pramenech, vynálezcem vína (tento vynález si v některých aretalogiích přisvojuje Isis) a dokonce i piva či nápoje jemu

¹²⁶ *Obrázky z řeckého života*, Antická knihovna, Svoboda, 1983, Praha (přel. Radislav Hošek, Rudolf Mertlík, Ferdinand Stiebitz), s. 109

¹²⁷ Další spojitosti obou bohů uvádím v kapitole o eleusinských mystériích.

¹²⁸ Diodorus Siculus, *Isis and Osiris*, I.13

¹²⁹ Podle řeckých mýtů je Nysa hora, na níž byl vychován Dionýsos, jde tedy o jasné převzetí výkladu.

¹³⁰ *Library of History I.*, kap. 15

¹³¹ Graves, Robert, *Řecké mýty*, Levné knihy KMa, Praha, 2004 (přel. Jirí Hanuš), s 103-4

¹³² *Dějiny*, s. 142

¹³³ *Library of History I.*, kap. 18

podobnému. Dionýsos „...dorazil do Indie a celou zemi ovládl, naučil ji pěstovat révu, dal jí i zákony a založil velká města.“¹³⁴ Něco podobného udělal i Osiris. Takovýchto momentů nalézáme u Diodóra vpravdě přehršel. Markantní rozdíl mezi řeckým mýtem a Diodórovou verzí spočívá v tom, že Dionýsos jsa postižen šílenstvím, začal se toulat světem a zabíjel kdekoho, kdo se mu postavil na odpor, zatímco Diodóros popisuje Osiridovu cestu jako plánovanou pouť, na níž všichni přijímali Osirida jako boha, nemusel proto s nikým bojovat. Navíc, jak se píše, boje, válčení a násilí vůbec neměl v lásce. Za své zásluhy pro lidstvo získal Osiris nakonec nesmrtelnost.

Také v Plútarchově pojetí představuje Osiris obdobu Dionýsa. Za všechny uvedme následující pasáž z *Isis and Osiris*: „Později (Osiris) zcestoval celou zemi, přinášeje civilizaci, a to bez nejmenšího použití zbraní. Většinu lidí si získal na svou stranu kouzlem své přesvědčivé řeči spolu s písní a rozličnou hudbou. Z toho důvodu ho Řekové identifikovali s Dionýsem.“¹³⁵ Plútarchos tedy netvrdí přímo, že Osiris je týž, co Dionýsos, nicméně charakteristika obou bohů je stejná.

Friedrich Solmsen s odvolávkou na Nilssona zmiňuje Dionýsovo panství nad veškerou vegetací¹³⁶, což ho značně přibližuje Démétře a jejímu vegetačnímu kultu a nakonec také původnímu pojetí kultu Isidina a Osiridova. Ačkoliv, jak již řečeno, Démétér a Dionýsos nebyli v Řecku nikdy pojímáni jako manželé, egyptští Řekové byli přesvědčeni o jejich sňatku „v zastoupení“, tedy přesvědčeni o neoddělitelnosti zrna a révy – chlebu a vína. Tyto dva elementy patřily k sobě a Solmsenovi je spíše kupodivu že podobné spojení nenapadlo Helény v jejich řecké vlasti.

Diodóros připisuje Isidě a Osiridovi ustavení základních společenských norem. Jejich přičiněním ustal v Egyptě kanibalismus, neboť Isis, stejně jako v řeckém mýtu Démétér, objevila pro lidi pšenici a ječmen a Osiris je naučil obilí zpracovávat. Egyptané proto zachovávali zvyk oběti prvotin z úrody, děkující Isidě za její dar. Isis je také ustanovitelkou zákonů, což podle Diodóra je důvodem k tomu, že i Řekové tvrdí, že Démétér byla jejich první zákonodárkyní.

Friedrich Solmsen cituje ve své knize následující část Isidiny aretologie nalezené v Thrácii: „Z celého Řecká dala jsi zvláštní vyznamenání Athénám: neboť zde jsi poprvé přiměla zemi rodit pokrm. Triptolemos na svém voze s hadím spřežením rozšířil zrno po celém Řecku. Proto dychtíme navštívit Athény a v Athénách Eleusinu, okrasu

¹³⁴ *Řecké mýty*, s. 102

¹³⁵ *Isis and Osiris*, kap. 13

¹³⁶ *Isis among the Greeks and Romans*, s. 12

Evropy.¹³⁷ Aretalogie na jednu stranu uznává, že domovem Isidy je Egypt, nicméně pak následuje „řecká část“, která ji cele staví na místo Démétrý – ona je tou dárkyní obilí a Triptolemus, první Démétrou vyvolený kněz v Eleusině, je jejím distributorem po zbytku Řecka. Je mu dokonce propůjčen vůz s hadím spřežením, přičemž had je přímým atributem Isidy.

V souvislosti s eleusinským mýtem je nutno se zmínit, že „...*Pluton a Kore odpovídá páru Sarapis-Isis*.“¹³⁸ U Sarapida je toto spojení zjevné, je přece také bohem podsvětním. Isis, jsouc ztotožňována s Démétrou, musí pak být zároveň, Koré, Persefonou i Hekatou, neboť taková je i trojjedinost Démétrý. Je zároveň pannou, ženou a stařenou. „*Koré představuje zelené obilí, Persefona zralý klas a Hekaté obilí sklizené*.“¹³⁹ Tyto vztahy odkazují na velmi rané mýty, později se bohyně rozdělila na několik bohyň, a ty pak byly jako takové uctívány.

4.6.2 Isis a Ió

Autor knihy *Isis among Greeks and Romans* (London 1979) uvažuje také o spojení Isidy s jinou hrdinkou řeckých bájí – Ió. Ta není bohyní, ale počítá se mezi řecké Héroy. Byla dcerou říčního boha Inacha a Hěfinou kněžkou v Argu. Zeus se do ní zamiloval, čímž Héru rozlítíl, proměnil proto Ió v bílou krávu. Héra ji však všemožně trýznila a nakonec poslala ováda, aby ji hnal z místa na místo. Ió putovala snad celým tehdejším civilisovaným světem; štvána ovádem došla k moři, jež po ní sluje Iónské, pak zamířila přes dunajskou deltu, skrz Bospor, na Kavkaz, doběhla až do Indie a pak zpět a přes Arábii do Etiopie a spočinula až v Egyptě, kde jí Zeus vrátil lidskou podobu a narodil se jí zde syn Epafos. Ten bývá identifikován s posvátným býkem Apidem. Podle některých mýtů Héra ze msty Epafa unesla a Ió opět musela putovat, aby jej našla, což se jí nakonec podařilo. Podle jiného mýtu založila Ió v Egyptě Isidin kult.

Její putování, ač poněkud jiného charakteru, než Isidino, a její podoba krávy, jasně upomínají na Isis, s níž bývá často spojována. Ovidius na konci příběhu o Ió píše: „*Nyní je bohyně slavnou a ctí ji egyptské kněžstvo, nyní se konečně zrodil prý Epafos, který byl zplozen semenem mocného Jova, a s matkou je uctíván v chrámech*.“¹⁴⁰ I tato zmínka naznačuje spojení s Isidou – Ió se z pouhé svedené nymfy stala bohyní a je uctívána

¹³⁷ *Isis among the Greeks and Romans*, s. 45

¹³⁸ *Isis, Sarapis a božstva sdružená...*, s. 32

¹³⁹ *Řecké mýty*, s. 89

¹⁴⁰ *Proměny*, s. 30

Egyptřany. V níže zmíněné legendě o proměně Ífidy Ovidius píše: „*Tu však v půlnoční čas k ní přistoupila, nebo se zdálo ve snu, že přistoupila k loži, i s průvodem, svátostí plným, Ió, egyptská Isis.*“¹⁴¹ Ovidius tedy o jednotě obou bohyň nepochybuje, Isis pro něj představuje Ió.

Hérodotos, uvádí, že krávy byly v Egyptě zasvěceny Isidě a býci Epafovi¹⁴². Ve svých *Dějinách* vzpomíná egyptské oběti. Píše: „*Dorostlé býky a mladé býčky bez poskvrny obětují všichni Egyptřané, krávy však obětovat nesmějí, protože jsou zasvěceny Isidě; socha Isidy má ženskou postavu, ale býčí rohy, tak jak Řekové malují Ió.*“¹⁴³ V Egyptě se podle jeho svědectví těšily krávy takové úctě, že „*...Egyptřan ani Egyptřanka nepolíbí Řeka na ústa, nepoužije Řekova nože ani rožně ani kotle a nevezme do úst ani maso čistého býka, které bylo rozřezáno řeckým nožem*“¹⁴⁴, to vše proto, že Řekové krávy běžně jedli a k jejich porážce a úpravě zmíněných nástrojů užívali. Vše, co se nějak podílelo na zabítí posvátného zvířete, ať už šlo o nástroj nebo o ústa, jež se dotýkala masa nedotknutelné krávy, bylo poskvrněno a Egyptřané, ctící své náboženské zásady, se tomu vyhýbali.

Dá se snad zjednodušeně říci, že v době, o níž Hérodotos píše, byla Isis uctívána Řeky pod jménem Ió a Ió zase Egyptřany pod jménem Isis. Isidě se tehdy ještě nepodařilo vstoupit do řeckého pantheonu – objevila se na scéně mnohem později, než jiní bohové, kterým již náleželo platné místo mezi řeckými bohy, proces jejího začleňování byl tedy jiný, než v jejich případě.

Ať už jsou informace ohledně Ió a Isis jakékoliv, je nutno si uvědomit, že nešlo o nějaké pevně stanovené náboženství, ale o soubor věr a mýtů, jejichž charakter se čas od času nutně měnil. Lidová zbožnost je na jednu stranu poměrně houževnatá záležitost, na stranu druhou je ale velice variabilní a jako na takovou je na ni třeba pohlížet.

4.6.3 Isis a Štěstěna¹⁴⁵

Štěstěna byla od třetího století před Kristem velmi uctívána a bylo jí stavěno mnoho chrámů. Její bronzová socha stála např. v Antiochii na Orontu (Sýrie) a těšila se úctě čekatelů na štěstí i těch, jimž se tou dobou zrovna dařilo. Byla patronkou smluv a měst a

¹⁴¹ *Proměny*, s. 215

¹⁴² *Dějiny*, s. 113

¹⁴³ *Dějiny*, s. 114

¹⁴⁴ *Dějiny*, s. 114

nositelkou zdaru. Pojímána byla jako ve své podstatě dobrá bohyně, ale její neblahá nevyočitatelnost jí propůjčila i poněkud temnější stranu. Dá se o ní tedy uvažovat jako o božstvu ambivalentním, jež mívá tendenci podporovat „obě strany“. Byla nejen božstvem uctívaným, ale také obávaným. Její působení plné rozmarů a nestálosti a schopnost jak přinášet štěstí tak způsobovat neštěstí, vedlo k obavám z jejího odvrácení, které pro jednice mohlo znamenat ztrátu statků, potažmo i života. Toho příkladem je hned na počátku Apuleiova *Zlatého osla* jistý Sokrates, jehož příběh vyslechne Lucius z úst jednoho ze svých spolucestujících. Sokrates, zámožný člověk, je přepaden tlupou loupežníků a v nouzi se uchýlí ke krčmářce Meroi, jež je čarodějnici. Ta ho přivede jednak na mizinu, jednak do neutěšeného tělesného a duševního stavu. Sokrates, namísto aby lál sobě a své hlouposti, že se nechal svést čarodějnici, dává vinu osudu, jehož ztělesněním je právě Štěstěna: „...*ach, ty věru nemáš tušení o kluzkých, nestálých náběžích a střídavých obrazech osudu! ... ,at' se osud kochá ještě dále ze své vítězné trofeje, kterou sám postavil.*“¹⁴⁶

Hybatelem všech příběhů v Apuleiově díle obsažených je šťastná i nešťastná náhoda či osud:

„...*nechce-li tomu Osud, nemůže se člověku nic šťastně vydařit; ani bystrým důmyslem nebo důvtipnou odpomocí nelze zvrátit ani přetvořit to, co božská prozřetelnost osudem určila.*“¹⁴⁷

„...*využil jsem toho daru Štěstěny...*“¹⁴⁸ „*Ale můj přeukrutný Osud, jemuž jsem už tolika krajinami unikal, a přece nemohl uniknout, a jehož jsem nemohl ani předchozími nehodami usmířit, opět na mne stočil své slepé oči...*“¹⁴⁹

Z uvedených ukázek by se téměř zdálo, že život helénistického člověka nepodléhal takřka žádnému volnému procesu a řídil se výhradně podle toho, kam se zrovna stočilo štěstí. Takovouto fatalitu lze ovšem vidět i u jiných národů a v jiných dobách – vezměme si například známý *kismet* islámských věřících či křesťanskou nauku o predestinaci. Zdá se, že člověk v jakékoliv době a na jakémkoliv místě touží mít

---

¹⁴⁵ Řec. Tyché, lat. Fortuna, ztotožňována s osudem, z spojení obou bohyň pak vzešlo někdy užívané jméno „Isityché“

¹⁴⁶ *Zlatý osel*, s. 11

¹⁴⁷ *Zlatý osel*, s. 145

¹⁴⁸ *Zlatý osel*, s. 146

¹⁴⁹ *Zlatý osel*, s. 139

otevřená vrátka, kterými by mohl uniknout k osudovosti v případě, že jeho chytrost či schopnosti selžou.¹⁵⁰

Osudovosti podléhali podle obecného mínění zejména lidé, kteří něčeho dosáhli. Nejrůznější synonyma pojmu „štěstí“ jsou spojena například s Alexandrem Velikým, ale také s jinými panovníky, hodnostáři či lidmi zámožnými, na něž se nutně muselo „obrátit štěstí“, jinak by svých úspěchů a postavení nedosáhli. Štěstěna ovlivňovala nejen jednotlivce, ale také osudy národů, zemí či měst. Osud byl příčinou jejich úpadku a nejrůznějších nedostatků a tragédií, na druhou stranu také jejich vzestupu a hojnosti. Takovéto vědomí determinace rozmařilou bohyní prolínalo celou tehdejší společností; *hermanaiké* - osudová nutnost a *ananké* - slepý osud, byly nerozlučnými průvodci člověka jeho životem.

Fixace helénistického člověka na štěstí či neštěstí může být považována za jeden ze znaků postupující sekularizace. Jak poznamenával Plinius Starší: „...*podléháme osudu do té míry, že místo boha máme Osud, díky němuž se bůh jeví jako nejistý.*“¹⁵¹

Osud člověka v antickém světě byl, mimo jiné, spjat s hvězdami. Souvislosti makrokosmu s mikrokosmem nebyly v té době samozřejmě ničím novým, nicméně jako novější prvek nastoupilo přesvědčení, že jedinci i společenství jsou hvězdami přímo určováni.

Mystéria představovala určité východisko z koloběhu přízně a nepřízně osudu, neboť o jednotlivých božstvech se věřilo, že dokáží osud, tedy Štěstěnu přemoci. Jak píše Eliade: „*Lze říci, že přísliby spásy (v mystériích) se snažily zažehnat obávanou prestiž bohyně Tyché.*“¹⁵² Jedním z božstev, jejichž vliv na Štěstěnu byl nemalý, byla Isis. Panovalo přesvědčení, že bohyně nejenže „dobykla“ osud a ten ji poslouchá, ale Štěstěna se časem dokonce stává Isidiným atributem. Pro zasvěcence to znamená, že nejsou nadále osudem determinováni. Luciovi se v závěru *Zlatého osla* dostává ujištění z úst Isidina kněze: „*Nechat' však byl Osud jakkoliv slepý, muče tebe nejhoršími zkouškami, jeho zloba tě nevědomky přivedla k této bohabojné blaženosti. Nechat' si nyní jde a zuří nejlítějším vztekem a hledá si jinde látku pro svou ukrutnost. Neboť proti těm, jejichž životy vznešená bohyně naše určila ke své službě, nemá vlivu nepřátelský Osud...Nyní jsi již přijat v ochranu Osudu, ale vidoucího, jenž září svého světla i ostatní*

¹⁵⁰ Našli se ovšem i tací, kteří se proti nadvládě osudu vzepřeli; v našem případě, jde především o Epikúra, jenž ve svém *Listu Menoikeiovi* píše: „*Vždyť kdo myslíš, že stojí výše, než člověk, jenž má zbožné mínění o bozích...a jenž hlásá, že osud, který mnozí uznávají za vládce všeho, ve skutečnosti neexistuje?*“ (přel. J. Ludvíkovský) V epikureismu se člověk stává strůjcem svého štěstí, či, řečeno spolu s epikurejci, své blaženosti.

¹⁵¹ Citace uvedena v knize *Helénistická náboženství*, s. 20

bohy osvětluje!“¹⁵³ Isis sama se Luciovi stala Štěstěnou, a to neuhýbající a stálou, protože se jí rozhodl zasvětit svůj život a oddat se jí. Tím se vymanil z klubka osudovosti a stal se, svého způsobu, nezávislým.

4.6.4. Isis – Afrodita – Atargatis

Afrodita, latinsky Venuše, je původní Olympskou bohyní zrozenou z mořské pěny, jejíž kult sídlil převážně na Kypru. Isis je často zobrazována jako nahá Afrodita a o tom, že jde o Isidu vypovídají pouze atributy jako lotosové květy nebo rohy na hlavě. Obě bohyně bývají také znázorňovány jako božstva androgynická, tedy nesoucí v sobě ženský i mužský prvek zároveň. Podle Salače: „*Hojné je a již z Aegypta pochází spojení Isidy (či lépe Isis-Hathor) s řeckou Afroditou...spojení tohoto božstva s Afroditou syrskou (Atargatis) a Astartou bylo snadné a při blízkosti chrámu (na Délu) pochopitelné. Podobnou cestou vzniklo spojení Harpocrata s Erotem.*“¹⁵⁴ Spojení Isidy s Hathorou vlastně napomohlo pozdějšímu spojení Isidy s Afroditou, ačkoliv ta nemá sama o sobě nic společného se symbolem krávy, který je oběma egyptským bohyním vlastní. Spojení Isidy a Afrodity bylo také podpořeno ženami vládnoucích Ptolemaiovců, které se podle faraonských vzorů ztotožňovaly s Afroditou, pro Egyptany pak s Isidou. Založily tak tradici uctívání obou bohyň v jedné podobě.

Kombinací existuje překvapivé množství. Na základě archeologických nálezů i starověkých spisů se setkáváme s Isidou Afroditou, Isidou Afroditou Anadyomenou, Isidou Afroditou Pelagiou, Isidou Afroditou Astarté i s Isis Astarté. Je doložena i Isis-Matka bohů-Astarté. „...*Syřané ji (Isidu) nazývají Astarté,*“¹⁵⁵ což je v podstatě také bohyně lásky, Atargatis. Její spojení s Atargatidou vychází hlavně z kultu na ostrově Délos, kde měly obě bohyně chrámy a „vzájemné návštěvy“ a tím pádem i výpůjčky nebyly nejspíš žádnou výjimkou.

4.6.5 Další bohyně spojované s Isidou

Výčet bohyní, jež měly co společného s Isidou, je veliký. Těžko v této práci obsáhnout více, než jejich zlomek, a to více méně ještě pouze v hrubém nástinu. Vztahy

¹⁵² *Dějiny náboženského myšlení II.*, s. 248

¹⁵³ *Zlatý osel*, s. 200

¹⁵⁴ *Isis, Sarapis a božstva sdružená...*, s. 32

¹⁵⁵ *Isis among Greeks and Romans*, s. 51

mezi nimi jsou ostatně často i pro profesionální badatele spletité a záhadné. Uvedme jich tedy pro pořádek ještě alespoň několik.

Jednou z bohyně, s nimiž se Isis setkala již v Egyptě, je Bastet, kočičí bohyně, nazývaná také Búbastis podle místa svého původu. Ta je ale většinou považována za Isidinu a Osiridovu dceru. Ovidius ji uvádí společně s Anubidem a Apidem jako součást Isidiny suity zjevivší se Telethúse, matce Ífidy. Bastet je v egyptské oblasti občas spojována s Artemidou, častěji ale s Afroditou, neboť je také bohyní lásky a veselí. V ruce držívá, stejně jako Isis, sistrum, nástroj tanečnic. Její kult spojený s kultem Isidiným byl znám na Rhodu, v Ostii i jinde.

Jindy je Isis přímo spojována se Spravedlností přídomek *Dikaiosine*. Původ toho je možno vidět v jejím spojení s egyptskou Maat, bohyní spravedlnosti. Maat, stručně shrnuto, znamená „to, co je správné, zákon, řád, spravedlnost, pravdu“.

Z Itálie je známo spojení Isidy a Matky bohů, a to z několika nápisů pocházejících ze druhého století před Kristem. Peršané někdy nazývali Isidu „bohyní latinskou“.

Také Hekaté, bohyně Měsíce, hadů a čarodějnic, předala Isidě některé své prvky. O Isidě se také místy mluvilo jako o bohyni měsíce, ostatně o tom hovoří i Apuleius, který se modlí k Luně, načež se mu zjevuje právě Isis. Za důkaz ztotožnění bohyně můžeme považovat „...nápis...věnovaný občanem města Soloi v Kilikii ‚Hekatai Sarapidi‘ z vděčnosti za záchránění z velikého nebezpečství, asi při plavbě námořní. Na místo Isidino vstoupila tu po bok Sarapidův Hekaté, patrně ztotožněná s Isidou.“¹⁵⁶

4.7 Podoba Isidy

*„Ale sotva jsem plně zamhouřil oči, hle! uprostřed moře se vynořuje božský zjev, vztyčující obličej hodný úcty i u samých nebešťanů. A potom jsem viděl ve snách, jak ponenáhlu zářivá vidina celým tělem vystoupila z moře a stanula přede mnou...
...Především tedy: bohaté hojné vlasy, lehounce zkadeřené, byly rozhozeny sem a tam a splývaly hebce po božské šíji. Pestrý věnec rozmanitých květin pevně opoutával vrchol temene. Uprostřed něho nad čelem třpytil se bělostným svitem plochý kruh, cosi jako zrcadlo nebo spíše zobrazení měsíce, zasazené napravo a nalevo v zákruty vzpřimujících se hadů; shora přečnivaly široce obilní klasy.*

¹⁵⁶ Isis, Sarapis a božstva sdružená... s. 48

Tělo bohyně halilo mnohobarevné roucho, utkané z jemného byssu, hned skvělé jako úběl, hned žluté, jako šafránový květ, hned zase ohnivě rudé jako růže, a plášť, jenž docela oslňoval můj zrak: byl neobyčejně černý, skvěl se tmavým leskem, vinul se kolem dokola, běže spod pravé paže zpět na levé rámě jako puklina, kdežto část látky byla puštěna, splývající v mnoha náběrech dolů, a dole na lemu se půvabně vlnily kličkovité trásně. Jak na obrubě, tak na plášti samém třpytily se roztroušené hvězdy a v jejich středu měsíční úplněk vydechoval své oslnivé paprsky. Ale po celém vlnícím se obvodu onoho skvělého pláště byl pevně vetkán věnec ze všech květin a ze všech plodů.

*Dále nesla věci velmi odlišné. V pravici totiž kovovou chřestačku, jejímž úzkým plíškem, zahnutým jako pás, bylo středem protaženo několik tyčinek, a ty vydávaly jasný zvuk, kdykoliv bohyně potřásla paží. Na levé pak ruce jí visel zlatý pohár člunkovitého tvaru a nad jeho uchem, pokud je bylo viděti, tyčila se zmije, zdvíhající do výše hlavu na šíji široce se dmoucí. Její ambrosické nohy halily střevíce spletené z listů vítězné palmy.*¹⁵⁷

Apuleius bohyni přirozeně popisuje jako krásnou mladou ženu, přitažlivou a vznešenou. Bohyně se v jeho snu vynořuje z moře, což ji upomíná jednak coby božstvo spojené s mořeplavbou a mořem jako takovým, jednak připomíná, že Isis bývala uctívána též jako Afrodita, zrodivší se z mořské pěny. Na hlavě má, krom věnce květin a obilných klasů, které jsou symbolem její plodivé síly a splývání s Démétrou¹⁵⁸, také sluneční disk, který ovšem Apuleius zaměňuje s měsícem, tkvící mezi kravskými rohy, jež jsou zde zaměňovány za vzpřimující se hady. Řekové uzpůsobili symboliku svým zvyklostem a ztotožnili Isidu se Selénou, měsíční bohyní. Oba tyto znaky, sluneční disk a rohy, nese si s sebou Isis již z Egypta, kde jí je podle jednoho z mýtů dal na hlavu bůh Thovt/Hermés, když jí její syn ve zlosti strhnul s hlavy čelenku. Jinou ozdobou její hlavy býval královský diadém, neboť Isis byla uctívána jako královna nebes.¹⁵⁹

Dalším symbolem plodnosti a připomínkou matky země je věnec květů a rozličných plodů vetkaný do jejího bohatého a pestrého roucha. Hvězdy a měsíc zdobící její plášť mohou být znakem její vlády nad těmito nebeskými tělesy, neboť jak se píše v mnoha jejích hymnech, to ona jim dala jejich směr a běh.

V pravici nese kovovou chřestačku, tzv. sistrum (ř. *seistron*), které patřilo přímo mezi její atributy. Jednalo se o nástroj, jež užívaly tanečnice při tanci. Sistrum je také

¹⁵⁷ *Zlatý osel*, s. 193 - 194

¹⁵⁸ Obilné klasy podle všeho hrály jistou roli při zasvěcování do Eleusinských mystérií, ačkoliv kupříkladu Eliade se k této skutečnosti staví negativně (viz. *Dějiny náboženského myšlení I.*, s. 280)

¹⁵⁹ Diadém je zmíněn např. v Ovidiových *Proměnách*.

atributem Búbastis, egyptské kočičí bohyně, jež je považována za Isidinu dceru. Sistrum bylo pro Isidu tak příznačné, že jeho vyobrazení můžeme najít skoro všude, kde i ona našla přívržence.

Had mohl odkazovat na věčný spánek smrti a tím také na její spojení s podsvětím a říší mrtvých. Ovidius ve svém popisu Isidy rovněž zmiňuje „*cizího hada*“ v jejím průvodu, který „*jedu je pln, jenž uspává k smrti*“¹⁶⁰, je však také symbolem jejich léčitelských schopností. Had býval běžným symbolem i v římských laráriích¹⁶¹, kde pravděpodobně znamenal plodivou sílu země a tím také sliboval prosperitu domácnosti, v níž byl zpodoben.

Jindy se mezi jejími atributy objevuje i roh hojnosti, náležející původně Štěstěně, a kormidlo, které z ní dělalo ochránkyni plavby. Často je také zobrazována s šatem zavázaným mezi prsy na uzel. Dá se říci, že bohyně se přizpůsobovala prostředí, v němž se ocitala. Podle toho, s jakou bohyní byla tam i onde spojována, přebírala i její atribut či význačné rysy.

Apuleiův popis je takřka vyčerpávající. Zmiňuje hlavní a nezpochybnitelné znaky, s nimiž se bohyně běžně zjevovala. Popisuje královnu impozantního zjevu, o jejíž autoritě není pochyb. Isis byla ostatně již v Egyptě úzce spojena s faraónovým trůnem – „*v hieroglyfických znacích její jméno značilo ‚trůn‘ a její role v egyptském mýtu zajišťovala řádný sled faraónů na egyptském trůnu.*“¹⁶²

4.8 Isidiny léčitelské a jiné schopnosti

Jak již naznačeno na začátku, Isis byla pokládána za vegetační božstvo. Tak tomu zřejmě nebylo vždycky – podle Salače je její původ mnohem mlhavější, než původ Osiridův, který byl na začátku vegetačním bohem apriori. „*Poněvadž jejím synem je Horos, staré božstvo sluneční, soudí se, že původně byla bohyní nebe a matkou slunce.*“¹⁶³ Svým spojením s Osiridem se dostala blíže k vegetaci a změnila, alespoň částečně, funkci. Posléze nabývá významné role jako bohyně – manželka a bohyně – matka. Svým postupem v dějinných náboženstvích postupně nabývá nových a nových funkcí, některé jsou dominantnější, některé spíše okrajové. Některé pak ustupují do

¹⁶⁰ *Proměny*, s. 215

¹⁶¹ Malé domácí svatyně v římských domácnostech, často pouze výklenky ke zdi, sloužící povětšinou k uctívání domácích ochranných bůžků – lárů. Lárové měli také někdy podobu hadů.

¹⁶² *The Ancient Mysteries*, s. 157

¹⁶³ *Isis, Sarapis a božstva sdružená...*, s. 1

pozadí. Mnohé její schopnosti a vlastnosti jsou uvedeny v níže citované aretalogii, omezme se proto na ty, které dominovaly v lidovém myšlení.

Byla, jak již řečeno, bohyní léčitelkou. Tuto vlastnost si bohyně přinesla už ze své egyptské vlasti. „*V přiběžích o Esetě se setkáváme s léčivými zaklínadly, jaká byla součástí všedního života obyčejných Egyptanů, i běžnými zdravotními potížemi, obavami a hrozbami, s nimiž se potýkali: například porod, horečky, bolesti hlavy, nechutenství; krokodýli, hadi, štíři a zhoubní červi.*“¹⁶⁴ V jednom z mýtů se jí dokonce podařilo za pomoci lsti otrávit nejvyššího boha Re. Když jí Re dal to, co chtěla, tj. prozradil jí své pravé jméno, opět ho uzdravila. Diodóros o ní praví: „*Co se Isidy týče, Egyptané říkají, že byla objevitelkou mnoha uzdravujících léků a byla vysoce zběhlá v umění léčit; proto teď, když získala nesmrtelnost, nachází největší potěšení v léčení lidstva a těm, kdo se jí dovolávají, pomáhá, zatímco oni spí, dáváje tak jednoduše najevo svou přítomnost a dobročinnost lidem, kteří ji žádají o pomoc.*“¹⁶⁵ Bohyně se tedy v léčení přímo manifestovala a tato schopnost byla pro ni jednou z nejpříznačnějších. Vynalezla prý dokonce lék, který dával nesmrtelnost a jímž přivedla znovu k životu Hora, který se stal obětí spiknutí Titánů. V Egyptě byla proslulá zejména léčením očních chorob a mnoho vděčných „pacientů“ jí věnovalo napodobeninu očí coby votivní dar. Dokázala ale také z trestu oslepit.

Často jsou nalézány i votivní dary ve formě uší, což ale nemusí nutně znamenat vyléčení ušní choroby, ale třeba vyslyšení prosby.¹⁶⁶ Jiným úkazem, jež nalézáme ovšem i v jiných svatyních, jsou otisky chodidel, upomínající však povětšinou na to, že někdo vykonal ke svatyni pout' či jednoduše připamatovávající mystickou přítomnost božstva, jež otisklo do kamene svá chodidla. Salač uvádí jako možný výklad znak „...*mystického vidění božstva bosýma nohama, dotýkajícíma se těsně země.*“¹⁶⁷ Nejde tedy namnoze o votivní dar coby dík za uzdravení. Chodidla obrácená proti sobě pak značí prosbu o šťastnou cestu i návrat.

Řekové Isis jako léčitelku přijímají. Řecko mělo původně jen dva „léčivé“ bohy; Asklépia a jeho údajného otce Apollóna. S příchodem egyptských božstev začal být někdy Asklépios ztotožňován se Sarapidem a jeho pomocnice Hygieia (jméno značí v latině tolik, co „zdraví“) s Isidou. V Athénách a Epidauru se setkáváme s nápisy

¹⁶⁴ Hart, George, *Egyptské mýty*, Lidové noviny, Praha, 2001 (přel. Ivo Šmoldas), s. 60

¹⁶⁵ *Library of History I.* kap. 25

¹⁶⁶ Někdy se tyto prosby sdělovaly přímo do ucha boha či bohyně, pro což existuje speciální epiteton *epékoos* či *hypékoos*, tedy „naslouchající“, který naznačuje, že božstvo prosebníka vyslyšelo neb se to u něj alespoň předpokládalo.

určenými egyptským božstvům přímo v chrámech Asklépiových. V této své funkci byla uctívána ještě po příchodu křesťanství – lidé se pochopitelně, křesťané nekřesťané, neradi vzdávali možných únikových cestíček hrobníkovi z lopaty nebo alespoň od nepříjemných zdravotních obtíží. „*Slavná svatyně Isidina v Menuthis u Kanopu byla dlouho vyhledávaná i od nemocných křesťanů, dokud biskup Cyril nepřinesl tam ostatky sv. Cyra a Jana.*“¹⁶⁸

S léčitelstvím do značné míry souvisela i kouzla. Isis byla v Egyptě známa také jako kouzelnice, což se odráží v nejrůznějších zaklínadlech s ní spojených. Mýtů o Isidině kouzlení můžeme najít víc. Většina z nich má co do činění právě s léčením chorob, některé však také s přivoláváním lásky. Jedno zaklínadlo je uvedeno i na tzv. „Pařížském velkém magickém papyru“, který je uložen v Národní knihovně v Paříži.¹⁶⁹ Isis, podvedená svým manželem s jejich sestrou Nefthydou, pláče a nařiká, až jí Thovt, jehož nazývá svým otcem, poradí kouzlo, kterým přiměje Osirida, aby se k ní vrátil nazpět, aby ji miloval.

Krom božských uzdravení, zařikání a jiných tak říkajíc „klasických úkonů“, které se od božstev očekávaly, byla Isis samozřejmě také strůjkyní zázraků. Jeden z mýtů interpretovaných Ovidiem vypráví o Ligdově dceři Ífis. Na příkaz otce měla její matka, Telethusa, dítě zabít, narodí-li se dcera. Telethuse se těsně před porodem zjevila ve snu Isis a přesvědčila ji, aby dítě, jakéhokoliv bude pohlaví, přijala. Matka pak porodila děvče a všem namluvila, že je to chlapec. Otec, veden božstvem, zvolil dítěti jméno, které bylo použitelné pro obojí pohlaví. Ífis se oblékala do chlapeckých šatů a všichni ji měli za chlapce. Otec, také přesvědčen, že Ífis je chlapec, zasnoubil ji s dívkou jménem Ianthe. Když mělo dojít ke svatbě, Telethusa se modlila k Isidě o pomoc, neboť hrozilo odhalení jejího podvodu. Isis se opravdu smilovala a proměnila Ífis v chlapce, který se následujícího dne mohl s Ianthe oženit.

Ve výše zmíněném příběhu vystupuje Isis též jako ochránkyně rodiček (ačkoliv ve své promluvě k Telethuse mluví i o „oficiálním“ božstvu rodiček, Lúcině). Tato její vlastnost má rovněž původ v Egyptě. Bohyně v mýtu o Ífidě vstupuje do lidského osudu nežádána, z vlastní vůle, možno říci ze solidarity s matkou, která by byla jinak nucena zabít své dítě. Isis, sama vzorná matka, nemůže něco takového dopustit, proto se sama rozhodne pomoci.

¹⁶⁷ *Isis, Sarapis a přidružená božstva...*, s. 42

¹⁶⁸ *Isis, Sarapis a přidružená božstva...*, s. 30

¹⁶⁹ Má číslo 574

4.9 Svědectví aretalogií o Isidě jako o universální bohyni

Pokud něco vypovídá o pojetí božstva v té které době a tou kterou skupinou, již nám nemožno sledovat živě, jsou jedněmi z nejpřesnějších dokladů, k nimž se můžeme obrátit, hymny, ódy či aretalogie. Bohové byli často oslavováni nejrůznějšími chvalozpěvy, někdy za doprovodu hudebních nástrojů. Oblíbeny byly zvláště nástroje strunné, nebylo to však pravidlem. Někdy hudbu provázel i tanec. Hudbě se přisuzovala kouzelná moc a mívala i očistný význam. Přípomínkou víry v moc hudby je nám mýtus o Orfeovi. Hymnologové, skladatelé hymnů, patřili k běžnému personálu chrámů, zvláště orientálních.

Zvláštním rysem těchto literárně-hudebních náboženských útvarů je jejich ryze oslavný charakter – dochovalo se jen velmi málo těch, které by byly výrazem přímého díky božstvu. Dostatečným výrazem díky byly zřejmě dary a obětiny, antický člověk nepotřeboval stvrzovat svou vděčnost slovy, jak je tomu v mnoha modlitbách křesťanských. Šlo tedy veskrze o chvalozpěvy, zmiňující boží ctnosti (řec. *dynamis* či *arété*), tedy jejich vynikající vlastnosti či přímo zázraky.

U některých božstev bývala ve chvalozpěvech užívána Já-forma, kdy bůh doslova opěval sám sebe. To je typické i pro Isidu, jejíž mnohé hymny měly pravděpodobný původ v Memfisu a jejichž redakci se našlo hned několik na různých místech Řecka. Antonín Salač našel při výkopech v Kýmě roku 1924 aretalogii, v níž o sobě Isis hovoří jako o vládkyni celé země, která dala lidem nezměnitelné zákony, vynalezla plody země, oddělila zemi od nebe, ukázala cestu hvězdám, stanovila dráhu slunce a měsíce, vynalezla mořeplavbu...atp.

Ráda bych uvedla onu aretalogii, o níž se říká, že má původ v Memfisu. Její obsah v sobě shrnuje to, co chápeme universalitou. Zásluhy a funkce, které si v ní Isis přisvojuje, mají velmi široký záběr a přes svou nesourodost dávají poměrně ucelenou představu o všezahrnujícím božstvu, jež dává světu řád a jež určuje jeho běh. Aretalogii popisuje jistý Demétrius, syn Artemidorův, který je opsal z Memfidské stély před chrámem Héfaistovým.

„Já jsem Isis, paní nad každou zemí, a byla jsem učena Hermem a spolu s ním jsem vynalezla písmo, jak posvátné, tak lidové (démotické), neboť všechny věci by neměly být psány stejnými písmeny.

*Já lidem dala a ustanovila zákony, které nikdo nemůže změnit.
Já jsem nejstarší dcerou Kronovou.
Já jsem manželkou a sestrou Krále Osirida.
Já jsem ta, co opatřila lidem plody.
Já jsem matkou Krále Hora.
Já jsem ta, jež vychází ve Psí hvězdě.
Já jsem ženami nazývána bohyní.
Pro mne bylo vystavěno město Búbastis.
Já oddělila zemi od nebe.
Já vyznačila cesty hvězdám.
Já ustanovila běh slunce i měsíce.
Já vynalezla dění v moři.
Já učinila spravedlivé silnými.
Já spojila muže a ženu.
Já stanovila, aby žena porodila dítě v desátém měsíci.
Já ustanovila, že by děti měly milovat své rodiče.
Já vložila trest na ty, co bez přirozeného citu nakládají s rodiči.
Já spolu se svým bratrem Osiridem ukončila kanibalismus.
Já odhalila lidem mystéria.
Já naučila (lidi) uctívat obrazy bohů.
Já posvětila božské okrsky.
Já zlomila vládu tyranů.
Já učinila konec vraždění.
Já přiměla ženy, aby byly milovány muži.
Já učinila právo silnějším než zlato a stříbro.
Já ustanovila, že pravda má být považována za dobrou.
Já vymyslela manželství.
Já určila Řekům i barbarům jejich jazyky.
Já udělala přirozený rozdíl mezi krásným a hanebným.
Já ustanovila, že nic nemůže být obávanějšího než kletba.
Já vydala strůjce zla proti ostatním lidem do rukou toho, proti němuž zlo strojil.
Já zavedla trest pro toho, kdo koná nespravedlnost.
Já předepsala milost prosebníkům.
Já chráním (ctím) poctivé strážce.*

*Jen mnou pravda vítězí.
Já jsem Královnou řek a větrů a moří.
Nikdo není ctěn bez mého vědomí.
Já jsem Královnou války.
Já jsem Královnou blesků.
Já rozběšňuji i utišuji moře.
Já jsem v paprscích slunce.
Já dozírám na běh slunce.
Cokoliv uznám za vhodné, to také dojde svého konce.
Se mnou je vše rozumné.
Já osvobozuji spoutané.
Já jsem Královnou námořnictví.
Já činím splavné nesplavným (moře) kdy se mi zachce.
Já vynašla městské hradby.
Mne nazývají ustanovitelkou zákonů (Thesmophoros).
Já vyzvedla ostrovy z hlubin na světlo.
Já jsem Paní prudkých dešťů.
Já překonala Osud.
Mně naslouchá Osud.
Bud' pozdraven, Egypte, který's mne odkojil.¹⁷⁰*

Verzí této aretalogie, jak již řečeno, je mnoho. Některé prvky bývají vynechány, je změněno výrazivo či je někde něco přidáno, ale obsah bývá většinou týž. Bohyně je popisována, či se popisuje, jako univerzální a pod její vládu spadá vše. Příkladem za všechny budiž následující chvalozpěv nalezený v Medinet-Mádí:

„(Dar chrámového dozorce Agathodaimóna Ísidě a Sarápidovi)

*Já, Ísis, jedinou jsem světa vládkyní
a na obzory, moře, země pohlížím,
když žezlo mám, jsem jediná, já pohlížím.
Mě nazývají všichni božstvem nejvyšším,
jež ze všech bohů na nebi je nejvyšší.
Já všechno vynašla, i práce patří mně!*

*A soupis pod pečeti může vyjevit,
co vše jsem vynášla pro všechny na světě,
i plody k životu jsem lidem zjevila.
Zde skvělý prstenec jsem dala kolem měst
a lidem dala o všem správné ponětí.
Nic nikdy beze mne zde nebude mít vznik,
ni hvězdy toutéž drahou více nepůjdou,
když před tím nedostanou příkaz ode mne,
ni země svoje plody zjara nevydá,
když nedám souhlas já a nedovolím růst.
Kdo moh' by projevy mé moci odstranit,
či kdo by odňal sílu těmto skutkům mým? "¹⁷¹*

Isis se při bližším pohledu na uvedené aretalogie velmi podobá jiným orientálním božstvům, která si rovněž nárokovala univerzálnost. Vědoma si svého významu, nepostradatelnosti, vyvýšenosti nad svět i ostatní bohy, přejímala zvyky a tendence despotických vládců, či spíše samovládců. Isis zastiňuje dokonce i svého manžela a bratra, to ona stojí za vším. Disponuje vlastnostmi tyranů (v řeckém smyslu slova) „a přitom je opět velebena, že zbavila svět vši tyranie. Je tu nápadná shoda s helénistickým postojem monarchů, kteří sami také vládli despoticky a přitom se prohlašovali za ochránce demokracie.“¹⁷² Situace, jakkoliv se jeví paradoxní, jí v podstatě není. Jde pouze o přirozený vývoj mocenských vztahů dané v společnosti, tedy o odraz některých jejích aspektů.

Isis na svém postupu dějinami náboženství přijímala nové a nové prvky. Její vlastnosti, schopnosti a funkce měly v posledku již takový rozsah, s jakým se můžeme setkat u monotheistických bohů. Isis zde dospívá k úrovni, kdy už nesdílí post s jinými bohy, ale kdy je doslova absorbuje a oni pod její vládou takřka mizí, ztrácejí se. Skoro se zdá, jako by ambiciózní bohyně svým způsobem doopravdy žila a domáhala se vyšších a vyšších pozic. Egypťané jí dávali přízvisko *Thiouis*, značící „Jediná“. Apuleiovy informace, jsou více méně stejné – odkazují nás na situaci ke konci druhého století kladného letopočtu, v níž bohyně zaujímá skoro maximální možné pole

¹⁷⁰ Za anglického překladu, viz. *The Ancient Mysteries*, s. 173-174

¹⁷¹ *Obrázky z řeckého života*, s. 107-108

¹⁷² *Od Olympu k Panteonu*, s. 28

působnosti. Apuleius „...nám prezentuje neznámé božstvo; pak nám sděluje, že je universální, ačkoliv je uctíváno pod mnoha různými jmény a nakonec ho identifikuje s Isidou.“¹⁷³

Isis je prostřednictvím svých mnoha podob spojena v podstatě s celým tehdy známým světem. Její postavu najdeme jak v oblasti současné Dalmácie, Rumunska, Bulharska, Španělska či Británie, tak i ve vzdálené Indii. Zdá se, že byla známa nejen na březích Indu, ale pronikla až do okolí Gangy: „...o Isidě se říká, že nechává rozvodňovat Nil i Gangu...“¹⁷⁴ Indie se ostatně objevuje hned v několika dokumentech spojených s touto bohyní. Chrám Isidin nalézáme i v Arábii ve skalním městě Petra - jeho původ je patrně nutno hledat v době Hadriánově.

Není pochyb o tom, že Isis a, konec konců, do značné míry i Sarapis, měli ze všech nových božstev přišedších z Orientu na helénistickou kulturu největší vliv. Lidé se k nim obraceli jako ke spasitelům a pokud se v tehdejší době zdálo být nějaké náboženství universálním, bylo spojeno právě s jejich kultem. Isis byla fenoménem, jaký se ve Středomoří nikdy neobjevil. Byla ženskou bohyní par excellence.

Jistě stojí za úvahu, jak by se osud bohyně vyvíjel, kdyby nebyl zatlačen křesťanstvím. Je možné, že by původní polytheistické božstvo opravdu dospělo k monotheismu? Je pravdou, že ke konci čtvrtého století začala Isis pozbývat na popularitě, do značné míry přičiněním mithraistického kultu. Sarapis byl tou dobou již skoro potlačen, bohyně však přežívala v uctívání, zejména ženami. Její konec by byl časem možná neodvratný, i kdyby nepřišla éra křesťanství.

4.10 Egyptský kult a křesťanství

Křesťanství bylo oficiálně uznáno ediktem milánským v roce 313 po Kristu, což ovšem neznamenalo zrušení ostatních kultů¹⁷⁵ – ty přežívaly dál, jednak jako zažité lidové uctívání, jednak jako náboženství mnoha senátorů a politických činitelů. Jeden z císařů, Julián (361-363), se dokonce pokusil o jakousi renesanci původních božstev, jejichž uctívání podporoval, ačkoliv na poněkud filosofičtější úrovni. I jiní představitelé inteligence a aristokracie se stavěli za návrat starých tradic. Ještě roku 391 se konzul

¹⁷³ *Isis among Greeks and Romans*, s. 51

¹⁷⁴ *Isis among Greeks and Romans*, s. 55

¹⁷⁵ Již Konstantin Veliký byl ovšem aktivní v destrukci mystérijních svatyní – dal rozbořit Afroditin chrám popisovaný v Lúkiánově „reportáži“ *O syrské bohyni*, čímž rozběhl řadu podobných akcí, které v dalších desetiletích následovaly.

Symmachus radikálně stavěl proti odstranění sochy bohyně Viktorie, stojící v senátu. Těmto snahám učinil přítrž až císař Theodosios, který roku 391 s konečnou platností zakázal veškeré pohanské kulty. Tyto pak již jen tajně přežívaly na venkově, ve východních oblastech a také v Egyptě, který se jich nechtěl tak lehce vzdát.¹⁷⁶

Křesťané, vyrovnávající se s nově vzniklou situací, nacházeli v cizích kultech pochopitelné podobnosti se svou věroukou¹⁷⁷, popřípadě se židovstvím, k němuž měli blízko. Tyto podobnosti mohly vzniknout jak nepřímým vlivem vedle sebe existujících náboženských představ, tak prostým paralelním vývojem. „*V každém z různých kultů bylo už něco, co se podobalo křesťanským představám a co bylo jen třeba modifikovat a doplnit.*“¹⁷⁸ Jako příklad lze uvést Sarapidův chrám v egyptské Alexandrii. Roku 391 po Kristu byl tento Sarapeion napaden davem, vedeným biskupem Theofilem, a vypálen. Ctitelé Sarapida měli však v podstatě štěstí v neštěstí – křesťané mezi hieroglyfy na stěnách objevili *anch*, znamení života, známý též jako Amonův kříž, dosti podobný kříži křesťanskému. Tato podobnost a podobný výklad znaku – „život“ – usnadnily mnoha „pohanům“ přestup ke křesťanství. *Anch* tak přešel do koptského křesťanství jako varianta kříže křesťanského.

Také v Isidě nacházeli křesťané cosi „svého“. Byla spojována s Pannou Marií, jak pro svůj pohnutý osud, tak pro své vlastnosti – byla nebeskou královnou, bojovnicí proti zlu, ochránkyní, léčitelkou...a v neposlední řadě matkou boha. Některé její sochy zobrazující ji s malým Harpokratem na klíně přímo evokují podobnost s Pannou Marií. Rohy, které nese Isis na hlavě, jsou často jediným odlišujícím prvkem.

¹⁷⁶ Na některých místech se kulty udržely až do šestého století.

¹⁷⁷ Například Isis zobrazovaná s malým Harpokratem, služba božstvu chápána jako vojenská služba, či litanie jako obdoba aretalogií.

¹⁷⁸ *Od Olympu k Pantheonu*, s. 53

5 Mystéria¹⁷⁹

Antická mystéria jsou pro nás dodnes zastřena tajemstvími. Mnohé skutečnosti z tohoto prostředí jsou neznámy, neboť podléhaly i v době svého největšího rozkvětu přísnému utajení. Jen velmi zvolna se nám daří odhalovat tajemný svět helénistických kultů, a není příliš velká šance, že se nám to někdy podaří docela. „*Množství zpráv o mystériích a existenci jejich svatyní je obrovské, ale jejich vypovídací hodnota o cestě zasvěceného k jeho bohu a o tom, co zasvěcení přinášelo, je nepatrná.*“¹⁸⁰ Vynesení tajných informací mimo mysterijní kult mohlo být, a také někdy bývalo, trestáno smrtí. Podnětem pro proces se stávalo obvinění pro „...*předvádění v soukromí scény z mystérií, pro prozrazení jejich obsahu, pro oslovení nejvyššího velekněze z Eleusiny jeho původním občanským jménem, pro přestoupení nějakého zákazu v průběhu mystérií atp.*“¹⁸¹

Ve své době představovala mystéria alternativu k zavedenému konvenčnímu a poněkud přežilému uctívání olympských božstev, které již nestačilo uspokojovat duchovní potřeby řeckého člověka. Krom mystérií se lidé uchýlovali též k theosofickým či okultistickým společnostem a v neposlední řadě také k pověrám a magii. Na rozdíl od těchto poněkud temnějších praktik byla mystéria sice obestřena hávem tajemnosti, ale jejich základní ideou bylo dobro v pozemské i nepozemské podobě. Byla tedy na hony vzdálena od magického vyvolávání démonů a obdobných, širokou veřejností ne zrovna vítaných, úkonů.¹⁸²

Jejich největší popularitu zaznamenáváme zhruba ve druhém století po Kristu, ale rozšířena byla již v pozdním helénismu. Co do „řecky vykládaných“ orientálních mystérií máme nejstarší psané doklady z období římského císařství. Některým mystériím, například Dionýsovým¹⁸³ či Démétriným, se připisuje helénský původ, ale v tomto ohledu není prakticky nic jisté a můžeme jen hádat. Časem začíná do řecké oblasti proudit množství mystérií cizích, která navazují na starší obřady. Tyto pak vyvíjejí novou, duchovněji úroveň chápání a jejich tradice jsou nově vykládány.

¹⁷⁹ Pojem *mystérion* – tajemství - má svůj původ v řeckém *myó*, jež značí „zavřít oči“ či „držet jazyk za zuby“. Dostálová-Hošek uvádějí též *emýsa*, „sevřel jsem“, *mystérion* je podle nich stav po stažení rtů nebo očí, takže stav posvátného ticha.

¹⁸⁰ Dostálová, Růžena a Radislav Hošek, *Antická mystéria*, vydání I., Vyšehrad, Praha, 1997, s. 11

¹⁸¹ *Antická mystéria*, s. 33-34

¹⁸² Spojení některých mysterijních obřadů s krvavými oběťmi vypovídá spíše o řídkých výstřelcích polozločineckých fanatiků než o obecné praxi.

¹⁸³ Podle Eliadeho, *Dějiny náboženského myšlení II.* s. 249, je Dionýsův kult jediným mysterijním uskupením, majícím původ v Řecku.

V období expanze helénistické kultury do okolního světa, zejména do Orientu, začínaly se vedle tradičních mysterijních kultů objevovat také kulty východní provenience, které se poměrně rychle zabydlely v novém prostředí a získaly si nemalou popularitu. Patří mezi ně např. kulty Kybely a Attise, Adónidův, Mithrův a v neposlední řadě Isidin a Osiridův. Tyto kulty byly vesměs universalistické, neorientující se na nějakou vyhraněnou skupinu, ale zpřístupňující se všem. Zasnivení do mnohých z nich ovšem často znamenalo vynaložení nemalých prostředků, proto se zasnivení stávali vesměs pouze lidé zámožní, zpravidla z vyšších a středních vrstev. Rozšíření oblíbenosti kultů mezi vojskem je zaznamenáno až v době římské. Mysterijní kulty, zvláště egyptského původu, se staly módní záležitostí. V jednom období se dokonce helénistickým světem šířilo jakési přesvědčení o tom, že egyptské hieroglyfy obsahují pravou duchovní moudrost a že Egypťané a Chaldejci mluví jazyky sakrálními. Podobné fenomény můžeme zaznamenat i v současnosti, hlavně ve spojitosti s nejrůznějšími dálněvýchodními praktikami. *Nihil novum sub sole.*

Součástí mystérií byly veřejné slavnosti, každodenní kult a tajné rity iniciačního charakteru. Mystérií samotných se mohli přirozeně účastnit pouze ti, kteří jim byli zasnivení. Zasnivení předcházely zpravidla půst, askeze a vůbec zdržování se všelikých rozkoší. Kandidát mystérií musel předstoupit před božstvo očištěn od nánosů světských radovánek. Nadále se pak od něj předpokládalo, že bude svou mysterijní zkušenost prohlubovat vyššími stupni zasnivení, že se bude účastnit předepsaných obřadů a hlavně, že uchová tajemství tajných obřadů. Zasnivení tvořili jádro citelů božstva. Mezi sebou se znali a tvořili uzavřené společenství, ačkoliv není podrobnějších dokladů, nakolik se k sobě hlásili či si pomáhali ve veřejném životě. V takovémto společenství většinou nebylo rozdílu mezi svobodnými a nesvobodnými a mezi rasami nebo pohlavími.

Důležitým prvkem mystérií byl příslib spásy, resp. individuální spásy. „*Božstva, o nichž se soudilo, že poznala smrt a zmrtnýchvstání, byla člověku mnohem bližší, než bohové obce.*“¹⁸⁴ Právě smrt a zmrtnýchvstání byly zřejmě častým motivem zasnivení rituálů. Inicie nesla prvky jakéhosi *imitatio dei*, jejichž podrobnosti nám však povětšinou zůstávají skryty – iniciace byly tajné a kandidát mystérií se zavazoval přísahou, že o tajemstvích mu zjevených pomlčí. Občas bylo ostatně záhodno pomlčet i o samotné účasti na mystériích, neboť helénističtí úředníci pohlíželi ze začátku zvláště na nové a nezaběhnuté kulty poněkud s nedůvěrou.

„Při mystériu se vyprošovala přízeň božstva, ovládajícího běh života a také dění v přírodě. U řady kultů je hlavní patronace nad úrodou, protože právě ona přináší lidskému rodu sílu a blahobyt...Mystériem se usilovalo o nejtěsnější přiblížení božstvu a splynutí s ním, aby tak mohla být i lidským pokolením sdílena božská nesmrtelnost.“¹⁸⁵

Mnoho lidí se nechávalo zasvěcovat ne z náboženského zanícení, ale prostě proto, že jim z toho kynulo výhodnější posmrtné postavení. O Diogénovi ze Synópy se říká, že se nechal zasvětit, neboť mu připadalo hloupé, aby průměrný zasvěcenec měl v podsvětí lepší místo, než člověk významný. Zasvěcení bylo sice poněkud nákladné, ale tomu, kdo na ně měl, kynula docela lákavá perspektiva, totiž být „spasen“ i přes absenci jakýchkoliv zásluh, tedy pouze tím, že podstoupí zasvěcení. Důraz byl kladen spíše na vnější projevy, jako půst či rituální očišťování, než na vnitřní čistotu a řádný život.¹⁸⁶ Trochu to připomíná kupčení se spásou, jaké kdysi podporovala církev ve formě odpustků.

Na konci helénismu nastala jakási multimysteriální tendence. Mystéria postrádala onen snad poněkud sobecký rys poutat člověka k jednomu božstvu, což umožňovalo nechat se zasvětit hned několika božstvům. Zdá se, že takovýchto několikanásobných zasvěcenců bylo v oné době mnoho – přece jen, čím většímu množství bohů byl člověk zasvěcen, tím lépe o něj mohlo být posmrtně postaráno.

U Isidiných mystérií bylo zřejmě běžnou praxí, že si bohyně za pomoci snu vybírala svého adepta sama. Apuleius píše o tom, že bohyně si vybírá často ty, co již prošli čas svého života, stojí na prahu smrti a je jim tedy možno svěřiti velika tajemství. Ovšem vůlí mocné bohyně jsou „znovuzrození“ a navracejí se znovu do života. Těžko soudit, zda to znamená, že zasvěcenci bývali věku pokročilejšího nebo zda byli nějakým způsobem „vyrváni ze spárů smrti“. Možný je obojí výklad.

Egyptská mystéria se od řecko-římských v mnohém lišila a je dobré ve zkratce zmínit, o čem byla. Tato mystéria představovala jistou dramatizaci následnictví s využitím komplikovaného mýtu. Zemřelý faraón byl vystřídán jiným, který však byl stále s mrtvým předchůdcem spojen. Objevovaly se motivy pohřebního obřadu a mumifikace. Egyptané věřili, že ten, kdo zemřel, bude po smrti žít a spojí se

¹⁸⁴ *Dějiny náboženského myšlení II.*, s. 247

¹⁸⁵ *Čtení o antice*, s. 94

¹⁸⁶ Vnější rysy působily opravdu na tehdejší dobu trochu asketicky – omezené požívání vína, lněné oděvy či zákaz květnatých rouch, to byly požadavky zdůrazňované již v egyptském prostředí kultu. Plútarchos se o tomto odříkavém způsobu života zasvěcenců zmiňuje ve druhé kapitole svého pojednání *Isis and Osiris*.

s Osiridem, vládcem podsvětí. V toto duchovní vzkříšení mohl doufat každý, šlechtic i obyčejný člověk.

5.1 Zasněcování do Isidiných mystérií

Součástí mnoha mystérií byly rituální tance. Ty se konaly zpravidla veřejně a pohybovaly se od extatického bakchantského víření až po důstojná procesí, v nichž byl formou tance pro veřejnost prezentován obecně přijímaný mýtus.¹⁸⁷ Tyto veřejné exhibice předcházely samotným zasněcovacím obřadům, jež byly vyhrazeny pro zasněcovence a kněží daného mystéria. Mystéria samotná, jak již poznamenáno výše, byla tajná.¹⁸⁸ Zachovaly se nám pouze náznaky toho, co se při nich mohlo dít. Apuleius nám nicméně zanechává alespoň popis toho, co se dělo před samotným zasněcováním.

Nejprve byly vykonány očistné obřady - adept mystérií byl vykoupán v lázních, kněz potom pronesl příslušné modlitby a skropil adepta svěcenou vodou. Pak mu bylo před sochou bohyně sděleno „cosi tajného, co nesmělo být vyslovením zasněcoveno“ a zároveň se mu dostalo nařízení, aby se po deset dní zdržoval masa a vína. Po těchto deseti postních dnech mohlo být přistoupeno k mysterijnímu obřadu. Ten se konal v noci a jeho nedílnou součástí bylo pravděpodobně, jako u mnoha jiných mystérií, symbolické líčení, „zpřítomňování“, klíčových momentů mýtu. Večer před zasněcováním se budoucímu zasněcovenci dostávalo darů. Z příslušných prostor odešli všichni nezasněcovení, adept byl oděn lněným rouchem a veden do nejvnitřnější svatyně. A zde nastává ona tajná část. Apuleius o ní píše: „Přiblížil jsem se až k rozhraní života a smrti, vstoupil jsem na práh Proserpinin, projel všemi živly a vrátil se nazpět. O půlnoci jsem viděl slunce zářící běloskvoucím svitem. K bohům podsvětním i k bohům nebeským jsem přistoupil tváří v tvář a kořil jsem se jim z největší blízkosti.“¹⁸⁹ Jediné, co uvádí coby konkrétní součást obřadu, je, že během něj změnil dvanáctkrát svrchní roucho.

Ráno po obřadu vystoupil Lucius na „veřejnost“ v chrámu v posledním dvanáctém rouchu, nazývaném zasněcovenci „rouchem Osiridovým“, protkaném vyobrazeními rozličných zvířat jako indickými draky či hyperborejskými ptáky nohy (počet rouch měl možná ukazovat na počet znamení zvěrokruhu či na počet hodin strávených v podsvětí).

¹⁸⁷ Například v Eleusínských mystériích

¹⁸⁸ Porušení mlčenlivosti ve věci mystérií bylo vzácné. Jedním z mála doložených příkladů ke Alkibiadův případ, kdy tento předváděl obřady svým přátelům ve svém domě. Byl tak obviněn ze zesměšňování bohů Démétry a Kory, jichž se předváděné obřady týkaly. Následně mu byl zkonfiskován majetek a byl kněžními a kněžkami proklet.

V pravé ruce držel pochodeň a na hlavě měl palmový věnec. Takto se postavil na stupínek, závěsy okolo něj byly rozhrnuty co opona a lidé se naň chodili dívat. Poté nastala hostina a novopečený zasvěcenec oslavil den jako by měl narozeniny. Třetího dne poté se konala ještě obřadní přesnídávka a bylo dokončeno zasvěcení.

Je zřejmě navždy nezodpovězenou otázkou, co se při vlastním obřadu odehrávalo. Názory na jeho průběh se liší; jedni hovoří o parapsychologických zkušenostech, ba i o hypnóze, jiní se domnívají, že adept při zasvěcení procházel, provázen knězem – mystagógem, do hlubin telestéria, zasvěcovacích prostor, kde mu bylo spatřit vyobrazení podsvětních bohů. Odtud pak stoupal opět podél vyobrazení božstev, ovlivňujících pozemský běh nahoru, k vyobrazení Isidy, která stála nad nimi všemi. Na jeho výstupu ho zřejmě doprovázelo mocné světlo, jež mělo podtrhnout atmosféru setkání s bohyní. Apuleius píše o slunci, jež uviděl zářit o půlnoci – to může být připomínka starých egyptských mýtů, v nichž slunce v noci putuje podsvětím. Pokud můžeme tomuto výkladu věřit, pak, když Lucius zahlédl slunce o půlnoci, musel se nutně nacházet v podsvětí. Důmyslné zařízené telestérií umožňovalo kněžím dozajista prudce zapůsobit na psychiku jedince, již tak podrážděnou předchozím odříkáním a očekáváním. To vše mělo za účel umožnit mu nevšední zážitek, který by nemohl hned tak pustit z hlavy.

Ať už se měly věci doopravdy jakkoliv, zasvěcenci neměli pochybnosti o své privilegovanosti, neboť věřili, že obřady, jež podstoupili, změnily nejen jejich úděl časný, nýbrž i ten posmrtný. Iniciale měla kandidátovi mystérií zaručit ochranu daného boha a umožnit mu ztotožnění s božstvem již za jeho života.

Zasvěcení do Isidiných mystérií bývalo zřejmě běžně doplňováno i zasvěcením do mystérií Osiridových, jak zjišťuje i Lucius poté, co se mu ve snu opět zjevuje bohyně a nabádá ho k novému zasvěcení. Na jeho dotazy mu kněží odpovědí, že je „...zasvěcen jen v mystéria bohyně Isidy, není však dosud osvícen mystériemi mocného boha, nejvyššího Otce bohů, nepřemožitelného Osirida.“¹⁹⁰ Božstva spolu sice byla nedílně spjata, ale zasvěcení bylo odlišné. Pokynu k zasvěcení i označení zasvěcovatele se dostává Luciovi opět ve snu. I zde hovoří Apuleius o desetidenním půstu a o „osvícení za nočních obřadů“, ale podrobnosti již neuvádí, stejně jako u třetího zasvěcení, jehož účel a předmět není popsán, snad se jednalo o zasvěcení v římské odnoži kultu. Je zde pouze jakási zmínka o tom, že Isidiných slavností pro zasvěcence se zasvěcenec nemohl

¹⁸⁹ Zlatý osel, s. 205

¹⁹⁰ Zlatý osel, s. 208

účastnit bez „šatu bohyně“, zřejmě součástí zasvěcovacího obřadu, a zdá se, že na příslušných místech se bez něj nemohl k bohyni ani modlit.¹⁹¹

5.2 Mysterijní symbolika smrti

Prvek smrti a vzkříšení nacházíme u všech známých mystérií. Určitý výklad této symboliky smrti poskytuje např. Konrad Dietzfelbinger ve své knize *Školy mystérií*: „Když je duch v člověku nevědomý a nečinný, tak je pravý člověk ‚mrtev‘, jak se vyjadřují školy mystérií. Jde o to probudit jej znovu k životu. To je možné jen cestou mystérií. Na jedné straně musí síla ducha působit na tohoto vnitřně ‚mrtvého‘. Musí do něho proudit světlo ducha a ‚zažehnout‘ vnitřního člověka. Tím se stane program ducha vědomým a účinným a opravdový člověk ‚povstává‘. Na druhé straně musí ‚nepravý‘, na světy smyslů a stínů orientovaný, sebevztahný člověk slábnout, aby mohl ‚povstat‘ opravdový člověk.

Také...na slábnutí sebevztahného člověka se může vztahovat symbolika života a smrti. Slábnutí a mizení ‚nepravého‘ člověka je totiž často označováno jako ‚umírání‘. Jen ‚smrtí‘ ‚nepravého‘ člověka může povstat opravdový člověk. ‚Smrt‘ nepravého člověka – to je zrušení výlučné vazby na první a druhý program, na svět pomíjivých jevů a na svět karmy a stínů. Žák mystérií pociťuje toto zrušení skutečně jako ‚umírání‘, jako ‚smrt‘. Hrouť se totiž jeho dosavadní jistoty, jeho sebevztahnost, jež tvořila jeho dosavadní identitu, je vykořeněna. Jen tak se může stát ‚program‘ ducha vědomým a aktivním. Žák mystérií pociťuje tento proces jako nový život, který roste zpod ruin toho starého. Jeho stará identita je nahrazena touto novou, která v něm však odevždy již byla přítomna.

‚Smrtí‘ ‚nepravého‘ člověka je ‚smrt‘ pravého člověka zrušena. ‚Smrt‘ ‚nepravého‘ člověka je předpokladem života člověka pravého.“¹⁹²

Luciova cesta v oslí podobě je proto jakýmsi umíráním starého Lucia a ožíváním nového. Jak v jedenácté kapitole přiznává, stanul až na okraji života a smrti a ocitl se na hranici podsvětí. Člověk, který při zasvěcení prochází uvědoměním smrti (nebo, bráno z pohledu opravdu oddaného zasvěcence, smrtí o sobě samou), je pak uchráněn děsu ze smrti opravdové. Jeho pohled na život se změní, změní se úhel pohledu, z nějž sleduje dění okolo sebe a na jehož základě se staví ke svému vlastnímu konci. Co jsme

¹⁹¹ Zlatý osel, s. 210-211

poznali, to nás již neděsí, nebo alespoň tolik neděsí, jako to, co pouze matně tušíme a čeho zkušenost nemáme. Vědomí božstva a jeho ochrany, jeho důvěrné přítomnosti, je jedním z faktorů, který činil mystéria přitažlivými.

Pojmy smrti a znovuzrození byly svým způsobem atraktivní i pro křesťany. Snažili se chápat mystéria na základě křesťanské nauky, což se však ukázalo být lichým. Zmrtvýchvstání v antických kultech a to, jež hlásali křesťané, se od sebe diametrálně lišilo. Překonání smrti se v mystériích vztahovalo toliko na aktuální „přiblížení se podsvětnímu prahu“ při zasvěcování, nicméně zasvěcenci, kteří zemřeli, byli nuceni zůstat mrtvými, zmrtvýchvstání v Kristově pojetí se zde nekonalo. Vždyť i Usire, ač oživen, byl nucen setrvat v podsvětí a jen zřídka se ukazoval na zemském povrchu.

5.3 Vztah eleusinských mystérií k mystériím Isidiným

5.3.1 Eleusinská mystéria

Démétrina mystéria konaná v Eleusíně¹⁹³ jsou jedna z nejznámějších. Šlo o poměrně starý kult sahající až do mykénské doby, jenž v období helénismu zaznamenal nebývalý rozkvět, jdoucí ruku v ruce s popularizací jiných mysterijních uskupení a mající po dlouhou dobu značný vliv na širokou vrstvu obyvatelstva. Kult byl potlačen až křesťanstvím v pátém století.

Zasvětit se mohl dát teoreticky každý, kdo neměl na svědomí vraždu a nemluvil „barbarsky“. Šlo totiž o správné vyslovení řecké formule a je tedy možné, že prostě stačilo ovládat sdostatek řečtinu.

Mystéria měla výrazně vegetativní charakter – byla založena na mýtu o únosu Kory¹⁹⁴, Démétriny dcery, podsvětním bohem Hádem, jenž se po dohodě s Diem rozhodl pojmout ji za choť. Jako mnohá jiná mysterijní božstva i Démétér zoufale „bloudila“ a „hledala“ dceru a nedotkla se božského pokrmu. Desátého dne bloudění jí Hekaté, bohyně měsíce, prozradila, že Koru unesl Hádes. Tuto informaci později potvrdil i Hélios. Démétér pak odešla přestrojena za stařenu do Eleusiny, kde ji našly dcery královny Metaineiry a ta ji přijala za kojnou pro svého syna Démofóna. Démétér se z vděčnosti (nebo možná z touhy nahradit ztracené dítě novým a zároveň z pomsty

---

¹⁹² Školy mystérií, s. 14 - 15

¹⁹³ Eleusis leží u moře blízko Athén.

¹⁹⁴ Jméno značí prostě „Dívka“

ostatním bohům tím, že učiní ze smrtelníka boha) pokusila učinit dítě nesmrtelným; přes den je potírala ambrózií a v noci vkládala do ohně, což ale Metaineira odhalila a pokusila se syna z ohně zachránit, čímž přerušila započaté kouzlo. Rozhněvaná bohyně se dala poznat a odešla z královnina domu.

Na Démétrin příkaz pak obyvatelé Eleusiny vystavěli chrám, do nějž se uchýlila. Ve svém žalu nad ztrátou dcery však způsobila neúrodu a hladomor a připravila tak ostatní bohy o oběti. Zeus, vida, že nemá jinou možnost než se pokusit Démétér usmířit, rozhodl, že po dvě třetiny roku bude Kora se svou matkou na zemi a po zbývajících třetinu v podzemí jako Persefona se svým manželem Hádem. Démétér poté obnovuje plodnost země a bohové jsou opět spokojeni s oběťmi. Eleusiňané dostanou obětní řád a je jim svěřena posvátná služba bohyni. Prvního zasvěcení do kultu, a to samotnou bohyní, se dostává Triptolemovi, Eumolpovi a Keleovi, jejichž rody nesou nadále kněžskou tradici.

Podle Gravesovy verze¹⁹⁵ poslal Zeus Démétře smířlivý vzkaz, a to po Isidě. Zde tedy vystupují obě bohyně každá sama za sebe.

Samotná mystéria jsou rozdělená na tzv. malá a velká. Při malých jarních mystériích byla oslavována Kora/Persefona navracející se do podsvětí. Svátek v mnohém připomínal *thalysia*, starobylé žňové slavnosti. Velká mystéria se konala na podzim o svátku podzimní setby, *thesmoforiich*, a byla zasvěcena Démétře.¹⁹⁶

Eleusinská mystéria měla zřejmý vliv na ustavení mystérií egyptských božstev, neboť z jejich původní vlasti nemáme žádné zprávy o zasvěcování laiků do kultů. Zasvěcování byli, pochopitelně, kněží, ale k běžnému uctívání nebylo zasvěcení zapotřebí. Mysterijní pojetí kultů přinesla až helénisace.

5.3.2 Isis a Démétér

Při vytváření Sarapidova kultu byl nápomocen Timotheos z Eleusínských Eumolpovců, rodiny s dlouhou tradicí Démétriných kněží. Není proto divu, že v obou kultech je možno spatřit určité analogie. Mystéria Démétrina sloužila Isidiným za vzor a Řekové, koneckonců, obě bohyně často ztotožňovali.

„Mýty o Démétře a helénistické Isidě vykazují podobné motivy: bloudící bohyně usilující o scelení rodiny, nebeská královna přijímající domov na zemi v paláci

¹⁹⁵ *Řecké mýty*, s. 87

¹⁹⁶ Aby se mystérii mohli zúčastnit i příslušníci jiných států, bývalo v případě bojů vyhlášováno pětapadesátidenní příměří.

pozemské královny, napadení nepoznané bohyně vyděšenou matkou ústící do ztráty nesmrtelnosti jejího syna, epifanie bohyně, navrácení ztraceného člena rodiny a konečné zakotvení v nebeském domově.“¹⁹⁷

Hlavní rozdíl mezi mystérii Démétrinými a Isidinými spočíval v tom, že první jsou vázána takřka striktně na jedno místo – Eleusis, kdežto Isidin kult sídlil na mnoha místech, zejména ve městech. Jiným kontrastem je také Démétrina provázanost s venkovským lidem oproti Isidině „městskosti“. Isidina mystéria rovněž vykazují mnohem větší univerzálnost a širší přístupnost, což ovšem částečně zapříčinilo i velké množství svatyní jí zasvěcených a státní podpora Sarapidova kultu. Zasvěcování do eleusinských mystérií však nebylo zdaleka tak nákladné, jako bylo zasvěcování Isidě a Osiridovi.

Jako shodný lze vidět prvek vyvolenosti zasvěcenců – kdo zemře zasvěcen, bude zastávat v Hádu prominentní postavení a bude pod osobní ochranou bohyně. Isis i Démétér disponují spásnou mocí. Také zemědělský charakter je jim oběma společný. V obou mýtech se nachází starý vzor vykládající „stvoření zrna smrti“. Mrtvý a pohřbený Osiris vzklíčí a dá život obilí, stejně tak se objevilo obilí po příhodě s Persefonou, která, ač nesmrtelná, odchází do podsvětí, které zde symbolizuje smrt. „Četné texty a výtvarné památky dosvědčují, že obilí opatřila Démétér až po dramatu s Persefonou...Prastarý myticko-rituální scénář, jehož pokračováním a rozvinutím byla eleusinská mystéria, hlásal souvislost mystického řádu hieros gamos s násilnou smrtí, zemědělstvím a nadějí na blaženou existenci v záhrobí.“¹⁹⁸

V souvislosti s mystickými zážitky temnoty a světla při zasvěcování do těchto mystérií, které zmiňuje Themistios, se uvažovalo, zda podobně, jako tomu bylo u mystérií Isidiných, nesestupoval adept symbolicky do podzemí, aby pak zase stoupal do světla, ale vykopávky žádné podzemní prostory v Démétrině svatyni nepotvrdily. Můžeme se tedy domnívat, že zde šlo o vjemy vyvolané jinými prostředky.

Démétér byla oslavována jako bohyně-matka. Byl to jeden z jejích výrazných rysů, který se promítl i do postavy pohelénističtělé Isidy, jejíž drama bylo sice jiné, tedy nikoliv jako matky, nýbrž jako manželky, ale po příchodu mezi řecká božstva se její síla stala silou mateřskou, ochraňující, což se odráží i v Apuleiových slovech modlitby: „Bohyně svatá...ty prokazuješ sladkou něhu mateřskou ubohým v jejich nehodách...“¹⁹⁹

¹⁹⁷ Helénistická náboženství, s. 71

¹⁹⁸ Eliade, Mircea, *Dějiny náboženského myšlení I. Od doby kamenné po eleusinská mystéria*, OYKOYMENH, edice OIKÚMENĚ, vydání I., Praha, 1995., s. 275-276

¹⁹⁹ *Zlatý osel*, s. 206

5.4 Mystéria a současnost

Bylo by chybou domnívat se, že školy mystérií jsou věcí čistě minulou. Dodnes se s nimi lze setkat, například v podobě nejrůznějších východních (a pseudovýchodních), theosofických či antroposofických skupin, skupin odvolávajících se na rosenkruciánskou tradici atp.

Součástí vstupu do škol mystérií jsou jednak zasvěcení, jednak zkoušky. Zasvěcovací rituály jsou odlišné školu od školy, neboť se vesměs jedná o symbolické úkony, pocházející buďto přímo od osoby zakladatele nebo vážící se na způsob výkladu světa, který ta či ona škola zastává. Jakkoliv se však forma zasvěcení, závislá na myšlenkové a kulturní oblasti školy, liší, obsah bývá obdobný – nahlédnutí za hranici dosud chápaného a posunutí se na jinou úroveň myšlení či vnímání. „*Při pohledu zevnitř se ukazuje, že jsou za vnější slupkou učení skryty ty samé pravdy.*“²⁰⁰

Zasvěcení samo o sobě nezaručuje nějaký markantní duchovní posun, je pouze odrazovým můstkem k vyššímu pochopení. To, jak si zasvěcenec vede, mohou prokázat zkoušky, jež je mu po čase vykonat. Nejedná se ovšem vesměs o zkoušení těmi, kdo se dostali ‚duchovně výš‘, ale o zkoušky, jež zasvěcenci připravuje jeho vlastní Já a ukazuje mu tak, nakolik se mu podařilo odpoutat se od sebevztáznosti a které překážky ve vývoji je mu ještě nutno překonat. Jediné ‚opravdové‘ přezkoušení představiteli mysterijní školy se většinou koná při vstupu kandidáta, jehož pohnutky pro zasvěcení je nutno ověřit, aby se zabránilo přívalu těch, co touží po účasti na mystériích z pouhé zvědavosti nebo ze zjištěných důvodů.

„*Celá cesta žáka mystérií vlastně sestává z řetězu zkoušek. Ustavičně se bude setkávat se stále novými rysy jeho bytosti tkvící ve smyslovém světě i s novými aspekty démonického světa.*“²⁰¹ Úkolem školy mystérií je pomoci žáku při případném selhání a podpořit ho v chůzi po správné cestě.

Většina mystérií operuje s pojmy jako jsou „karma“, „posmrtný život“ či „reinkarnace“. Dá se říci, že zasvěcenci chápou svět na třech úrovních existence, jimiž jsou svět smyslů, svět (mezi)světů démonů a stínů a svět duchovní. Školy mystérií se pokoušejí ustavit spojení mezi dvěma prvními světy a světem duchovním. „*Představují program, jenž povrchu dává duch, přetvářejí tento program do symbolů a znaků, aby jej povrchní vědomí mohlo pochopit. Člověku také předvádějí duchovní síly vyšší*

²⁰⁰ Školy mystérií, s. 23

skutečnosti, aby mohl rozvinout vědomí, které mu umožní spojení s ní. Spojení skrze hloubky a propasti světa osudu a démonů. ²⁰²

Cílem žáka mystérií je vymanit se z okovů vnějšího smyslového světa a oddat se řádu světa duchovního, který je světem pravého Já. To je dlouhodobý proces, cesta, jejíž zvládnutí závisí na vytrvalosti a schopnostech daného jedince. Mnohdy jde o cestu celoživotní (a zůstaneme-li u terminologie a učení, z nichž mnohá mystéria vycházejí, pak může jít o cestu na životů několik). Dá se říci, že toto chápání mystérijních skutečností přetrvává již od starověku. Pokud se něco změnilo po stránce vnějškové, stránka vnitřní zůstává v podstatě stejná.

---

²⁰¹ Školy mystérií, s. 19

²⁰² Školy mystérií, s. 12

6 Teorie „egyptského spiknutí“

Diodóros popisuje Isidu a Osirida jako božstva, jimž je nutno přisoudit mnohou zásluhu na lidském bytí. Dali světu řád, jež před tím neměl, a uspořádali jej do přijatelné podoby. Zamezili kanibalismu, naučili lidi obdělávat půdu, šatit se a stavět města, dali jim zákony, písmo a mnoho dalších vymožeností, které lidstvo předtím neznalo. Tato tvrzení se objevují ovšem již u starších pisatelů a jejich příčin je mnoho. Isis a Osiris prodělali od doby svého vzniku nespočetně inovací. Z chtonických božstev s návazností na podsvětí se „vypracovali“ až na sám vrchol božské hierarchie (Isis přitom o stupínek výš než Osiris/Sarapis, a to pro svou popularitu). Řecké přistěhovalectví vneslo do Egypta nové božské vzory, čímž byl učiněn jeden z prvních kroků nutných k synkretisaci. Synkretisace mívá za následek mimo jiné obohacení, což se v tomto případě projevilo obzvláště zřetelně. Isis a Osiris začali vstupovat do obecnějšího povědomí, o čemž svědčí některé výše citované Hérodotovy pasáže. Po nástupu Ptolemaiovců k moci se pak dominující božstva stala předlohami pro vznik nového kultu, který ještě více zvýšil jejich popularitu. Bozi, především pak Isis, se tak dostali do popředí nejen ve vlastní zemi, ale také v zahraničí.

Občas vyvstávají otázky po příčinách jejich obliby a existují teorie od nejnevinnějších až po ty takřka konspirativní. Podobnou teorii zmiňuje i Solmsen, ačkoliv doznává, že jí sám příliš nevěří. Hovoří se v ní o tom, že Egyptané po zabrání země Ptolemaiovcí, aby trochu pozdvihli sebevědomí podrobeného národa, začali vyzdvihovat své bohy jako nejstarší a nejoriginálnější, ze kterých pak později jiné národy odvodily svá vlastní božstva. Do postavy Osirida tak například přešly skoro všechny Dionýsovy zásluhy a jeden bůh se tak stal druhým proto, aby mohl být vyvýšen nad svého řeckého protějška. Tyto přetvořené mýty měly být určeny speciálně pro „potřebu“ Řeků přicházejících poznat Egypt. Mělo jim tak být naznačeno, že vše, co je na světě dobrého a užitečného, pochází vlastně odtud. Úvahy o původu civilisace byly tou dobou v módě a kněží si byli dobře vědomi toho, že jde o dobrý způsob, jak na Řeky „udělat dojem“.

Pokud by tomu tak bylo, dalo by se spekulovat, že Egyptané našli slabý článek v řecké mytologii – absenci božstva, pod jehož patronaci se daly shrnout lidské výtěžky i dary přírody, jež si člověk „uchočil“. Podle Řeků kupříkladu Athéna dala lidem olivovník, Hermés lyru, Héfaistos byl zase patronem zámečníků, Apollónovou

doménou byla hudba, poezie a věšteství atd., o žádném z bohů se však nedalo říci, že právě on odpovídá za světový řád, za to, že lidé jsou, jací jsou, že žijí tak, jak žijí, těší se vědám, uměním, jednoduše že byli přivedeni k civilizaci. Kdo to všechno vymyslel? Musel to být mocný a moudrý bůh, protože ty věci jsou dobré a lidem prospěšné.

Isis a Osiris byla nejznámější a také nejvlivnější božstva, je proto nasnadě, že právě oni byli uzpůsobeni této universalistické úloze. Bohyně dominovala již od počátku. Časem přejala některé Osiridovy funkce a stala se v páru i v porovnání s jinými bohy božstvem číslo jedna.

Ódy a chvalozpěvy na Isidu pocházející z mnoha míst helénistického světa jsou povětšinou stejného charakteru. Ať psány prózou či ve verších, ať nalézány tu či onde, obsahují často podobné či přímo totožné přívlastky, výčty Isidiných zásluh, její činy a vlastnosti. Takto se nám přímo nabízí úvaha, zda nepocházejí z jednoho jediného originálu. Richard Harder²⁰³, veliký zastánce této teorie, byl přesvědčen, že texty mají původ v Memfisu, jsou dílem tamějších kněží a byly vytvořeny za účelem propagandy.

Nelze ovšem dost dobře pominout systémovou podobnost textů a opakování identických pasáží. Také ale lze někdy těžko říci, které z myšlenek v nich zmíněných jsou originálně řecké a které egyptské. Například čteme-li, že Isis je tou, která od sebe oddělila nebe a zemi, či že určila běh slunce a měsíce, můžeme být na pochybách. Další poněkud problematický podnět k zamyšlení je obsažen v jiné z aretologií, v níž se o Isidě píše jako o bohyni rodem z bohů egyptských – je sestrou a manželkou Osirida a jsou zmínky, že Hermes, egyptský Thovt, je rovněž jejím bratrem nebo přinejmenším učitelem. V tom samém textu se ale sama prohlašuje nejstarší dcerou Kronovou, což z ní dělá zároveň starší sestru Dia a staví ji na místo Hestie (římské Vesty), ochránčyně domácího krbu, která nebyla příliš progresivní bohyní a mohla být takto ze svého postu vypuzena.²⁰⁴ Isidě se tak dostává výlučného postavení – zaujetím této pozice deklaruje, že je starší, než vládnoucí Zeus, a že je první. Podobných příkladů lze jmenovat desítky a jádro problému se jeví velmi mlhavým.

Celá teorie „egyptského spiknutí“ není ovšem samospasitelnou. Má mnoho oprávněných odpůrců, stejně jako zastánců a těžko dojít ke konsensu. Jisté je, že Řekové se podobnému pojetí, ať už pocházelo odkudkoliv, nijak nebránili a přijímali je poměrně otevřeně.

²⁰³ Uvádí Solmsen, viz. *Isis among Greeks and Romans*, s. 43

²⁰⁴ Graves hovoří o tom, že Hestie se vzdala svého postu pro Dionýsa, který se tak stal členem velké dvanáctky. Vezmeme-li v úvahu, že Osiris je ztotožňován s Dionýsem, nabízí se spekulace, zda si s ním v tomto ohledu Isis prostě nevyměnila místo tak, jako si přisvojila jiné jeho zásluhy.

7 Obliba a přínos orientálních kultů

Nejen díky jistým pokusům o umělou popularisaci byla obliba kultu všeobecná a dá se říci, že i relativně spontánní. Důvodů k tomu bylo mnoho. Jak již řečeno zpočátku, pozbyla původní božstva svůj vliv a bylo třeba vnést do života lidu něco nového. Orientální kulty byly nové, neokoukané, zaváněly exotičností (prvek stejně atraktivní ve starověku jako dnes) a přinášely nová očekávání. Nevařily však zároveň z čisté vody, ale obsahovaly i prvky důvěrně známé, představující něco, čeho se mohl člověk, zvláště ten prostší, chytit. Součástí těchto kultů byla mystéria, což bylo něco, na co bylo lze pohlížet s důvěrou – mystéria Démétrina a Dionýsova byla stále v kurzu.

Nové kulty přinášely i nové prvky, ne zrovna známé v řecko-římské oblasti. Třeba již zmíněná denní bohoslužba v chrámech a možnost navštěvovat je skoro kdykoliv se člověku zamlouvalo, byla naprosté novum. Místní chrámy se otevíraly jen o svátcích, tedy jen několikrát do roka a často bývaly přístupny pouze kněžím. Upřímného věřícího muselo proto nadchnout, že může pobývat třeba denně na stejném místě jako jeho oblíbené božstvo.

Další věc, která mohla způsobit oblibu orientálních kultů, byla jejich dobrovolnost. Člověk neměl povinnost účastnit se jich, jako v případě pevného kultu, kdy byl nucen prokazovat alespoň formální úctu daným bohům. Lákavé byly samozřejmě i sliby, jimiž kněží daných bohů věřící zahrnovali. Slibovali spásu, ovšemže toliko v helénistickém pojetí, ochranu před zlými vlivy, záštitu mocného božstva, klid v pozemském životě a v neposlední řadě dobré bydlo po smrti.

Jistým lákadlem u některých kultů byl i jejich orgiastický charakter. To platilo zejména pro mystéria spojená se syrskými, fryžskými a thráckými kulty, tedy pro Atargatidu a Velkou Matku. Isidin a Sarapidův kult se jeví naopak vcelku umírněně až asketicky, svázán některými rigoróznějšími příkazy, nemnoho, ale přece jen omezujícími tělesné prožitky. Určitá zdrženlivost zde byla žádoucí.

Kulty byly vesměs universalistické, tedy nečinily rozdílu mezi jednotlivými skupinami, a umožňovaly vstup takřka bez omezení či jen s omezeními malými, což jim zajišťovalo příznivce prakticky ze všech segmentů tehdejší společnosti, ženy a otroky nevyjímaje.

Isis i Sarapis byli božstvy mnohem „živějšími“, než jejich kolegové na Olympu. V přípisech jim věnovaných nacházíme často zmínky o tom, že jsou „naslouchající“ či

„zjevující se“. Jejich přítomnost tedy byla v životě lidí znát mnohem více než přítomnost oficiálních bohů. V jejich době bylo jen těžko lze najít božstvo, které by došlo takové popularity, jako tomu bylo u Isidy. Sarapis, jakkoliv byl důležitým a váženým bohem, stál toliko po boku své choti.

Isis přinesla do Řecka zcela nově pojetí bohyně, a to jako věrné matky a starostlivé manželky. Něco takového rozhodně nebylo běžné. Vzor věrné ženy nacházeli Řekové v Homérově Penelopě, jež trpělivě po dlouhé roky čekala na Odysseův návrat, ale podobné chování u bohyně se přinejmenším neočekávalo a jistě bylo příjemným překvapením. Vzor matky starající se o malé dítě byl zcela neznámý. Démétér se, pravda, stará a bojí o svou dceru, ale Koré je přece jen dospělá, zatímco Harpokratés, o něžž Isis mateřsky pečuje, je v podstatě ještě batole či malé dítě. Tento prvek se přenesl i do vnímání bohyně vzhledem k jejím příznivcům – i o ně je pečováno mateřsky a s láskou, jako s dětmi, jimž je třeba ukazovat cestu životem. Speciální význam měly však tyto její vlastnosti pro ženy. Pro běžnou ženu tehdejšího světa bylo stěžejním momentem života to, že byla manželkou a matkou. V Isidě tyto ženy nacházely přítelkyni, tu, která byla také manželkou a matkou a trpěla tak, jak trpí nebo by mohly trpět ony. Byla tou, která jim mohla porozumět. Něco takového muselo být ceněno a vyhledáváno.

Když křesťanství nastoupilo své vítězné tažení, vzalo s sebou pomalu ale jistě všechna božstva, včetně Sarapida. Isis však měla příliš hluboké kořeny a přílišný vliv, aby podlehla nové víře. Namísto toho se asimilovala, změnila podobu, vklouzla do postavy Mariiny. Její zastánci a zastánkyně se nadále obraceli k nové Matce. Můžeme tady uvažovat o konečném zániku přežilého božstva? Samozřejmě nelze vést diskusi o tom, že by Marie byla pouze Isidou v přestrojení. Isis nakonec není jedinou bohyní matkou, manželkou, trpící bohyní atp., která se mihla dějinami náboženství a jejíž obraz můžeme v Marii nalézt. Lidé byli o tyto bohyně křesťanstvím připraveni, vpravili si proto jejich podobu do Matky Boží. Nedá se tedy nakonec i o ní uvažovat jako o jakési „synkretické bohyni“?

Závěr

Helénistický synkretismus měl ve své době dalekosáhlé důsledky a nebývale ovlivnil danou epochu jak po náboženské, tak po kulturní stránce. Alexandrovo tažení otevřelo hranice tehdejšího světa, světa, který byl na podobný podnět připraven a do něž tudíž začaly proudit nové nábožensko-kulturní vzory. Tyto vzory se, díky určitým podobnostem se stávajícím náboženstvím, v řecko-římském prostředí úspěšně uchytily a začaly vytvářet nové aspekty sebe sama. Zároveň prolínaly a mísily se. Jednalo se zejména o orientální kultury, mezi něž počítáme také kult egyptský.

O egyptském kultu a o mystériích s ním spojených pojednává jedenáctá kapitola Apuleiova *Zlatého osla*, jehož dílo považujeme za jedno ze stěžejních pro pochopení těchto mystérií. Hrdina románu, Lucius, se zde vedením osudu prodírá světem v oslí podobě a podstupuje nejrůznější strasti a nebezpečnosti, aby v závěru spočinul pod ochrannými křídly bohyně Isidy jako její zasvěcenec. Jeho vyprávění je umocněno příběhem Eróta a Psýché, které tvoří v příběhu jakousi alegorii na Luciovo setkání s božstvem.

Ve *Zlatém oslu* se setkáváme též s dílčími náboženskými jevy, jako jsou magie, modlitba a snová zjevení bohů. Je zde také zmíněna syrská bohyně Atargatis, jež slouží Apuleiovi jako svého způsobu protiklad k bohyni Isidě. Zatímco Isis žije a koná, je Atargatis pouhou loutkou, sochou, nesenou oslem, na základě níž její kněží vymáhají svou obživu, často nečestným a podvodným způsobem. Atargatis je zde mrtvou modlou, bez lesku, slávy, použitou spíše jako satirický přírůbek než jako reálné božstvo. Apuleiovo pojetí je tedy pro syrskou bohyni hanlivé, nicméně v jiných pramenech jde nejen o uznávané a hojně uctívané božstvo, ale též o jednu ze synkretických variant Isidy. Nejde o variantu nejnámější ani nejdůležitější, ale přece okolo ní nelze projít bez povšimnutí, zvláště upozornil-li nás na ni Apuleius tímto způsobem.

Řecko nepřišlo do styku s Egyptem až v době Alexandrovy expanze. Historik a cestovatel Hérodotos nám přináší podrobné zprávy o řecko-egyptských vztazích už v 5. stol. př. Kr., doklady o řecké přítomnosti v Egyptě jsou nejpozději ze 7. stol. př. Kr. Již tehdy došlo k markantnímu prolnutí náboženských představ obou národů – bozi jedněch tak byli považováni za bohy druhých. Tato situace značně usnadnila vstup egyptského kultu do helénistického Řecka jako právoplatného a uznávaného náboženského směru. Mýtus o Isidě a Osiridovi, jež nám předkládá Plútarchos, spisovatel přelomu 1. a 2.

stol. po Kr., je již Řeky obecně přijímán a božstva v něm zmíněná jsou jimi obecně uctívána. Plútarchos líčí verzi mýtu, zkrácenou, jak sám dodává, o vládě Osiridově, o spiknutí vedeném jeho bratrem Týfónem, o Isidině dvojnásobném bloudění zemí při hledání manželova těla a konečně o boji, jež svedl Isidin a Osiridův syn Hor s Týfónem, aby pomstil své rodiče.

Původní kult měl vegetační charakter a byl v Egyptě oblíben již více než dva tisíce let před tím, než Ptolemaios I., ujav se na konci 4. stol. př. Kr. vlády nad podrobenou zemí, vytvořil kult nový, jakousi obdobu starého, v němž měl hrát hlavní úlohu nový bůh Sarapis. Jako družka k němu byla připojena Isis, která brzy přejala otěže a stala se bohyní číslo jedna. Její již tak nemalý vliv se rozrostl do okolního světa a brzy ji bylo možno najít takřka všude, kam sahal řecký a později i římský vliv. Vystupovala jednak ve své čisté podobě, jednak ve spojení s mnoha jinými bohyněmi, ať již místními či přišedšími odjinud.

Mnohé z bohyň, o nichž je v této práci řeč, mají nemálo společných rysů. Původní kultury mnohých z nich měly společný chthonicko-vegetativní základ. Chthonické bohyně byly zosobněním země, dárkyněmi života a tím pádem i plodnosti. Stejně jako je země plodná jen po určitou část roku, i jejich božští druhové, kteří úrodu ztělesňovali, mizeli na tuto část roku pod zemí, či opakovaně umírali, aby mohli být následně znovu oživeni. V Isidině případě plnil tuto úlohu Osiris. Od tohoto rysu chthonických bohyň se začasťe odvíjela jejich prvotní mystéria, která v průběhu času prodělala vývoj k vyššímu významu a k novému výkladu.

Spojení Isidy s vegetací není ovšem jejím jediným znakem. Stala se bohyní mnoha funkcí a její potenciál byl široký. Vystupovala jako bohyně Matka, manželka, ztělesnění Osudu, patronka námořníků, ochránkyně, léčitelka, kouzelnice, podsvětní bohyně, zákonodárkyně...takto bychom mohli ještě hezkou chvíli pokračovat. Tímto širokým záběrem se stala universální bohyní, k níž bylo možno obrátit se prakticky v jakékoliv situaci.

Svátky a slavnosti provozované na její počest a na počest jejího božského druha, ať už jím byl Osiris či Sarapis, byly velmi populární. Také mystéria s ní spojená se těšila značné oblibě. Zasněcování do mystérií takřka jakéhokoliv božstva tohoto období je zastřeno rouškou tajemství, neboť se jednalo o obřady tajné a vynesení jakýchkoliv skutečností, jež měly souvislost s tajným zasvěcením, bývalo trestáno. Nemáme tedy skoro žádné informace, čeho konkrétního se mystéria týkala a jak byla prováděna.

Trochu světla na jejich veřejnou část nám poskytuje Apuleius, jenž popisuje jejich průběh až do okamžiku, kdy nastává tabuizované zasvěcování.

Isidina mystéria byla jistým způsobem spojena s Démétrinými eleusinskými mystérii – jejich tvůrcem byl totiž pravděpodobně člen dynastie Démétriných kněží, který byl Ptolemaiem I. povolán do Egypta, aby byl nápomocen vytváření nového kultu a věcí s ním spojených. Takto můžeme v Isidě a Démétře nacházet nejrůznější analogie, stejně tak jako v Osiridovi a Dionýsovi.

Existují jisté úvahy snažící se zdůvodnit oblibu egyptského kultu mezi širokou veřejností. Jedna z nich vnáší myšlenku, že podrobení Egyptané, především kněží, začali kult uměle propagovat, aby ukázali důležitost egyptských božstev na vývoj jiných náboženství. Egyptský kult měl podle nich sloužit za vzor kultům ostatních národů. Teorie má své zastánce i odpůrce, každopádně lze jmenovat i mnohé další, transparentnější, důvody, proč byl kult vyhledáván.

Kult Isidin, stejně jako kulty jiných božstev, byl od čtvrtého století kladného letopočtu postupně potlačován nástupem křesťanství, až zanikl docela. Některé vlastnosti Isidiny přešly do obecného vnímání jako vlastnosti křesťanské Panny Marie, která tak vyplnila prázdné místo po, nově nastolenou náboženskou ideologií nechtěné, pohanské bohyni.

Bibliografie

Primární prameny

Apuleius z Madaury. *Zlatý osel*. Odeon, Praha, 1968 (přel. Ferdinand Stiebitz)

Diodorus Siculus. *Library of History I*. (kapitoly 13-27). Internetový zdroj ze 17. 2. 2006, <http://duke.usak.ca/~niallm/252/Diodisis.htm> (přel. C. H. Oldfather)

Hérodotos. *Dějiny*. Academia, 2004 (přel. Jaroslav Šonka)

Iuvenalis. *Satiry*. vydání II. Svoboda, Praha, 1972 (přel. Zdeněk K. Vysoký)

Lúkiános. *Šlehy a úsměvy*. vydání I., Svoboda, Praha, 1969 (přel. Ladislav Varcl)

Plutarchos. *Isis and Osiris*. internetový zdroj ze 17. 2. 2006,
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Moralia/Isis_and_Osiris*/A.html

Publius Ovidius Naso. *Proměny*. Odeon, Praha, 1967 (přel. Ferdinand Stiebitz)

Obrázky z řeckého života. Antická knihovna, Svoboda, Praha, 1983 (přel. Radislav Hošek, Rudolf Mertlík a Ferdinand Stiebitz)

Sekundární prameny a doplňková literatura

Beard, Mary, John North a Simon Price. *Religions of Rome*. Vydání II. Cambridge University Press, 1999. Díl I.

Dietzfelbinger, Konrad. *Školy mysterií*. Volvox Globator, 2001 (přel. Pavel Šafář)

Dostálová, Růžena a Radislav Hošek. *Antická mystéria*. Vydání I., Vyšehrad, Praha, 1997

- Dufková, Marie. „Orientální kultury v antickém černomoří“, *Čtení o antice* (periodikum), 1984/1985, Antická knihovna, Svoboda, Praha, 1986
- Eliade, Mircea. *Dějiny náboženského myšlení I.: Od doby kamenné po eleusinská mystéria*. OYKOYMENH, edice OIKÚMENÉ, vydání I. Praha, 1995 (přel. Kateřina Dejmalová)
- Eliade, Mircea. *Dějiny náboženského myšlení II.: Od Gautamy Buddha k triumfu křesťanství*. OYKOYMENH, edice OIKÚMENÉ, vydání I. Praha, 1996 (přel. Kateřina Dejmalová)
- Ferguson, John. *The Heritage of Hellenism*. Thames and Hudson Ltd., London, 1973
- Graves, Robert. *Řecké mýty*. Levné knihy KMa, Praha, 2004 (přel. Jiří Hanuš)
- Hart, George. *Egyptské mýty*. Lidové noviny, Praha, 2001 (přel. Ivo Šmoldas)
- Jordan, Michael. *Encyklopedie bohů*. Volvox Globator, Praha, 1997, (přel. Radka Edererová)
- Martin, Luther H. *Helénistická náboženství*. Masarykova Universita, Brno, 1997 (přel. Iva Doležalová, Dalibor Papoušek)
- Meyer, Marvin W. (ed.). *The Ancient Mysteries: A Sourcebook of Sacred Texts*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1987
- Pokorný, Petr. *Řecké dědictví v Orientu: Helénismus v Egyptě a Sýrii*. ISE, edice OIKÚMENÉ, vydání I., Praha, 1993
- Price, Simon. *Religions of the Ancient Greeks*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000
- Rejman, Ladislav. *Slovník cizích slov*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1966

Salač, Antonín. *Isis, Sarapis a božstva sdružená dle svědectví řeckých a latinských nálezů*. Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha, 1915

Solmsen, Friedrich. *Isis among the Greeks and Romans*, for Oberlin College by Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1979

Tarn, William a G. T. Griffith. *Hellenistic Civilisation*, METHUEN & CO LTD, London, 1966

Velký slovník cizích slov (elektronický slovník). Leda, (text slovníku byl připraven v Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR)

Vidman, Ladislav. *Od Olympu k panteonu: antické náboženství a morálka*. Vydání II., Vyšehrad, Praha, 1997

Příloha

Abecední seznam bohů zmíněných v práci

Seznam uvedených bohů

Adonis	Západosemitský bůh plodnosti a rostlinstva.
Afrodita	Řecká bohyně lásky, latinsky Venuše.
Amon	Egyptský nejvyšší bůh-stvořitel.
Anáhitá	Perská bohyně plodnosti a vlhkosti.
Anat	Kanaánská a foinická bohyně plodnosti a válek.
Anubis	Egyptský bůh pohřebišť a průvodce mrtvých.
Apollón	Řecký (a zřejmě i maloasijský) bůh světla, slunce, harmonie, lovu a lékařství.
Árés	Řecký bůh války
Artemis	Řecká bohyně zvířat a lovu, vládkyně přírody a bohyně měsíce. Latinsky Diana.
Asklépios	Původní řecký bůh lékařů a lékařství.
Astarté	Západosemitská (hl. foinická) bohyně plodnosti, války, sexuálního života, také Večernice. Též zvána Ašstart, Aštoret.
Atargatis	Severosyrská bohyně Matka., též latinsky Dea Syria či Derketó nebo prostě syrská bohyně.
Athéna	Řecká bohyně moudrosti, vítězné války, patronka měst a ochránkyně spravedlnosti. Latinsky Minerva.
Attis	Fryžský bůh vegetace.
Baal	Západosemitský (kanaánský, foinický) bůh plodnosti, života a bouře.
Bastet/Búbastis	Egyptská ochranná bohyně-kočka, též bohyně lásky a veselí. Búbastis zvána podle místa svého původu.
Bellona	Římská bohyně války, sestra Martova.
Ceres	Římská bohyně Matka, bohyně setby a úrody. Řecky Démétér.
Démétér	Řecká bohyně vegetace a plodnosti. Latinsky Ceres.
Derketó	Viz. Atargatis.
Dionýsos	Řecký bůh vína, vinařství a veselí, začasťe orgiastického. Latinsky Bakchos.
Eset	Viz. Isis.
Erós	Řecký bůh lásky, syn Área a Afrodity. Latinsky Amor či Cupido.

Fortuna	Římská bohyně štěstí a příznivé náhody, též bohyně věštby. Řecky Tyché. Též Štěstěna.
Haddad	Západosemitský (syrský, foinický) bůh bouře. Manžel Atargatidy.
Hádés	Řecký bůh smrti. Latinsky Pluto.
Hathor	Egyptská bohyně Matka, bohyně lásky a nebe. Zobrazována jako kráva.
Héfaistos	Řecký bůh ohně a kovářství. Latinsky Vulcanus.
Hekaté	Řecká bohyně měsíce, ochránkyně cest, křižovatek, porodů a mládeže, vládkyně tajemných sil.
Héra	Řecká bohyně, manželka Diova, ochránkyně manželství. Latinsky Juno.
Héraklés	Řecký hrdina přijatý mezi bohy.
Hermés	Řecký bůh, posel bohů, průvodce zemřelých, ochránce stád, patron obchodníků, cestovatelů, zlodějů a podvodníků.
Hestie	Řecká bohyně rodinného krbu. Latinsky Vesta.
Hor	Egyptský bůh nebe, slunce, světla, bůh egyptského krále. Jako dítě označován co Harpokrates, jako dospělý Apollón. Také Arueris. Syn Isidy a Osirida.
Ió	Řecká hrdinka, přijatá mezi bohy.
Isis	Egyptská bohyně s výrazně synkretickými prvky, Egypt'any zvaná Eset. Manželka Osiridova.
Ištar	Mezopotámská bohyně plodnosti, lásky a války.
Juno	Viz. Héra.
Jupiter	Viz. Zeus.
Jupiter Dolichenus	Západosemitský (syrský) bůh počasí splynuvší s Jovem.
Koré	Řecká bohyně obilí, unesena Hádem přijímá jméno Persefona či Proserpina.
Kronos	Řecké božstvo, nejmladší z Titánů, otec Dia.
Kybela	Maloasijská bohyně Matka.
Létó	Řecká bohyně Matka.
Lúcina	Řecká bohyně zrození, pomocnice při porodu.
Luna	Římská bohyně měsíce. Řecky Seléné, někdy splývá s Hekatou.
Maat	Egyptská bohyně vesmírného řádu, ztělesňující právo a pořádek, bohyně pravdy a spravedlnosti.

Mén	Fryžský měsíční bůh, též uzdravitel a vládce „horního“ i „dolního“ světa.
Mithra	Perský bůh světla.
Moiry	Řecké bohyně osudu – Klótho, přadlena nitě života, Lachesis, nit rozvíjející a Atropos, která nit stříhá. Ztělesňují pevný a neměnný řád života a smrti.
Nefthys	Egyptská ochranná bohyně mrtvých, manželka Týfónova, v Egyptě známá jako Nebthet.
Nemesis	Řecká bohyně spravedlnosti a odplaty.
Osiris	Egyptský chthonický bůh podsvětí, též plodnosti a vegetace. V Egyptě znám jako Usire. Manžel Isidy.
Persefona	Viz. Koré.
Poseidón	Řecký bůh moře a námořníků.
Proserpina	Viz Koré.
Re	Egyptský bůh-stvořitel, ztělesnění slunce, bůh slunce, pán nebe a vládce světa.
Rhea	Řecká bohyně, matka Diova.
Sabazios	Fryžský bůh ztotožňovaný s Diem.
Sarapis	Egyptsko-helénistický uměle vytvořený bůh, mající universální funkci.
Seléné	Viz. Luna.
Séth/Sutech	Egyptský bůh chaosu a neštěstí, bouří, moře a pouště. Bratr Osiridův. Řecky Týfón.
Štěstěna	Viz. Fortuna.
Tammúz	Mezopotámský bůh pastýřů, vegetace a podsvětí. Často totožný s Adónidem.
Thovt	Egyptský bůh moudrosti a učení. Personifikován s měsícem. Řekové jej považovali za Herma.
Týfón	Viz. Séth/Sutech.
Tyché	Viz. Fortuna.
Viktorie	Římská bohyně vítězství.
Zeus	Řecký nejvyšší bůh. Latinsky Jupiter.

